

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМЕНІ ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО”**

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

№ 3 (67)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

**Наказом МОН «Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства» від 24 вересня 2020 р.
№ 1188 збірник включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
зі спеціальностей С2 Політологія, С5 Соціологія, D8 Право.**

***Вісник Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право
включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща).***

www.socio-journal.kpi.kiev.ua

**Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».
Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. – Київ, 2025. – № 3(67). – 138 с.**

Георгій Дерлуг'ян – головний редактор, PhD із соціології, професор соціології та публічної політики філіалу Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі, ОАЕ;

П. В. Федорченко-Кутуєв – заступник головного редактора, д. соціол. н., проф., завідувач кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

А. А. Мельниченко – к. філос. н., проф., ректор КПП ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Акімова – к. філос. н., доц., декан факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

С. І. Бевз – д. ю. н., проф., завідувач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

В. А. Мисливий – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

В. П. Степаненко – д. соціол. н., головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України, Манчестерський університет, Велика Британія;

Г. О. Коржов – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Д. І. Голосніченко – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Є. Д. Лук'янчиков – д. ю. н., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Є. І. Головаха – д. філос. н., проф., директор Інституту соціології НАН України;

М. Н. Снін – к. соціол. н., доцент кафедри соціології факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

О. А. Фісун – д. політ. н., проф., завідувач кафедри політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

О. Г. Злобіна – д. соціол. н., проф., завідувач відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України;

О. Д. Куценко – д. соціол. н., професор кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка;

О. О. Кравчук – д. ю. н., доц., професор кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Т. Д. Брік – PhD з економічної історії, ректор Київської школи економіки;

А. В. Чугаєвська – к. ю. н., доц., доцентка кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана;

Я. Ю. Цимбаленко – к. н. з держ. упр., доцент кафедри теорії та практики управління факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Д. О. Маріц – д. ю. н., доц., завідувач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

О. М. Головка – к. ю. н., ст. дослідник, старший викладач кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології і права КПП ім. Ігоря Сікорського;

Войцех Рафаловський – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Джесіка Зиховіч – PhD зі слов'янських студій, директорка Представництва Інституту міжнародної освіти в Україні та офісу Програми імені Фулбрайта;

Джеффри Александер – PhD із соціології, професор соціології Єльського університету, США;

Ерік Райнерт – PhD з економіки, професор управління технологіями Талліннського технічного університету, Естонія, Норвегія;

Інес Супуле – докторка з політичної соціології, Інститут соціології та філософії Латвійського університету, Латвія;

Інта Меєріна – PhD із соціології, директор Центру досліджень діаспори та міграції Латвійського університету, Латвія;

Іренеуш Садовський – PhD з політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних досліджень ПАН, Польща;

Кеван Харріс – PhD із соціології, асистент-професор соціології університету Каліфорнії в Лос-Анджелесі, США;

М. А. Мінаков – д. філос. н., старший науковий співробітник Інституту Дж. Кеннана, Міжнародний науковий центр Вудро Вільсона, США;

Миколай Павляк – PhD із соціології, асистент-професор соціології Варшавського університету, Польща;

Сальваторе Бабонес – PhD із соціології, асоційований професор соціології та соціальної політики Сіднейського університету, Австралія;

Едіт Ханке – д. політ. н., науковий співробітник науково-дослідного відділу Баварської академії наук, Німеччина;

Сара Вітмор – PhD з політичних наук, доцент політології в Університеті Оксфорд-Брукс, Велика Британія;

Моніка Епінгер – PhD з антропології права, доцент Школи права Університету Сент-Луїса, США;

Адріана Міка – PhD із соціології, доцентка і керівниця відділу досліджень дій і наслідків в Інституті соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету, Польща.

ЗМІСТ

СОЦІОЛОГІЯ

Вісько Г. Г., Федорченко-Кутуєв П. В.

Висвітлення теми російської агресії проти України у бретонських медіа у 2014–2025 рр.....6

Goroshko O. I., Kashyrova N. M.

Management of Impression in social media in wartime (the Valerii Zaluzhnyi Case).....15

Єнін М. Н., Кухта М. П., Головка О. М.

Штучний інтелект і трансформація управлінських рішень:

соціолого-правовий аналіз ролі керівника та структури влади.....30

Коломієць Т. В., Степанюк І. В.

Гендерні аспекти профспілкового лідерства: виклики і перспективи.....38

Кузьмук О. М.

Громадська активність як інструмент подолання кризи: соціальні медіа та мобілізація

громадської участі під час війни.....48

Пиголенко І. В., Август С. М.

Війна як каталізатор державотворення:

аналіз через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі.....57

ПОЛІТОЛОГІЯ

Железков А. І.

Політичні режими та виборчий процес в умовах війни: виклики, стратегії та міжнародний досвід....67

Заглада В. М.

Збільшення політичної участі громадян внаслідок розвитку

інформаційно-комунікаційних технологій.....74

Ігнатов Н. О.

Виклики та бар'єри у процесі формування позитивного іміджу України в умовах воєнного стану:

класифікація і подолання.....81

Кононенко Н. В.

Повоєнний соціальний дистрес і інституційна крихкість в Україні:

до нової програми соціальної політики та інституційної трансформації.....89

Лисянський П. Л., Ястребова В. А.

Ідеологічні диверсії в умовах гібридної війни: виклики для національної безпеки

та політичної стабільності.....97

Морозюк Ю. В.

Методологічні підходи до дослідження чинників переобрання парламентарів:

міжнародний досвід.....103

Савчук В. Р.

Вплив економічних інтересів на єдність Європейського Союзу в ухваленні санкцій

на початку російської агресії.....111

Стебляк Д. М., Завидняк В. І.

Федеральні, штатні та місцеві органи влади в США та американське суспільство.....118

ПРАВО

Вальчук І. О.

Розвиток законодавства у сфері авторського права на кінематографічні твори:

історико-правовий аспект.....123

Прокопченко С. В.

Правове регулювання в ес доступу до інформації в електронних комунікаційних мережах130

CONTENTS

SOCIOLOGY

Visko H., Fedorchenko-Kutuev P.

Covering the topic of Russian aggression against Ukraine in the Breton media in 2014–2025.....6

Goroshko O. I., Kashyova N. M.

Management of Impression in social media in wartime (the Valerii Zaluzhnyi Case).....15

Yenin M., Kukhta M., Golovko O.

Artificial intelligence and the transformation of managerial decisions:
a sociological and legal analysis of leadership roles and power structures.....30

Kolomiiets T., Stepaniuk I.

Gender aspects of trade union's leadership: challenges and prospects.....38

Kuzmuk O.

Civic activity as a tool for overcoming crisis: social media and mobilization
of civic participation during war.....48

Pygolenko I., August S.

War as a catalyst of state-building: analysis thought the prism of Charles Tilly's military-fiscal theory....57

POLITICAL SCIENCE

Zhelezkov A.

Political regimes and the electoral process in wartime:
challenges, strategies and international experience.....67

Zahlada V.

Increasing citizen political participation as a result of the development of information
and communication technologies.....74

Ihnatov N.

Challenges and obstacles to forming a positive image of Ukraine under martial law:
classification and overcoming.....81

Kononenko N.

Post-war social distress and institutional fragility in Ukraine:
towards a new program of social policy and institutional transformation.....89

Lysianskyi P., Yastrebova V.

Ideological subversions in the context of hybrid warfare:
challenges to national security and political stability.....97

Moroziuk Yu.

Methodological frameworks for investigating the determinants of parliamentary re-election:
an international perspective.....103

Savchuk V.

The impact of economic interests on the unity of the European Union in adopting sanctions
at the beginning of Russian aggression.....111

Stebalak D., Zavydnyak V.

Federal, state, and local governments in the United States and American society.....118

LAW

Valchuk I.

Evolution of copyright legislation on cinematographic works: historical and legal aspect.....123

Prokopchenko S.

Regulation in the EU of access to information in electronic communications networks.....130

УДК 316+323.1+070

DOI [https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3\(67\).343362](https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3(67).343362)

ВИСВІТЛЕННЯ ТЕМИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ У БРЕТОНСЬКИХ МЕДІА У 2014–2025 РР.¹

Вісько Г. Г.,

*здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-6774-005X

hannawissko@yahoo.com

Федорченко-Кутуєв П. В.,

доктор соціологічних наук, професор,

незалежний дослідник, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6997-6306

p.kutuev@gmail.com

Стаття є подальшим розвитком та застосуванням концепцій історичної соціології у синтезі з мікросоціологічними підходами до вивчення динаміки розбудови націй у контексті формування та функціонування модерну на прикладі західноєвропейського досвіду, а саме Бретані у контексті французької версії модерної національної держави. Емпіричним підґрунтям статті є матеріали незалежного бретонського онлайн-медіа Agence Bretagne Presse на тему російської агресії проти України від анексії Криму до подій повномасштабного вторгнення включно. Оскільки Бретань є регіоном Франції з яскраво вираженою локальною та мовною ідентичністю і автономістськими настроями, автори при аналізі наративів у бретонських медіа пропонують брати до уваги напрацювання Монтсеррат Гібернау про демократичний націоналізм та космополітизм, гіпотези сецесії, постколоніальні та націотворчі процеси в сучасній Бретані. У статті демонструється, що ідея захисту та підняття престижу бретонської мови проходить червоною ниткою через процеси національно-культурного відродження і консолідує політичні сили Бретані. Окрім того ідеологія панкельтизму – символічного єднання кельтських націй як продукт деколонізаційних, сецесійних, націоналістичних і водночас космополітичних процесів так само може впливати на сприйняття бретонською інтелектуальною елітою подій злочинної російської агресії проти України. Результати такого аналізу можуть слугувати корисним інструментом для дипломатичних зусиль України – як держави, так і громадянського суспільства – з огляду на глобальну проекцію української м'якої сили.

Ключові слова: конфлікт, держава, модерн, націотворення, Бретань, кельти, соціальний рух, національний рух, інтернет-медіа, російсько-українська війна.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Повномасштабна війна росії проти України стала викликом світовому порядку, дала поштовх гострим дискусіям про новий переділ світу, приголомшила міжнародну демократичну спільноту грубим порушенням системи безпеки в Європі та змусила шукати спільні стратегії подолання кризи. Ба більше, криза та конфлікти модерного соціального порядку як у національних, так і глобальному вимірах робить імперативним соціологічне

¹ Деякі результати цієї розвідки були представлені у вигляді тез на III Міжнародній науково-практичній конференції «Україна у просторі соціальних комунікацій: суспільство, медіа, рефлексії війни» (Київ, ДТЕУ, 28.02.2025)

теоретизування про реальні модерни, якщо перефразувати Джефрі Александера. Акцент на «принципі реальності» уможливорює синтез як платонівського за духом системного гомеостазу, який провіщав Талкотл Парсонс зі конфліктною візією соціуму Томаса Гоббса (force and fraud, як сам Парсонс критично резюмував суть вчення англійського мислителя²). Без сумніву, уже три повних роки російсько-українська війна є однією з найактуальніших тем у світовому медіапросторі. Дослідник динаміки міжнародних відносин Степан Віднянський (Віднянський, 2024) здійснив детальний аналіз динаміки тенденцій у ставленні світових партнерів (із фокусом на країнах Європи та НАТО) до підтримки України. Дослідник зробив ремарку про вкрай негативний вплив російської пропаганди, яка вправно грає на чутливих темах громадської думки всередині країн-партнерів України, особливо тих, чия підтримка є найактивнішою, наприклад, у Франції. Франція є унітарною державою з багаторівневим самоврядуванням і з яскраво вираженими регіональними ідентичностями й сецесійними настроями (Бретань, Корсика). Відтак, дослідницький погляд класичної історичної соціології з її концентрацією на «масштабних структурах та довготривалих процесах» (Ч. Тіллі), має доповнюватися увагою до феноменів на рівнях мікро та мезо для створення більш багатовимірної картини національних рухів у контексті функціонування модерних держав. Такий підхід є подальшим розвитком розмислів Вільяма Сьюелла про гетерогенну природу структури та її симбіотичний зв'язок з агентністю у контексті його дискусії з Тедом Сковпол (Sewell, 1992). Розуміння таких особливостей в інтелектуальній площині сприятиме багатовимірному теоретичному будівництву в сфері історичної соціології модерну та конфліктів у межах модерного соціального порядку, а у сфері практичній допомогатиме ефективно налагоджувати конструктивний дипломатичний діалог із політичними акторами та лідерами думок на рівні громад, департаментів, регіонів, а відтак здійснювати ефективну проекцію української м'якої влади. Саме цим і зумовлена **актуальність** статті.

Націотворчі пошуки бретонців тісно пов'язані з Емзавами – рухами мовного і культурного відродження. Науковці ідентифікують три Емзави – Емзав 19 століття до початку 1 світової війни, Емзав між двома світовими війнами та динамічний Емзав сьогодення, від 1946 року (Calvez, 2000; Gibson, 2006). Третій Емзав спрямований на активну популяризацію бретонської мови та елементів бретонської ідентичності через масову культуру і на передачу бретонської мови як ядра національної ідентичності майбутнім поколінням. Після невдалого завершення другого Емзаву та багаторічних систематичних утисків бретонської мови в сфері освіти саме під час третього Емзаву у 1970-х рр. були започатковані двомовні школи Diwan (брет. «зерно»), які, попри фінансові та політичні виклики, вселяють реалістичні сподівання щодо закріплення статусу бретонської мови в освіті поруч із французькою мовою (Mendel, 2004; Cole & Pasquier, 2023). «Бретонська мова являє собою найпотужнішу символічну причину, здатну мобілізувати бретонських політичних акторів усіх політичних переконань, водночас вона також дала поштовх деяким із найефективніших соціальних рухів», пишуть (Cole & Pasquier, 2023: 1083).

Політичний вимір третього Емзаву (політичні партії та об'єднання, покликані представляти інтереси бретонської спільноти на регіональному, державному та європейському рівні, сприяти політичній соціалізації бретонців) також наявний. Без сумніву, вагомою особливістю сьогоденного бретонського мовного та культурного відродження і націотворення є присутність культурних, соціальних і політичних акторів у віртуальному просторі, зокрема у соціальних медіа, поява бретономовного інтернет-контенту різноманітних тем і жанрів, зростання кількості інтернет-юзерів, готових споживати такий контент та активно використовувати бретонську мову в інтернет-спілкуванні (Davies-Deacon 2022; 2024; Hicks, 2017).

Окрім бретонської мови, інтернет-користувачі послуговуються, очікувано, активно французькою мовою. Поруч із артикулюванням своїх політичних прагнень, бретонські політики, журналісти та блогери реагують і на актуальні міжнародні події, серед них – воєнна агресія росії проти України. **Метою** цієї розвідки є розкриття особливостей висвітлення бретонськими інтернет-медіа теми цієї війни через призму сподівань і викликів бретонської спільноти на тлі перебігу їхніх націотворчих процесів. Оскільки матеріалами для розвідки є тексти – статті, дописи, комюніке, відкриті листи, то у якості методу дослідження ми обрали якісний наративний аналіз даних.

Виклад основного матеріалу. Спершу пропонуємо зробити огляд ідей, якими сповнений сучасний процес бретонського націотворення. Говорячи про бездержавні нації (а бретонську націю можна визначити як бездержавну, оскільки на сьогодні вона не має власного державного утворення (на відміну, приміром, від Сполученого Королівства після децентралізації / devolution), інкорпорована у французьку державу, Бретань є адміністративною одиницею унітарної Франції, бретонці є громадянами Франції, хоча й з яскраво вираженою локальною ідентичністю), Монсеррат Гібернау розрізняє демократичний і недемократичний націоналізм (етнонаціоналізм, етноцентризм, що спирається на

² Детальніше про соціологічне трактування динаміки модерну/модернів та держав: (Кутуєв, 2016)

віру в зверхність окремої етнічної групи) і обґрунтовує думку про те, що демократичний націоналізм бездержавних етносів співіснує з ще одним їхнім прагненням – космополітизмом, обидва явища при цьому мають своїх «спільних ворогів», за висловом Гібернау: ксенофобію, нетолерантність та несправедливість. Космополітизм передбачає почуття відданості ідеї глобального рівноправ'я та приналежності інтернаціональній людській спільноті (Guibernau, 2007, p. 176-181). Такий тип націоналізму можна спостерігати на сучасному етапі бретонського націотворення, хоча не можна заперечувати й етноцентричні нахили серед деяких політичних акторів, які втім ми би не вважали популярними й впливовими.

Роланд Штурм з опорою на теоретичні напрацювання Монтсеррат Гібернау систематизував форми націоналістичного самовизначення – від акомодатції до федералізму та міжнародних гарантій регіональних автономій. Бретань, на його думку, є прикладом довгострокової акомодатції з прийняттям регіонально зумовлених особливих норм регулювання (Guibernau, 2007; Sturm, 2022, p. 446). Також Р. Штурм зібрав чотири гіпотези щодо причин та сутності явища сецесії в Європі й зазначив, що жодна з них не може однозначно, за єдиним зразком описати той чи той випадок виникнення настроїв. Проте усвідомлення можливих витоків допомагає зрозуміти особливості різнобічної рецепції бретонськими медіа російської агресії проти України Ці гіпотези такі:

- гіпотеза персистенції, наполягання (Persistenzhypothese) – ідеться про етнічну групу, чия ідентичність та існування як таке піддавали сумнівам, і яка згодом, після тривалих політичних утисків, віднайшла потенціал вимагати свої права (Р. Штурм так описує етнонаціоналізм);

- гіпотеза політизації (Politisierungshypothese) пояснює сецесію як наслідок латентного конфлікту центру та периферії всередині держави, коли виникають субдержавні меншини (substaatliche Minderheiten) – т.зв. «нові націоналізми», і їхні сепаратисти декларують приналежність до окремої власної нації, обґрунтовуючи це індивідуальним рішенням меншини, з одного боку (суб'єктивний аргумент), та, з іншого боку, факторами, що об'єднують цю групу воєдино – історія, мова, релігія (об'єктивний аргумент);

- гіпотеза батьківщини (Heimathypothese) висвітлює усвідомлення відмінностей «ми» – «інші» з подальшим прийняттям «територіального імперативу», що постає «з біологічної необхідності гарантії походження» – варіація етнонаціоналізму, теорії ґрунту;

- гіпотеза експлуатації (Ausbeutungsthese) стверджує, що сецесійні настрої виникають як наслідок суспільної думки про те, що той чи той регіон не може скористатися сповна своїм капіталом і, як наслідок, жити краще, ніж живе, оскільки його місцеві багатства й блага відчужує політичний центр, наприклад, для підтримки менш успішних регіонів. (Sturm 2022: 446-447)

Серед ідейних особливостей третього Емзаву можна, крім того, назвати – у світлі постколоніальних процесів – і солідарність культурних і політичних акторів Бретані, яку вони часто представляють як внутрішню колонію³, з іншими колишніми колоніями та поневоленими народами, зокрема, симпатії до негритюду, іноді – ресентимент. Почуттям солідарності та єдності з іншими регіонами та колишніми колоніями Франції сприяли спільна для них довготривала авторитарна мовна та освітня політика з нав'язуванням псевдоісторичних міфів та наступами на їхні мови та діалекти, а також економічне домінування Парижа над периферійними провінціями, що призводило, між іншим, до економічних криз (Williams, 2007: 125–134).

Дослідники (Cole & Pasquier, 2024) розмірковують про двобічну природу Бретані на політичній мапі Франції та Європейського Союзу: успішна соціальна мобілізація на місцях із одночасним лобюванням спільних «панбретонських» культурних, освітніх, економічних, політичних інтересів регіону на національному та європейському рівні. Найуспішнішими результатами соціальної мобілізації автори називають вищезгадані двомовні школи Diwan та соціальний рух Bonnets rouges (Червоні Ковпаки)⁴ 2013 року. І, як ми вже вище навели їхню тезу, важливим фактором, що мобілізує політичних та культурних акторів будь-яких поглядів та спрямувань, є бретонська мова як наріжна складова ідентичності регіона Бретань.

Нарешті слід згадати й ідеї панкельтизму, якими також насичені культурні та політичні процеси у Бретані. Сьогодні панкельтизм – це ідеологія об'єднання шести кельтських націй у символічну

³ Рух щодо викриття явища внутрішнього колоніалізму як один з проявів деколонізаційних процесів розпочався у 1960-х рр.; бретонські активісти – серед них і літературні діячі, які себе позиціонували не тільки митцями, а і першочергово політичними активістами – відігравали в ньому одну з ключових ролей (Williams, 2007; Calvert, 2001; Hechter, 1975)

⁴ Образ Червоних Ковпаків учасники сучасного руху запозичили із повстання 17 століття проти надмірного оподаткування; цю історичну подію ми згадували в тезах конференції: Вісько Г. Г., Федорченко-Кутуєв П. В. Соціум Бретані перед модернізацією: конфлікти та перспективи національного будівництва у XVII столітті. *Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє* (м. Київ, 11.04.2024). С. 284–287.

співдружність для культурної, освітньої, економічної, соціальної співпраці та взаємопідтримки. Практичним втіленням ідей панкельтизму можна вважати організацію Кельтська Ліга⁵.

На тлі такого строкатого ідеологічного контексту та пам'яті про історико-політичні виклики Бретані можуть зародитися питання: а ким постаємо ми в очах бретонців у фокусі збройної агресії росії? Чи бачать вони в нас своїх товаришів у схожих історичних викликах, як-от деколонізація та національне визволення? Чи розуміють вони від самого початку геноцидальну сутність цієї війни? Чи, може, вони навпаки у своїй політичній уяві схильні ідентифікувати себе з терористичними угрупованнями ОРДЛО і, можливо, співчують їм?

Ми зробили спробу прослідкувати актуальність теми російської агресії проти України для жителів Бретані за допомогою засобів Google Trends. Хронологічні межі обирали з березня 2014 року (анексія Криму) до початку третьої декади серпня 2025 року, тобто, до моменту оформлення цієї статті. Запит сформулювали французькою (*guerre Ukraine*) і бретонською (*brezel rusian ukraineg*) мовами, проте бретономовний контент не вдалося відслідкувати. Це може бути пов'язаним, з одного боку, із відносно слабкою інтегрованістю бретонської мови в інтернет і, зокрема, у засоби та інструменти Google (наприклад, бретонська мова з'явилася на Google Translate лише в 2024 році) та, з іншого боку, (найімовірніше) відсутністю саме бретономовного запиту про війну росії проти України, адже, наприклад, запити з території Бретані, що містили інші бретономовні слова, наприклад, зі сфер повсякдення чи вивчення мови, як-от *brezhoneg* («бретонська мова»), *trugarez* («дякую»), *geriadur* («словник»), назви деяких популярних пісень чи бретонських страв, були наявні.

Тренд на запит *guerre Ukraine* (війна Україна) на території Бретані вперше зафіксований у березні-травні 2014 року (анексія Крима, російське вторгнення на Сході України), серпні 2014 року (бої за Іловайськ), потім – у лютому 2015 року (бої за Дебальцеве). Далі тренд із тенденцією спадання знову прослідковується аж із початком повномасштабної війни від кінця лютого – початку березня 2022 року до моменту написання статті у серпні 2025 року:

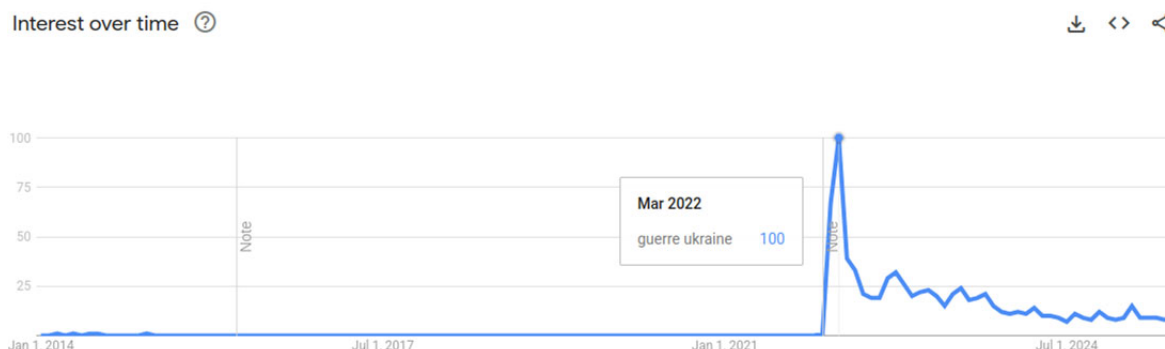

Рис. 1. Запит *guerre Ukraine* для регіона Бретань у часовому проміжку 1.01.2014-20.08.2025 на Google Trends.

Найпопулярніші споріднені запити до *guerre Ukraine* на території Бретані були такі (розділені знаком «;»):

У якості матеріалів для якісного аналізу ми обрали інтернет-майданчик Agence Bretagne Presse (ABP)⁶, який позиціонується як незалежне медіа, підтримуване донатами користувачів. Засновником є Філіп Арг'уарш, фізик та програміст, який є одночасно і автором численних аналітичних публікацій на ABP. Сайт має інтерфейс трьома мовами (французькою, англійською, бретонською), існує з 2003 року, декларує свободу вираження думки та об'єднує авторів із різноманітними політичними поглядами. У читачів є можливість коментувати матеріали. За створення та підтримку ABP Філіп Арг'уарш нагороджений у 2015 році Орденом Горностая – нагородою, яку вручають культурним та інтелектуальним діячам за значний внесок у розвиток та популяризацію бретонської культури та

⁵ Кельтська Ліга – міжнародна організація, заснована у 1961 році та, згідно з інформацією, поданою на їхньому офіційному сайті, покликана просувати та захищати політичні, культурні, соціальні та мовні права кельтських націй. Кельтськими націями визначаються нації-носії кельтських мов – ірландці, шотландці, валлійці, бретонці, менці, корнці. Офіційний сайт: <https://www.celticleague.net/>

⁶ Офіційний сайт ABP: <https://abp.bzh/>

Таблиця 1

Споріднені запити до запиту *guerre Ukraine* на Google Trends, регіон Бретань, Франція

Запити	Індекс у Google Trends
guerre russie; russie ukraïne	100
guerre russie ukraïne	99
russie	97
guerre en ukraïne	68
ukraïne direct; direct guerre ukraïne	37
la guerre en ukraïne	19
poutine	14
russie ukraïne direct; guerre ukraïne russie direct; guerre russie ukraïne direct	13
vladimir poutine; guerre en ukraïne russie; guerre ukraïne russie	9
vladimir poutine; guerre ukraïne en direct; guerre en ukraïne en direct	
guerre ukraïne 2022	8
kiev	7
guerre ukraïne carte; carte ukraïne; guerre ukraïne russie kiev; guerre ukraïne russie france; guerre en ukraïne aujourd'hui	6
info guerre ukraïne	5

мови⁷. Про АВР також відомо, що він разом із NHU Bretagne⁸, іншим незалежним медіа, є інформаційними партнерами асоціації «Bretagne réunie»⁹ («Об'єднана Бретань»), метою якої є прагнення до визнання кордонів регіона Бретань як історичної області, тобто, разом з Атлантичною Луарою. Крім того, АВР є інформаційним партнером уже згаданої Кельтської Ліги.

Тема російської агресії в Україні, очікувано, виринає на шпальтах бретонських медіа, при чому поодинокі репортажі на АВР траплялися з самого початку російського вторгнення у 2014 році. Загалом на цьому ресурсі за запитом *Ukraine* знайдено 144 документа. За запитом *Ukraine* (бретономовна назва) знайдено 10 документів. До 2014 року, а потім у часовому проміжку між 2016 та 2021 роками згадки про Україну в поодиноких текстах були здебільшого фрагментарними. У бретономовних документах згадки про Україну фіксуються лише з березня 2022 року. Перший, цілком присвячений проблемам нашої країни матеріал (і такою проблемою стало вторгнення росії на територію Крима), опубліковано 1 березня 2014 р. Пропонуємо розглянути окремі зразки текстів, розміщені на шпальтах Agence Bretagne Presse з 2014 року.

1. Стаття Філіпа Арґуарша від березня 2014 року французькою мовою «De l'illégitimité des frontières des États : pour la division de l'Ukraine» («Про нелегітимність кордонів держав: «за» поділ України») (7465 прочитань) пропонувала читачам варіант виходу з «української кризи», спричиненої вторгненням росії в Крим – «демократичний» референдум. Із тексту статті та коментарів до неї можна зробити висновок, що для бретонського читача події в Україні – від Майдану до анексії Крима стали неочікуваними, утім і достатньою інформацією про довгостроковий політико-історичний контекст, на тлі якого відбувалися згадані події, читачі не володіли. Для інформування Ф. Арґуарш стисло пояснив сучасний адміністративно-територіальний поділ України, запропонував порівняти його з варіантом мапи одинадцяти історичних областей України, які, за його приміткою, як і історичні області Франції (серед них – Бретань), більше не є актуальними. Журналіст провів екскурс в історію приєднання Крима до України й зробив ремарку, що від моменту входження півострова у склад Російської імперії у 18 ст. думкою жителів Крима про їхній статус і приналежність жодна держава не цікавилася. Автор статті підкреслив, що питання про легітимність російської інтервенції на територію України навіть не обговорюється, він однозначно засуджує дії агресора.

2. Двомовне французькою та бретонською мовами комюніке Бретонської Партії (Parti Breton / Strollad Breizh) (445 прочитань), видане в лютому 2015 року, представляло тогочасну позицію партії щодо російської агресії в Україні. Підзаголовок комюніке звучав так: «Дивимося на бретонську долю всередині французької долі. «Єдина і неподільна республіка» чи народний референдум?» Представники цієї партії потрактували ситуацію на Сході України як таку, що схожа з ситуацією у Бретані, та провели паралелі між Україною та Францією. У тексті документу було висловлено критику на адреси

⁷ Інформацію взято на сайті Інституту культури Бретані: <https://www.skoluhelavro.bzh/liste-hermines/philippe-argouarch/>

⁸ Офіційний сайт «NHU Bretagne»: <https://www.nhu.bzh/qui-sommes-nous/>

⁹ Офіційний сайт «Bretagne Réunie»: <https://www.bretagnereunie.bzh/qui-sommes-nous/>

українського уряду та урядів європейських країн і зроблено припущення про необхідність референдуму, за яким східні області самі би визначилися, як вони хочуть існувати – у складі унітарної України, як федеральне утворення, чи у складі росії. Очевидно, що міфічна паралель «Бретань – Донбас» має бути відкинута, проте цей документ Бретонської Партії демонструє, наскільки неоднорідною та викривленою вже тоді, 11 років тому, могла бути і є сьогодні оцінка російської агресії та українського опору їй деякими європейськими політичними акторами, наприклад, бездержавними етносами, в залежності від їхніх локальних історико-політичних викликів (Strollad Breizh, 2015).

3. Репортаж Філіпа Арґуарша французькою мовою (960 прочитань) у травні 2015 році був присвячений різним підходам у викладанні історії в школах України з акцентом на різниці між підходом на Сході та на решті території (у сприйнятті автора репортажу це читається, як дві України – «Україна проросійська» та «Україна Києва», а окуповану Донеччину він називає «нова Республіка Донецьк» – «la nouvelle République de Donetsk») з метою формування історичної пам'яті. У репортажі піддається критиці версія викладання історії для окупованого Сходу, просякнута російською пропагандою. Версія «іншої України – Київської» (формулювання автора аналізованого репортажу) має іншу версію історії та інші завдання пам'яті. Журналіст знаходить схожі епізоди в історії України та Бретані та схвально відгукується про переосмислення, наприклад, ролі УПА в контексті формування історичної пам'яті. Наостанок автор резюмує, що «режим Києва – це точно не фашисти, а демократи, набагато більше демократи, ніж росія путіна». (Argouarch, ABP, 2015).

4. Комюніке Кельтської Ліги (40 прочитань) англійською мовою, також розміщене на порталі ABP в серпні 2015 року, оприлюднює лист-відмову організації від участі у конференції, організованій «Антиглобалістським рухом Росії» у Москві, серед причин, зокрема, називається «російсько-українська напруга та прикрий конфлікт у Східній Україні», хоча це не є першопричиною відмови. Основною причиною відмови Кельтська Ліга обережно називає несумісність своїх принципів та завдань із сутністю російського «Антиглобалістського руху», який не має на меті антиглобалізацію та самовизначення націй *per se*, а сформувався як наслідок війни¹⁰. Кельтська Ліга не може підтримати конференцію в Москві, а натомість пропонує звернутися обом сторонам конфлікту до міжнародних організацій на кшталт ООН чи ОБСЄ (Celtic League, 2015).

5. Уже на початку 2016 року Кельтська Ліга опублікувала на ABP своєрідний постскрипtum до свого листа-відмови від 2015 року під назвою «Tea With Putin? I'm Glad We Never Went!» (26 прочитань). У публікації автор наголосив на правильності їхнього тодішнього рішення і назвав причини: близькість антиглобалістського руху до російського уряду; розуміння прагнень російського уряду побудувати зв'язки з сепаратистськими рухами Європи та завоювати їхню підтримку на тлі анексії Криму (в якому багато мовних міноритарних спільнот і чиї права росія, на відміну від прав російськомовної меншини, ігнорувала навіть у своїх інформаційних війнах проти України) та вторгнення на Схід України й тим самим доведення справ Європи до глобального кризового стану, порівнюваного з таким у Другій світовій війні (Celtic League, 2016).

6. У 2022 році другим за популярністю матеріалом серед читачів ABP (після статті про спалений заповіт Анни Бретонської) став аналітичний репортаж Філіпа Арґуарша під назвою «Заборона викладання російською мовою в Україні є причиною війни?» французькою мовою (7388 прочитань, 50 коментарів). Основною думкою цієї публікації стала така: якби Україна обрала для себе державну і мовну модель конфедерації, як у Швейцарії, а не модель, схожу з унітарною Францією, то, імовірно, можна було б уникнути конфлікту. Автор убачав у заходах української влади, спрямованих на охорону та зміцнення статусу української мови, антидемократичні утиски убік російськомовної меншини. Очевидно, що він ненавмисно провів некоректну паралель між статусом бретонської мови та спільноти у Франції та російськомовного населення в Україні, без заглиблення в історико-політичний контекст другої. На ці нюанси звернули увагу коментатори статті. Проте автор публікації все-таки наголосив, що мовна політика України – з якою він вочевидь не згоден – у жодному випадку не є виправданням російському вторгненню та погрозам путіна Європі. (Argouarch, ABP, 2022).

7. Два комюніке політика з Корсики, представника автономістської партії Femu a Corsica Франсуа Альфонсі французькою мовою опубліковані на ABP на початку березня (Alfonsi, ABP, 2022a) і на початку квітня (Alfonsi, ABP, 2022b) 2022 року (137 прочитань і 309 прочитань). Назва першого: «Чи дозволять Путіну йти до досягнення своїх «цілей»?». Політик зазначив, що попри героїчний спротив українців агресор має перевагу в повітрі та планує досягти своєї загарбницької мети чи-то шляхом війни, чи-то шляхом переговорів. Автор резюмує: якщо український спротив впаде, а загарбник буде просуватися, то йому відкриється шлях до подальшої агресії. «Країни Балтії, Молдова, Грузія – жодна з цих країн не має такого запасу населення, який би міг протистояти російській армії так, як це робить

¹⁰ Фактично, так звана конференція скликалася, щоби отримати міжнародну підтримку агресивних дій росії на території України (Радіо Свобода, 2015).

зараз Україна. Вони стануть наступними цілями. Не дати Путіну «досягти своїх цілей» в Україні – єдиний спосіб запобігти жажливій долі, що спіткатиме в Європі не лише українців». (Alfonsi, ABP, 2022a) У другому документі авторства Альфонсі «Війна в Україні: кінець Акту I, початок Акту II» подається стислий огляд попередніх воєнних подій, відзначається, що Україна виграла «битву за Київ» і таким чином врятувала свою суб'єктність і незалежність. «Не маючи змоги підкорити всю Україну, як це відбулося із Білоруссю, він [путін – *наше уточнення*] тепер прагне отримати половину її території, плануючи створити там якомога більшу, проросійську «Республіку Донбас», яка б відокремилася від решти України.» (Alfonsi, ABP, 2022b) У якості висновку формулюється ідея необхідності підтримки України, оскільки від її успішного протистояння залежить геополітичне майбутнє Європи.

8. Матеріал Філіпа Аргуарша французькою мовою про можливі наслідки для Бретані у випадку ядерної війни «Якщо одного дня буде ядерна війна, першим буде зруйновано острів Іль-Лонг» від 13.08.2022 року (2898 прочитань). Автор робить спробу передбачити, яким чином можливе застосування росією тактичної ядерної зброї відбулося би на регіоні Бретань («Цілком ймовірно, що ці локальні ядерні удари російської армії не призведуть до ядерної відповіді з боку Сполучених Штатів та кінця світу, тим більше, що Україна не входить до складу НАТО (дякую Меркель і дякую Саркозі)»), які місцевості Бретані можуть стати потенційними цілями у випадку малоімовірної, але можливої ядерної війни в Європі та як бретонці можуть використовувати локальне природне багатство – водорості для захисту від іонізуючого випромінювання. (Argouarch, ABP, 2022)

9. Анонс інтерв'ю письменника і тодішнього керівника асоціації з просування локальних продуктів Бретані *Produit en Bretagne*¹¹ Мало Буеселя дю Бурґа бретонською мовою для каналу Brezhoweb¹² (229 прочитань анонсу та 846 переглядів відео). В інтерв'ю ідеться про стан виробництва у Бретані й одним із обговорюваних питань є вплив російсько-української війни на економіку Бретані, який проявляється, зокрема, через підняття цін на сировину, енергоносії та локальні та імпортовані продукти харчування.

10. Дві публікації 2025 року, створені керівником ABP із залученням штучного інтелекту про проєкт Нідерландів «Павутиння» (Argouarch & ChatGPT, ABP, 2025a) для України (використання старих рибальських сіток як протидронового захисту, 722 прочитання) та про пропозицію перепрофілювати підприємство Fonderie de Bretagne у бік індустрії оборони та почати виготовляти зброю для України (Argouarch & ChatGPT, ABP, 2025b) (310 прочитань): представлені пропозиції проєктів конкретної допомоги, до яких могла би долучитися і Бретань.

Висновки. На прикладі аналізу матеріалів ABP видно, що бретонські інтелектуальні кола, по-перше, здебільшого засуджують російську агресію й усвідомлюють глобальніші масштаби загрози цього вторгнення та необхідність допомоги українцям; по-друге, чутливі до питань мовної політики щодо міноритарних меншин та децентралізації, розглядають модель унітарної України через призму такої моделі Франції та, з огляду на свої непрості взаємини з Парижем, можуть іноді вдаватися до невдалих з історичного боку аналогій, як-от Бретань-Донбас чи захист бретонської мови у Франції versus захист російської мови в Україні. Нарешті, очікувано, що, формуючи свою позицію щодо причин, сценаріїв війни та її наслідків, бретонські інтелектуальні кола міркують про її вплив на безпеку й благополуччя Бретані як регіону унітарної Франції та як окремішньої історичної області.

Як бачимо, висвітлення теми російської агресії проти України регіональними європейськими медіа потребує подальшого дослідження та детальнішого аналізу подібного контенту. Багатовимірне гасло Європейського Союзу «Єдність у різноманітті» розкривається зокрема і через регіональний та етнічний виміри. Через призму позицій, наприклад, представників бездержавних етносів Європи ми маємо можливість реалістично оцінити не тільки розуміння європейцями нас, а і краще досягнути історичні, політичні, соціально-економічні та культурні виклики, що поставали і постають всередині самих європейських держав.

Visko H., Fedorchenko-Kutuev P. Covering the topic of Russian aggression against Ukraine in the Breton media in 2014–2025

The article is the further development and application of the historical sociology concepts coupled with micro-sociological approaches to the study of the nation building and functioning of modernity based on the Western European experience, namely Breton in the context of the French version of the modern nation state. The empirical underpinnings of the article are materials from the independent Breton online media Agence Bretagne Presse on the topic of Russian aggression against Ukraine, from the annexation of Crimea to the events of a full-scale invasion. Since Brittany is a region of France with a pronounced local

¹¹ офіційний сайт асоціації «*Produit en Bretagne*» <https://www.produitenbretagne.bzh/>

¹² <https://abp.bzh/malo-bouessel-du-bourg-produet-e-breizh-hag-ekonomie-55330>

and linguistic identity and autonomist sentiments, the authors suggest the work of Montserrat Guibernau on democratic nationalism and cosmopolitanism, hypotheses of secession, postcolonial and nation-building processes in modern Brittany be taken in account when analyzing narratives in the Breton media. The authors of the article note the idea of protecting the Breton language and raising its prestige, which runs through the processes of national and cultural revival and consolidates the political forces of Brittany. In addition, the ideology of Pan-Celticism – the symbolic unity of Celtic nations as a product of decolonization, secession, nationalist and at the same time cosmopolitan processes – can also influence the perception of events of criminal Russian aggression against Ukraine by the Breton intellectual elite. The findings of the analysis can serve as a useful tool for Ukraine's diplomatic efforts – both the state and the civil society – with regards to global projection of the Ukrainian soft power.

Key words: conflict, state, modern, nation building, Brittany, the Celts, social movement, national movement, news website, russo-Ukrainian war.

Література:

1. Calvert, P. (2001). Internal colonisation, development and environment. *Third World Quarterly*, 22, 1, 51-63. Режим доступу: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/11375740.pdf>
2. Calvez, R. (2000). *La Radio en langue bretonne*. Roparz Hemon et Pierre-Jakez Hélias: deux rêves de la Bretagne. Presses Universitaires de Rennes; Centre de Recherche Bretonne et Celtique, 330 p.
3. Cole, A. & Pasquier, R. (2023). The Bretons in French Politics: Regional Mobilization within and beyond the Central State. *Nationalities Papers* 51: 1074–1089, doi:10.1017/nps.2021.50
4. Davies-Deacon, M. (2022). Breton-language media: opportunities and challenges.
5. *Linguistic Minorities in Europe Online*. <https://doi.org/10.1515/lme.16122696>
6. Davies-Deacon, M. (2024). Breton in the online context: A new speaker community? In B. Arendt, & G. Reershemius (Eds.), *Heritage languages in the digital age. The case of autochthonous minority languages in western Europe* (pp. 77–100). (Multilingual Matters; Vol. 177). Multilingual Matters. Режим доступу: https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/541894046/chapter_mdd_20230711.pdf
7. Gibson, J. (2006). Language (revival) movements in the Celtic countries [5] Brittany. In: *Celtic culture. A historical Encyclopedia* (ed. J.Koch). ABC Clio, 1103–1105.
8. Guibernau, M. (2007). The Identity of Nations. *Polity*, 235 p.
9. Hechter, M. (1975). *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. Berkeley, University of California Press, xviii+361 p. Hicks, D. (2017). Breton – a digital language? The Digital Language Diversity Project. Режим доступу: https://www.dldp.eu/sites/default/files/documents/DLDP_Breton-Report.pdf
10. Кутуєв, П. (2016). Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології. Херсон, Гельветика, 516 с.
11. Mendel, K. (2004). Regional Languages in France: The Case of Breton. In: *LSO Working Papers in Linguistics volume 4. Proceedings of WIGL 2*. University of Wisconsin-Madison, 65–75. <https://langsci.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/1012/2019/01/09-Mendel.pdf>
12. Sewell, W. (1992). A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation. *American Journal of Sociology*, 98, 1, 1-29. <http://rochelleterman.com/ir/sites/default/files/sewell%201992.pdf>
13. Sturm, R. (2022). Separatismus– und Sezessionsbewegungen in Europa. *GWP – Gesellschaft. Wirtschaft. Politik*, 71(4), 444-451. <https://doi.org/10.3224/gwp.v71i4.07>
14. Віднянський С. (2024). Російсько-українська війна та міжнародна спільнота: основні напрями, проблеми й деякі уроки західної підтримки України. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 33, 25-64. <https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.025>
15. Вісько Г., Федорченко-Кутуєв П. (2024). Соціум Бретані перед модернізацією: конфлікти та перспективи національного будівництва у XVII столітті. *Фундаментальні та прикладні проблеми суспільства: історія, сьогодення, майбутнє* (м. Київ, 11.04.2024), 284–287. <https://knute.edu.ua/file/MzEyMQ==/8b3fd43e878ead8dc671ad9bbcb1a40.pdf>
16. Williams H. (2007). *Postcolonial Brittany. Literature between Languages*. Peter Lang, 191 p.

Матеріали дослідження:

1. Біографія Філіпа Арг'уарша на сайті Institut Culturel de Bretagne: <https://www.skoluhelavro.bzh/liste-hermines/philippe-argouarch/>
2. Argouarch, Ph. (2014). De l'illégitimité des frontières des États : pour la division de l'Ukraine. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/de-l-illegimite-des-frontieres-des-etats-pour-la-division-de-l-ukraine-33090>

3. Strollad Breizh. (2015). Ukraine: l'Avis du Parti Breton/Ukraina: Ali Strollad Breizh. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/article.php/ukraine-l-avis-du-parti-breton-ukraina-ali-strollad-breizh-36487>
4. Argouarch, Ph. (2015). En Ukraine, l'histoire enseignée n'est plus la même à Kiev et à Donetsk. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/en-ukraine-l-histoire-enseignee-n-est-plus-la-meme-a-kiev-et-a-donetz-37274>
5. Celtic League (2015). League Declines Moscow Conference Invite. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/league-declines-moscow-conference-invite-38094>
6. Офіційний сайт Кельтської Ліги: <https://www.celticleague.net/>
7. Кремль і сепаратисти. Стаття на Радіо Свобода від 21 вересня 2015 року. <https://www.radiosvoboda.org/a/27261135.html>
8. Celtic League (2016). Tea with Putin? I'm Glad We Never Went. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/tea-with-putin-i-m-glad-we-never-went--39447>
9. Argouarch, Ph. (2022). L'interdiction de l'enseignement en russe en Ukraine à l'origine de la guerre? Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/linterdiction-de-lenseignement-en-russe-en-ukrai-54572>
10. Alfonsi, F. (2022a). Комюніке Франсуа Альфонсі від 9.03.2022 на ABP. <https://abp.bzh/ukraine-laissera-t-on-poutine-aller-au-bout-de-ses--54629>
11. Alfonsi, F. (2022b). Комюніке Франсуа Альфонсі "Guerre en Ukraine : fin de l'acte Un, début de l'acte Deux" від 17.04.2022 на ABP. <https://abp.bzh/guerre-en-ukraine-fin-de-lacte-un-debut-de-lac-54917>
12. Argouarch, Ph. (2022). Si un jour il y a une guerre nucléaire, l'île longue sera détruite en priorité. Agence Bretagne Presse (ABP). <https://abp.bzh/guerre-nucleaire-l-ile-longue-sera-detruite-55788>
13. Анонс інтерв'ю Мало Буеселя дю Бурґа для Brezhweb на ABP. (2022). <https://abp.bzh/malo-bouessel-du-bourg-produit-e-breizh-hag-ekonomie-55330>
14. Argouarch, Ph. & ChatGPT. (2025a). Les filets de pêche usagés : une arme inattendue dans la guerre en Ukraine. Матеріал, створений ChatGPT на ABP. <https://abp.bzh/les-filets-de-peche-usages-une-arme-inattendue-dans-la-guerre-en-71251>
15. Argouarch, Ph. & ChatGPT. (2025b). Fonderie de Bretagne : ABP et l'IA avaient proposé la fabrication d'obus pour l'Ukraine dès janvier. Матеріал, створений Філіпом Арґуаршем із застосуванням ChatGPT на ABP. <https://abp.bzh/fonderie-de-bretagne-abp-et-l-ia-avaient-propose-la-fabrication--71549>

Стаття надійшла до редакції 05.09.2025

Рекомендована до друку 15.09.2025

Опублікована 17.11.2025

MANAGEMENT OF IMPRESSION IN SOCIAL MEDIA IN WARTIME (THE VALERII ZALUZHNYI CASE)

Goroshko O. I.,

Doctor of Sociology, Professor,

Department of Sociology and Public Administration

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ORCID ID: 0000-0002-8592-1022

olena.goroshko1965@gmail.com

Kashyrova N. M.,

Postgraduate student,

Department of Sociology and Public Administration

National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

ORCID ID: 0000-0002-6893-8754

mnala2328@gmail.com

The article emphasizes the unique role of information use in hybrid warfare in wartime based on the management of reputation by Valerii Zaluzhnyi – former Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, data through Schulze's Society of Impression theory. The research object includes the analysis of his social network accounts during the period of Ukraine's announced counter-offensive, from 04 to 30.06.2023, and the two weeks before his resignation as Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, from 25.01 to 08.02.2024.

Social media content analysis is chosen as the primary research tool.

The results obtained testify that Valerii Zaluzhnyi's reputation can be described as balanced, laconic, and restrained. The focus on cultural code: Traditional norms and values inherent in society, the peculiarities of a person's work in community and for the community in wartime, and the selection of «personal» topics that demonstrate the leader's «belonging» and «co-working» with society, provides the main components for his reputation building. The symbolic image of the Defender plays a pivotal role in his reputation.

Among the factors that influence the image promotion of Defender, one can identify the values and cultural characteristics of the target audience, the duration of reputation, the lexical coloring use (emotionally colored words are expressions that allow expressing a person's attitude to people's deeds, actions), and the orientation to social traditions.

Key words: online reputation; opinion leader; social media; management of impression; Valerii Zaluzhnyi; wartime.

Introduction. In wartime, a unique role in the information component of hybrid warfare is provided by communication between authoritative opinion leaders and the audience, which is interested in receiving vital and relevant information, balanced assessments, and the most accurate forecasts.

A speaker's credibility depends on reputation. Different researchers understand reputation in various ways. As the «simple» definition, reputation is «one of many signals providing information about the likely behavior of an individual» [Tennie, Frith, & Frith 2010: 482], as the sophisticated one, it is a «socially transmitted typically evaluative judgment that is presented as consensual or at least widely shared» (Conte & Paolucci 2002: 37).

Many scholars are engaged in research on reputation management, but they often analyze reputation cases in the context of several disciplines: politics, economics, and communication sciences. For example, business reputation research is carried out within the framework of economics by A. Bogoyavlensky, S. Gorin, O. Grebeshkova, O. Derevyanko, O. Shymanskaya, G. Daulin, M. Purlmel. Issues of online reputation management are more often covered by foreign researchers, among them -P. Brian, J. Weinzier,

G. Woodfin, working in economics and politics. The sociological study of reputation traces its roots to foundational works by M. Weber, G. Simmel, E. Durkheim. Contemporary researches study reputation as a form of accumulated recognition that can be converted into other forms of capital (Bourdieu, 1986), reputation as both structure and practice (Giddens, 1984), reputation and trust (Aberer and al., 2006), reputation in sociology of reputation (Chauvin, 2013).

One can emphasize that within the context of war, reputation management is examined by M. Crescenzi, S. B. Long, A. Dafoe, J. Renshon, F. Giardini, R. Wittek, P. Huth, J. C. Morse, T. Pratt, etc.; crisis management of reputation is studied by J. Wang, A. Goztas, N. Erdem Koker, M. Ye. Alemdar, and others.

The first works on dramaturgical analysis and impression management theory that provided crucial insights into how actors strategically construct and maintain reputational images was presented by E. Goffman (1959). Impression management during conflict explores strategic humility as a defense mechanism (McLuhan, 2020), organizational image management under crisis (Audia, Rousseau, Stimmler, 2023) studies about during conflict, how military actors perform legitimacy in wartime (Banerjee&MacKay, 2020).

Digital reputation politics and character assassination are studied by S. Samoilenko, E. Shiraev, and the CARP lab, as well as research on digital smear tactics and cancel culture (Samoilenko & Langley, 2023; Samoilenko, Eremina, & Gumensky, 2023), propaganda, and fake news deployed in information warfare (Kolinko & Petryshyn, 2022). However, it should be noted that there is practically no research on reputation management in the context of the Ukrainian-Russian military conflict. Hence, the main objective of this study is to trace how the reputation of personality is being built in social media during wartime, its main components, and what factors influence the construction and destruction of reputation (character assassination) in the rapidly changing wartime information environment.

The interest in information about leaders of opinions in social networks and their image construction and promotion development are considered one of the main trends in Social Media Studies recently. The global COVID-19 pandemic has further contributed to the popularity of social media and the rapid increase in their users: At the beginning of 2020, there were 19 million social media users in Ukraine, and in 2021, the figure reached 25.70 million. Social media penetration increased from 43% in January 2020 to 58.9% in January 2021 (DataReportal 2021). As of July 2022, about 76.6% of Ukrainians use social media (GlobalLogic 2022). Thus, in Ukraine during the COVID-19 pandemic, one can observe the social media development, where the number of social media users in the first quarter of 2021 grew twice as much as in the autumn of 2020.

The number of social media users in Ukraine has increased from 60% of the population in 2021 to 76.6% in July 2022. Among 76.6% of citizens, 66% choose Telegram, 61% use YouTube, and 58% use Facebook (GlobalLogic 2022). It should be emphasized that over 60% of Ukrainian audiences are most interested in entertainment content (Shevchuk 2021: 18). However, in Ukraine, the current situation has changed. GlobalLogic research shows that during wartime, there was a sharp increase in social media use as news sources, with 76.6% of Ukrainians using social networks for information (GlobalLogic 2022). The real-time information of military operations and painful images of deaths and destruction are immediately shared to social media as well as in the streets of major capitals around the world (Shamsi 2023: 205), online journalism allows you to provide up-to-date information in real time. This is especially important when covering fast-moving events such as emergencies or political changes.» (Marukhovska-Kartunova et al. 2023: 147).

Theoretical background. The motivation of the audience for such communication is analyzed within the framework of the cultural and sociological theories of the society of experiences or the society of impressions by Gerhard Schulze (Schulze 2005). Schulze argues that social behavior is formed and based on internal experiences and feelings of an individual. The new version of social behavior is associated with a different vision of rationality regulating human behavior; now, it is aimed at understanding experience as a consumption process. In wartime, the transformation of individual and social values also shifts from rationality, characteristic of the stable period of society development, to emotional perception and choice, which helps to feel the effect of consumption more quickly and get pleasure and experience more speed.

G. Schulze, in his work, *Society of Experience: The Cultural Sociology of Modernity* (1992), notes that the post-war period was a particular time when the emotional component of consumption became an essential factor instead of traditional functionality and status.

It should be noted that with the outbreak of war, the lives of most Ukrainian citizens became more connected with the situation caused by wartime: participation in the defence of the country, volunteer work, security problems, temporary escape from the country or evacuation to safer territories, and other problems.

Article: *"Opinion Leaders and the Military: The Role of Local Influencers in Conflict Zones"*

Authors: *Ahmed Shokr and Susanne Carpenter*

Key insights:

- The article examines how local opinion leaders (e.g., tribal elders, community influencers, religious figures) are often embedded within or aligned with military or peacekeeping operations—not just as messengers, but as active participants or logistical facilitators.

- It emphasizes that their reputation is highly volatile, shaped in real time by wartime events: successes on the frontlines can boost status, while civilian casualties or perceived betrayal can instantly erode it.

- The authors argue that this dynamic reputation becomes a strategic asset: militaries carefully cultivate or distance such figures depending on shifting public sentiment and tactical needs.

This study offers both a conceptual framework and empirical case studies that align with your focus.

Furthermore, in the public space, opinion leaders actively participate in military operations or help the military. Also, they actively participate in communications and live stream their war stories, working for personal branding and promotion. One can stress that the social media trends are not of a permanent nature, and quickly shift their focus to an evolving environment, especially in wartime (Shamsi 2023: 206). So, its maintenance and strengthening require active accumulation of successes in the company's activities and disseminating knowledge about its achievements among stakeholders (Derevianko 2018: 133).

Since the work with reputation is based on building the trust of audiences, namely for the groups of people with whom the leader is interested. Depending on such groups, managers and leaders coordinate their activities concerning the specific components and use various communicative tools to ensure trust with their audience, which provides the basis for reputation management.

Reputation presents a conditional, provisional, and localized social representation associated with a name resulting from more or less weighted and formalized social evaluations (Chauvin, 2013). Moreover, its social coherence should be emphasized, based on the fact that it is shared by a group of people, a community of stakeholders, which helps us to understand why we often believe that «our reputation precedes us»: Reputation is a pre-existing state created by third parties on which others rely on when making judgments or decisions. A reputation can be seen as an evaluation of an individual based on their past action(s) (Számadó et al., 2021).

Interest in such opinion leaders is based on emotional openness, expressed in posts with information about the speaker's life situations. Emotions are a social construct, a particular set of experiences...in a specific cultural environment (Fitch-Godbehere, 2021: 11). In society, people live in what is known as "an emotive regime" – the set of normative emotions and the official rituals, practices, and 'émotives' that express and inculcate them (Reddy, 2001: 129). In this regime, a person must work according to the concept of 'emotional labour' to be accepted in the society of the emotional regime. A. Hochschild in her book "The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling" (1983) says emotional labor requires one to induce or suppress feelings to sustain the outward countenance that produces the proper state of mind in others, in this case, the sense of being cared for in a convivial and safe place. This kind of labor calls for a coordination of mind and feeling, and it sometimes draws on a source of self that we honor as deep and integral to our individuality (Hochschild 1983: 7).

It should also be emphasized that despite the desire to present oneself, to 'play', emotional work is better perceived when the speaker conveys more real, inherent his/her emotions, and feelings. In this way, the interaction with the target audience is more straightforward and lasts longer.

Today, network users often follow a blogger/speaker/opinion leader if they trust them. The theoretical notion to the two-step flow theory, opinion leaders are individuals who are more attentive to mass media content and serve as intermediaries, interpreting and transmitting information to members of their social networks who pay less direct attention to mass media messages (Katz & Lazarsfeld, 1955). Trust provides the basis of reputation. In Ukraine, trust in the information users receive through social media and print media increased over the past year among all age categories. Trust in social media increased the most among young people (18-29 years old), from 67.45% to 76.1%, and among people aged 30-39, from 63.8% to 71.8% (Opora.ua 2023).

The study "Ukrainian Media, Attitudes and Trust in 2022" shows that Ukrainians in 2022 are reading more news, becoming more resistant to misinformation, and trusting national media more during the Russian-Ukrainian war.

Internews research indicates that the use of television for news has fallen from 85% in 2015, when USAID/Internews first conducted this study, to just 36% in 2022. In 2022, 74% of people read news on social media (Ukrainian media use and trust in 2022: 6). According to their findings, there was a significant improvement in assessing familiar false narratives this year. In particular, trust in false anti-Ukrainian narratives significantly decreased. Ukrainians are much less likely than in previous years to believe statements that diminish Ukraine's authority and importance in decisions concerning the country's

future. Society is becoming more consolidated on several important issues related to national identity and views on the development of events in the country. The period since 24th February 2022 can be defined as a new state of the Ukrainian political nation, where substantial changes have occurred in Ukrainians' understanding of their own identity (Didonova, 2024: 74).

One can specify that the impression society offered an exit from the consumer society. Nowadays, in the experience economy, work functions as theatre and every business operates as a stage (Pine II and Gilmore 1999). In this new reality, we often collaborate with companies and organizations whose representatives we have not seen before in «offline» life and may never meet in person. Therefore, what they write on social networks and say in the media becomes almost the primary source of information about them and is perceived as their actual actions. Since the reputation of a person or an organization must serve as a «currency,» like a «fuse» of risks of unsuccessful cooperation or unexpected actions. But no – the more significant and mass audience it is, the «shorter» its memory is, and the faster words and actions considered inadequate yesterday are forgotten (Starodubskaya 2022).

This paradox occurs at different levels: individuals, businesses, and even states. Let us ask ourselves why this happens. One can argue that the new ICTs don't revolutionize political communication because what we observe is a 'spectacular' development, an adaptation to the information environment, where the process is sometimes faster, or sometimes slower.

One can delineate that most of the studies in this area concern peacetime cases (Kendal, 2006). However, reputation management in wartime is a practically unexplored area, which causes additional difficulties in understanding social preferences and opinions that create a «mood» in a difficult period of society's development. Collecting and analyzing this kind of data helps to describe and formulate the actual directions of reputation management within wartime.

Our research is concentrated on *attention-based politics* and the phenomena around it (network logic, self-mediatization, popularization, and populist political communication). Political attention is about political agendas, that is, how a particular topic reaches the attention of decision-makers (policy agenda) and opinion influencers (media agenda), the way it becomes understandable and important to public opinion (public agenda), and the way decisions are made based on all this. Attention-based politics addresses the issue differently. It makes political actors communicators, who have to reach voters in competition with other, non-political actors (e.g., celebrities). Attention-based politics emphasizes this particularly communicative character of political participation (thus referring neither to the activist nor the regulative aspects).

In Ukrainian political communications, a new trend can be traced – a high level of its digitalization: Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, and Telegram were successfully used in the presidential elections in Ukraine in 2019 (Zhosan 2020; Gotsur 2021). Interactivity and multimedia became necessary for the candidate who effectively used digital technologies in social media and political PR in Ukrainian and foreign election campaigns. A politician's popularity began to be measured not so much by ratings but by the number of likes, shares, subscribers, or followers to the candidate's account, etc. (Gotsur 2021).

Methodology. Hypotheses: The authors suggest that the content analysis of opinion leaders' accounts on social networks in the Ukrainian socio-political information space helps to find distinctive components of reputation building, data on the peculiarities of the use of emotionally colored vocabulary in social media posts, and analysis of the description of events involving the opinion leader Valerii Zaluzhnyi's posts in the period of the beginning of the counter-offensive of the Armed Forces of Ukraine from 04 – 18.06.2023 and at a turning point in the career from 25.01 to 08.02.2024 helps to collect information on reputation building in wartime, revealing and describing factors of influence and dominants of reputation management in these periods.

The beginning of the military aggression on the territory of Ukraine marked a new stage in the popularity of social media and individual accounts of opinion leaders as sources of up-to-date information about the war and military actions. Thus, due to the increasing importance of social and political news, trust in speakers – opinion leaders and stakeholders of the country's public discourse – is also growing.

For the selection of opinion leaders as subjects of analysis, the authors relied on six nationwide Ukrainian rankings conducted between 2022 and 2025. Valerii Zaluzhnyi appeared in the TOP-5 or even TOP-3 of these rankings starting in 2022, and in some surveys from 2023 onward. It is noteworthy that in 2021, before the outbreak of the war, Zaluzhnyi's name was absent in such rankings (Dynamics of Trust in Individual Institutions in 2021–2023, KIIS 2023). This absence is likely because most military leaders in peacetime were known only within a limited circle of professionals and political actors who interacted with them directly. Hence, it can be inferred that Zaluzhnyi, as Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, gained public prominence as the head of the Ukrainian army embodying the values of society during wartime.

According to the sociological group "Rating," the level of trust in Zaluzhnyi stood at 80% (DSNEWS 2023), while a survey by Active Group recorded a trust level of 70% (Trust Ranking, Active Group 2024),

indicating both a decline and subsequent resurgence of public confidence in him. The "Rating" group later reported a trust level of 73% in the former Commander-in-Chief (Rating 2025), while Info Sapiens registered a comparable 70.9% (Info Sapiens 2025).

In the Focus magazine's annual ranking of Ukraine's most influential figures for 2025, Zaluzhnyi was placed the eighth position. Since his dismissal from the position of Commander-in-Chief, Ukrainians and the media have periodically referred to him as a politically influential figure, although he has not engaged in any political movement nor officially announced an intention to do so.

A. Antypovych argues that, the decline in Zaluzhnyi's approval rating was minimal—around 1–5%—and he continues to remain among the top trusted leaders. Zaluzhnyi is perceived as a father-protector who defended the country and as a modern military leader rather than a Soviet-era generalissimo... Zaluzhnyi evokes a perception that is more emotional than rational (Mahdyk, TSN, 2025).

Among the surveys of Ukrainians during the full-scale invasion of Ukraine concerning significant socio-political leaders, the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) and the Razumkov Centre have been conducting long-term research on various aspects of life in independent Ukraine. Comparison of the data of surveys dedicated to identifying leaders in the socio-political field of the country, in wartime KIIS and Razumkov Centre, shows the following top-5 leaders [<https://razumkov.org.ua>, 21.12.22-03.03.2023; Oporaua.org, July, 2022]. Firstly, we selected social media accounts of active leaders of the country's socio-political sector who are among the top 5 opinion leaders in 2022–2023, except the accounts of the President of Ukraine, then we examined the accounts of the most influential opinion leader from this list, who has the highest support according to opinion polls. According to both polls, most citizens see President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy as the leading politician of 2022 and opinion leader: 59% – Razumkov Centre, 29% – KIIS. According to the results of polls, at the beginning of the war, the trust and rating of the country's president – Volodymyr Zelenskyy, in 2021 – 17% [Razumkov 2022] and 2023 – 81% [Razumkov 2023] increased. However, given the unique status of the President of the country the authors consider it incorrect to compare him with other socio-political leaders in Ukraine, and his social media accounts are not included in this study.

According to the ratings obtained, the Commander-in-Chief of the Ukrainian Armed Forces Valerii Zaluzhnyi, who held this position from 27.07.2021 to 08.02.2024, received full support and great sympathy from the military and citizens of Ukraine (KIIS – 9%, Razumkov Centre – 10%). Hence, we would like to focus on analyzing Valerii Zaluzhnyi's reputation-building, who was the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine in 2022-2023. Two periods have been selected:

– 1st period – posts from 04.06 to 18.06.2023, two weeks, the period of the beginning of the counter-offensive of the AFU, which was announced by the experts of the American Institute for the Study of War (ISW). According to their data, Ukraine has already conducted counter-offensive operations «with varying outcomes» on at least three front sections as part of a broader counter-offensive. unfolding from 4 June, – Deutsche Welle reports 09.06.2023.

– 2nd period – before Zaluzhnyi's resignation as Commander-in-Chief of the AFU, from 25.01–08.02.2024.

Valerii Zaluzhnyi's social network accounts are described in Table N1.

Results and Discussion. Valerii Zaluzhnyi's profile has a confirmed official status only on Facebook in 2023 and Telegram in 2022-2023. It should be noted that the profile needs to be constantly maintained. From Facebook, Instagram, and Telegram channels, only the latter is continuously filled and can be rendered as a useful tool for communication with the audience. A less official communication channel – Instagram profile, according to Zaluzhnyi himself (Ukrainska Pravda, 2022), was compromised by hackers in November 2022. The account was without any official confirmation tick, and then it was deleted. The information from Zaluzhnyi's accounts is partially duplicated from other social networks in the Instagram account @uaf_general_staff. These changes are likely related to hacking the profile of the Commander-in-Chief of the Ukrainian Armed Forces. On Facebook, the primary information about the Commander-in-Chief is transmitted through the account of the General Staff of the AFU of Ukraine @uaf_general_staff.

In 2024, these accounts were still active, however, only the Instagram account uaf_general_staff was filled with more information.

The social networks of Valerii Zaluzhnyi can be analyzed by taking in mind the specifics of the interaction of a high-ranking official, whose activities are considered within the framework of the sociology of war, the subject of which is to analyze the causes of war and the conditions for maintaining or achieving peace (Hobta, 2016).

During the studied periods, there were 14 publications in June 2023 and 66 publications in January-February 2024, where textual information prevailed. It was also supplemented by video or photos. Thus, one can talk about a significant percentage of visual information – this helps people with different types of memory (visual, kinesthetic, auditory) to perceive information in a more convenient form (Tomić et al. 2023).

Table 1

Valerii Zaluzhnyi's Social Network Accounts

	Facebook	Instagram	Telegram
1	2	3	4
	Facebook Головнокомандувач ЗС України / CinC AF of Ukraine	Instagram https://www.instagram.com/ uaf_general_staff/	Telegram Valery Zaluzhnyi, Chief of the Armed Forces of Ukraine https://t.me/s/ CinCAFU?before =624
Number of subscribers as: Of August 2023 vs. 11.12.2023	542 000 vs. 612 000	61, 3 00 vs.71,200.	More than 187 000 vs. more than 309, 500.
January 2025	49000	609 000	257633 *(after Ukraine's official authorities rejected the Telegram accounts)
Intensity of communication: 11.12.2023	1 publication/ 2-4 days	Partially duplicates information from Facebook, and Telegram. (Personal account has been hacked)	
08.02.2024		3-6 publications/day (on average)	
Language and communication style: 11.12.2023	In the Ukrainian language, all posts are in Ukrainian, and an official communication style is used.		Ukrainian, news of international importance – with translation into English, official style of communication
08.02.2024		All posts are in Ukrainian, and an official communication style is used in posts about everyday activities such as training, meetings, facts, opinions; The posts dedicated to ordinary military men are more like reportage sketches, with optimism, as in conversation, telling about ordinary people-heroes, creating a kind of gallery of portraits of the Ukrainian defenders in the current war. The language here is more descriptive, with adjectives and action verbs.	
Stakeholders: 11.12.2023	Citizens of the country, socio-political institutions inside and outside the country, representatives of the authorities, and the military.		Citizens of the country, socio- political institutions inside and outside the country, representatives of the authorities, the military
08.02.2024		Citizens of the country, socio-political institutions inside and outside the country, representatives of the authorities, the military, the global society representatives	

1	2	3	4
Profile assessment: 11.12.2023	created based on feedback as part of the feedback, mostly positive, is 4.9 out of a possible 5		—
08.02.2024		created based on feedback as part of the feedback, mostly positive	
Content: 11.12.2023	official information, facts, in the course of military operations, based on understanding the strategy of the course of military operations, reserved optimism and support, stories about the current heroes of Ukraine defending the country, and official information about meetings of the Commander-in-Chief with representatives of foreign countries. Official information about meetings of the Commander-in-Chief with representatives of foreign agencies, congratulations on national holidays.	According to Zaluzhnyi, more personal data concerning his family and hobbies	Content duplicates the Facebook page
08.02.2024		Mostly posts devoted to defenders of Ukraine, Only 4 posts are signed by Zaluhnyi	
Interaction with channel subscribers: 11.12.2023	Indirect, with quite a few comments, averaging between 100 and 300 comments under each post		Very active, high level of likes-reactions, averaging between 10-14k.
08.02.2024		Indirectly, more information from the only official channel	
notes		No official confirmed the account, no tick, closed account.	

After selecting the publications, the posts were grouped into some thematic areas (socio-political, work, private and etc.) described in Table N2 (See Table 2).

As can be seen from the table, the majority of posts are related to socio-political events and information about current events in the first period, and the majority of posts are about the Defenders of Ukraine and their service in the army in the second period.

The content analysis reveals that the posts of the first period are characterized by brevity, restraint, and informative value, and the second period is more characterized by sketches, and stories of soldiers-heroes of our time about the work of different brigades). Frequent reference to this theme and stories creates high dynamics of persuasion of the audience and effectively broadcasts the message that convinces all stakeholders to believe in the Army and cooperate with it. The analysis testifies that short posts with a lot of pics are dominated as the followers could see the focused work without many words.

In most cases, the first-period posts received a positive response from the audience through supportive and approving likes, except for two posts with minor criticism in the form of dislikes (a laughing

Table 2

Social Media Posts by Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine Valerii Zaluzhnyi

Topics of the posts	Telegram (quantity of posts) 12.2023/ 08.2024	Facebook (quantity of posts) 12.2023/ 08.2024	Instagram (quantity of posts) 12.2023/ 08.2024
Socio-political events and current affairs opinions are devoted to, with posts mostly about military actions, infographics (war in figures)	11		/10
Participating in media debates	0 /0		0/1
Humorous posts and trolling on topics of the day	0/0	0/0	0/0
Zaluzhnyi's work and interaction with people, participation in events (levy announcements and reports)	3		/1
Portraits of the Ukrainian Defenders during the full-scale Russian aggression against Ukraine			0/54
Private posts	0/0	0/0	0/0
Total	14		66

whale and an emoticon with a tear). The commander-in-chief's feed contains little graphic information. The verbal information dominates with videos or photos supplemented by official details.

The audience response in the second period is less active. This may be due to the frequency of similar publications on the topic or the desire to get more information about the Commander-in-Chief from his official social networks.

During the first research period, the most significant number of likes, 41 thousand, was gained by a post with video and text accompaniment from 19.06.2023 about the joint work of Zaluzhnyi and the Chief of the General Staff of the AFU, Lieutenant General S. Shaptaloyu. The least number of likes, about 14 thousand likes, from the 24.06.2023 infographic about the destruction of enemy air targets; this post was marked by 121 people with a tear emoticon, which can convey the audience's problematic vision, sympathy, or regret. It is worth noting that infographics of destroyed enemy targets are published daily, reducing interest in them (24.06.2023 – Meeting with the Chief of General Staff of the AFU – S. Sheptalo, Infographics (Telegram).

Another post from 23.06.2023, with video and text information about the fact that already in Ukraine, multiple launch rocket systems HIMARS have been working for a year. This post was liked over 19 thousand times. However, this post also received a lot of «crying» reactions – about 3.8 thousand, which may indirectly indicate sadness, grief, or regret; it can also be used to express sympathy or compassion for someone who is going through difficult times, indicating that you share someone's sadness or disappointment. The post from 07.06.2023? about extra Training for Militaries during Wartime in Telegram had 13.6 K Burning Heart and 2,8K likes, 1,3K Heart, all the reactions are positive and support the leader.

The posts of the first period demonstrate official business style, which reflects the status, restraint, and competence of the head of the Ukrainian Armed Forces. One can fix word combinations with a verb emphasizing actions, with the help of emotionally colored adjectives, such as "buty` sy`l`nishy`my`!" (English: to be stronger), "jdut` vazhki boyi" (English: difficult battles are going on), "b`yut` po pravy`l`ny`x cilyax", (pro-Ukrayinu) (English: hitting the correct targets,» (about Ukraine), "suverenennya, nezalezhnosti, demokraty`chnosti, social`no, pravova..." (English: sovereign, independent, democratic, social, legal)... "yedy`na, sy`l`na, smily`va i gotova do oporu", "najskladnishi zavdannya, najzapeklishi boyi" (English: united, strong, brave and ready to resist», «the most difficult tasks, the fiercest battles).

The least number of likes, nearly 18,000 likes, during this period, gained a post about the possibility of additional training for the Ukrainian military, where Zaluzhnyi uses verbs (emphasizing actions) – "my` trenuyemosya, shop buty` sy`l`nishy`my` v boyu" (English: we train to be stronger in battle) – and nouns – "boyezdatnist` i boyegotovnist`" (English: combat and combat readiness), related to professional military vocabulary. All these details push the audience to be more involved in the war period, to feel it brightly, even feel like a co-defense, and then to relate the content to their reality and feel safer and stable in a volatile time of war.

The posts often contain the slogan or motto that underlines the core of the publication as "Dyakuyu kozhnomu, xto nably`zhaye peremogu! (English: Thanks to everyone who brings the victory closer!),"

“try`nuyemosya, shhob buty` sy`l`nishy`my` v boyu” (English: We’re training to be stronger in battle), “Ukrayinci obov`yazkogo peremozhut`. Slava Ukrayini!” (English: Ukrainians are bound to win. Glory to Ukraine!). This is reminiscent of the cultural and historical context of a military commander inspiring his army before a battle. In the book dedicated to Valerii Zaluzhnyi, Ludmila Dolhonovska, his strategic communications advisor, emphasizes that the slogan or motto at the end of the text was suggested by Zaluzhnyi himself (Dolhonovska 2025: 54). It helps to consolidate the audience, instill sensible behavior, motivate, and convey an emotional message to the audience.

The analysis of the posts’ content shows that narrowly professionally oriented posts written in an official style, designed to give a brief report on military operations and to strengthen the spirit of the military and citizens of Ukraine, which are supported by the audience, dominate. Of the 14 posts in the first period, 11 are about socio-political events related to Zaluzhnyi’s activities. In the second period, only 10 of 60 posts are about current news.

The publications form Zaluzhnyi’s image as a reserved leader, a charismatic «commander of victories» (New Voice, 2023). In almost all his photos, Zaluzhnyi wears a military uniform. He is often shown smiling, emphasizing his optimism and courage. He is referred to as a “21st-century general”, «ataman», «father,» and «iron,» and he is a symbol of the Ukrainian nation (TSN, 2023).

His strategic communication manager Ludmila Dolhonovska indicates that among Zaluzhnyi’s qualities, one can mention a sense of humor, humanity, and patience, which fit the image of a genuine modern military leader (Dolhonovska 2025: 114). The job, the actions, the behavior, and the style of communication of this period add to Zaluzhnyi’s reputation the trust of the Ukrainian people. It helps him to fulfil his duties successfully.

For the second studied period, only 4 posts out of 66 are signed by Valerii Zaluzhnyi.

Zaluzhnyi’s Posts about:

Conversation with the Chief of General Staff of the Republic of Poland, 25.01.2024,

Post is devoted to the Historical Date, when, in 1918, the Army of the Ukrainian National Republic stopped Russian Invaders, who were rushing to Kyiv, 29.01.2024,

Partial summary of Zaluzhnyi’s article in CNN column, devoted to the analysis of the current war and the general’s vision of how to win this war (with the link to the full text), 02.02.2024,

Text on behalf of Zaluzhnyi, thanking the military, partners, and the President, with whom the general cooperated, and on his behalf informing that “there was a serious conversation with the President: “It’s necessary to change approaches and strategies”... and I’m grateful to everyone” about his resignation as Commander-in-Chief, 08.02.2024. (All the posts are from Zaluzhnyi’s Instagram account)

These three posts are selected to illustrate the second period (25.01, 29.01, 28.01, 2024) signed by the PR departments of different brigades of the AFU. Most of the publications are dedicated to portrait sketches of the AFU soldiers or the work done by different AFU units:

“Pixota – zalizny`j kulak peremogy`! Vy` – najmobil`nisha ta najuniversal`nisha chasty`na nashoyi armiyi! Pixota – ce nasha shkola stijkosti, muzhnosti, braterstva ta nezlamnosti duxu, ce vtomleni ruky`, shho sty`skayut` xolodnu zbroyu starogo, ale nadijnogo avtomata. Vy` mozhetе diyaty` v bud`-yaky`x umovax i na rizny`x prostorax i ne boyaty`sya, bo vy` – ti, xto dy`vy`t`sya smerti v ochi, poky` vona ne vidvernet`sya. Pixota – ce ti, chy`yimy` krokamy` vy`miruyet`sya cina nashoyi svobody” (English: Infantry is the iron fist of victory! You are the most mobile and versatile part of our army! Infantry is our primer of steadfastness, courage, brotherhood, and unclouded spirit, these are the tired hands that clench the cold steel of an old but reliable machine gun. You can act in any condition and different spaces and have no fear because you are those who look death in the eye until it looks away. Infantry are the ones by whose steps – the price of our freedom is measured) ... signed by the Public Relations Service of 57 brigade, 25.01.2024;

Photo with the caption “Dobroho ranku, Ukraino! Vohneva pidhotovka v temnu poru doby (English: Good morning, Ukraine! Fire training in the dark hour of 24 hours)”, 26.01.2024’;

Photo with a story about a soldier Viktor: “prosty`j skromny`j cholovik. Jomu shhe nemaye 40, ale vy`glyadaye vin starshy`m za svij vik: za jogo plechy`ma vazhka Baxmuts`ka kampaniya, misyaci i misyaci vazhky`x boyiv «na nuli” (English: a simple modest man. He is not yet 40, but he looks older than his age: behind his shoulders there is difficult Bakhmut campaign, months and months of difficult fights ‘at zero’) (on the front line)... With the caption: PR Service of the 58th separate infantry brigade named after Hetman Ivan Vygovsky, 28.01.2024. (All the posts are from Zaluzhnyi’s Instagram account)

Mostly in the posts – sketches we see few words, much visual information, emotional language: use of adjectives to describe heroes and actions “mobil`ny`j, universal`ny`j, bezxmarny`j” (English: mobile, versatile, unclouded and etc.), metaphors “zalizny`j kulak peremogy`, osnova stijkosti, muzhnosti, braterstva”(English: iron fist of victory, primer of steadfastness, courage, brotherhood, etc.).

The followers can perceive Zaluzhnyi as calm, positive, and optimistic as usual, smiling, even at the meeting when he knew about the decision concerning his resignation. This post is the answer to the

resignation, which could be an example of a character assassination attempt, but it's also an example of building a new reputation, which forms a renewal of image and a renewal of reputation, at a deeper level and with a long-term perspective. Also in the second period, the post about the resignation of Zaluzhnyi attracted the most quantity of likes.

In general, the publications of the second period of the Commander-in-Chief of the Ukrainian Armed Forces are written in a less official style, more emotional, telling heartwarming stories about the simple heroes of this war. The posts signed by Zaluzhnyi himself are more official: they convey facts. For example, the post is dedicated to a historical date – the 100th anniversary of the expulsion of the Russian army, which was marching towards Kyiv, by soldiers of the Ukrainian People's Republic – is the accent of a professional who sees analogies in the past, present, and future.

These posts also express the competence of the head of the Ukrainian military forces and demonstrate his kindness. The sketches help readers co-feel, empathize, and attune to the military to immerse themselves in military reality, even while living outside the war zone. The posts also contain a couple of slogans: "Pixota – zalizny'j kulak peremogy!" (English: Infantry is the iron fist of victory!), "Ukryinci obov'yazkovo peremozhut!" (English: Ukrainians will win!).

The first-period messages are more personalized, and the second one, most posts reflect metaphorically speaking, the view 'from the outside'.

Zaluzhnyi's channels are more formal in the first period. It is important to note how the opinion leader discusses popular topics, the so-called «evil of the day»: Zaluzhnyi conducts his daily work without unnecessary comments and explanations. Among the peculiarities of the work of opinion leaders' reputologists, the following peculiarity should be noted: Zaluzhnyi provides a minimum of information. The dynamics are also evident in the first period – a few posts, and there are more messages in the timeline in the second period.

Zaluzhnyi's posts are essential for the country and military operations concerning the image of Defender: without negativity, with praise deserved by the Ukrainian military, which emphasizes the monotony of the work, conveys a sense of competence in the military, and inspires faith and hope for victory. Zaluzhnyi's social network accounts are characterized by reliance on concrete facts, figures, and stories of people without commentary, the emotional coloring of the posts is mainly due to the use of words with emotional connotation, and the slogans that end the text.

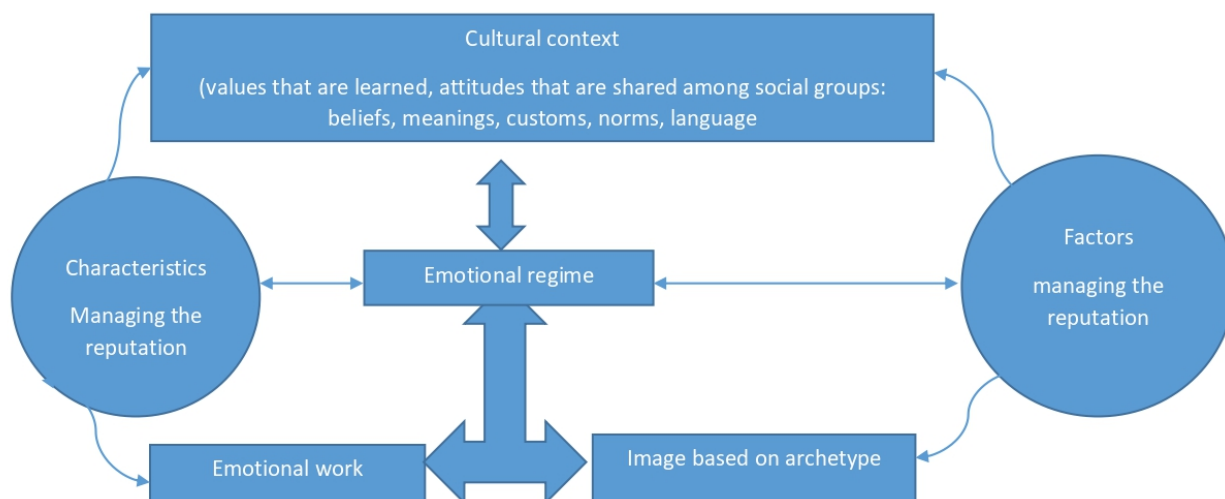
The selected content reflects distinctive messages that evoke an emotional response from wartime, facilitating the reader's actual experiences and impressions, so, according to Goffman's sociology, such issues establish mutual trust and confidence which are important components which manage social interaction and relationships (Johansson, 2007). That is why among the opinion leaders in wartime, Valerii Zaluzhnyi occupies the top place.

The analysis of opinion leaders' content, paying attention to the emotional perception of social network readers, testifies that the actions narrated by social media need to 'turn on' emotions to engage the audience and attune them to empathy and sympathy according to Schulze's theory. These actions can be reinforced by high-profile leaders in society and the media. Social media effective connectivity with people and instant communication has made it a favourite

tool for the leaders across the globe (Shamzi, 2023). Zaluzhnyi perfects his emotional activities, especially on social media. Stakeholders read the information and, if it fits their socio-cultural patterns, their understanding of the emotional work of the chief military, then they incorporate the cultural code (see Pic. 1).

The notion of reputation, according to Schulze, is fundamentally tied to the way that people present themselves to others. These are the visible actions, statements, or symbolic gestures through which individuals or organizations express their identity or values. Expressive acts such as sharing with society every day the AFU activities, successful professional achievements of their different groups, optimism, and personal responsibility are measurable, observable, and interpretable within cultural norms. In both 2023 and 2024, followers see work under the leadership of the statesperson, aimed at the benefit of citizens and the country. This is the service to the people and the country, which reflects the trend of the difficult war period – contribution to the common goal as a social responsibility, close to social asceticism – to be active and co-working for the society.

The publicity of the Commander-in-Chief is a factor that strengthens all his actions and imposes even greater responsibility on his acts, initiating trust as the basis of reputation management. During wartime, you can't plan for a long-term period, just for some hours or days. Thus, citizens of Ukraine are more grateful for such Valerii Zaluzhnyi's behavior. They believe in his words and actions. They are ready to trust him more. One can suggest that this is related to both the leader's real-life activities and cultural attitudes – Zaluzhnyi is not only a modern military leader, but he also represents the archetype of the Defender. According to the alarming trend in Ukraine now, to live "stable in changeability, the rate of trust among the Ukrainians

is predictable. The results of the sociological survey confirm this: the highest level of trust was given to AFU in December, 2022 and December 2023 – 96% against 72% in December 2021, while 88% of Ukrainians trusted Zaluzhnyi personally as Commander-in-Chief in December 2023 (Dynamics of Trust in Social Institutions in 2021-2023', 29.11-09.12.2023, Kyiv International Institute of Sociology (abbr.: KIIS) (KIIS, 2023). Another survey (see above) of KIIS (July 2022) devoted to seven Ukrainian leaders showed Zaluzhnyi as a leader supported by 9% of the Ukrainian population.

components as speaking the Ukrainian language, visual symbols (such as military uniform, his hand gesture, smile), social norms, beliefs, and values (courage, professionalism, responsibility, calmness, love for the country) are part of a known cultural code for Ukrainian society. In most cases, his actions are perceived as sincere and professional, and the number of “likes” on social media confirms that. According to Time magazine, on 23 January 2022, Zaluzhnyi was included in the list of the 100 most influential people of 2022 (Dolhonovska 2025: 143).

Thus, Zaluzhnyi's actions cause positive emotions in the audience (support, admiration, respect). Naturally, when stakeholders often reveal such emotions when reading or watching information about Zaluzhnyi or with his participation, a stable, positive emotional resonance is created.

Leaders work in all directions to harmoniously manage their reputation and maintain the trust of their stakeholders. Still, depending on the official or unofficial status and the type of activity, the opinion leader's concepts of developing information about social responsibility and working with the public differ.

In Schulze's theory of expression, reputation presents a social construct deeply embedded in the cultural and symbolic systems of a society. This theoretical perspective provides a way to measure reputation by focusing on expressive acts and their interpretation within a specific cultural context.

So, the content of the social networks of the studied opinion leader, posted in wartime, helps to get the reader's actual experiences and impressions, and becomes more involved in the military issues. He is directly engaged in the current military agenda, and his optimism about the events of the war helps Ukrainians to empathize with the war events and trust the one who took responsibility. Thus, one can assume that the opinion leader, in his way, complements the picture of the world of their audience through posts reflecting fragments of the opinion leader's social behavior: introducing thoughts, facts, impressions, and emotions of wartime.

The concept of the society of impressions captures the complex cultural changes that have taken place in modern society. The shift in consumer orientation from external to emotionally internal items allows us to talk about the cardinal change in contemporary society's cultural, social, and political aspects, the *theatricalization* of which is becoming increasingly expressive (Komykh 2021). Zaluzhnyi's reputation is considered more balanced, laconic, and directed to tolerance, with the peculiarities of the position held. It requires less private information and does not perceive random actions and statements. Therefore, among the characteristics of reputation building, one can identify the focus on social cohesion, identity formation, and traditional values.

The factors that influence Zaluzhnyi's image promotion cover the target audience's values and cultural characteristics to which the accounts are oriented, duration of the reputation, the lexical coloring of the image, and the orientation towards the social norms and values prevailing in wartime.

Горошко О., Каширова Н. Управління враженням у соціальних мережах у воєнний час (кейс Валерія Залужного)

У статті підкреслюється унікальна роль використання інформації в гібридній війні в умовах воєних дій на основі управління репутацією Валерія Залужного – колишнього Головнокомандувача Збройних Сил України, які досліджуються за допомогою теорії Суспільства вражень Шульце. Об'єктом дослідження є аналіз його акаунтів у соціальних мережах у період оголошеного Україною контрнаступу, з 04 по 30.06.2023, та за два тижні до його відставки з посади Головнокомандувача Збройних Сил України, з 25.01 по 08.02.2024.

В якості основного інструменту дослідження обрано аналіз контенту соціальних мереж.

Отримані результати свідчать, що репутацію Валерія Залужного можна охарактеризувати як збалансовану, лаконічну та стриману. Є акцент на культурному коді: традиційних нормах та цінностях, притаманних суспільству, особливостях роботи людини в суспільстві та для суспільства в умовах війни, а також вибір «особистих» тем, що демонструють «належність» та «співпрацю» лідера з суспільством, які є основними компонентами формування його репутації. Символічний образ захисника відіграє ключову роль у його репутації.

Серед факторів, що впливають на просування іміджу Захисника, можна виділити цінності та культурні особливості цільової аудиторії, тривалість репутації, використання лексичного забарвлення (емоційно забарвлені слова – це вирази, що дозволяють висловити ставлення людини до вчинків, дій інших людей) та орієнтацію на соціальні традиції.

Ключові слова: онлайн-репутація; лідер думок; соціальні медіа; управління враженням; Валерій Залужний; воєнний час.

Bibliography:

1. Березіна. А. (2024). Чому Залужного називають «залізний генерал» і що про нього говорили союзники. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/chomu-zaluzhnogo-nazivayut-zalizniy-general-1706883550.html> [In Ukrainian]
2. Вишневський, Ю. (2023, грудень. 26). Зеленський та Залужний. Куди поведуть Україну два лідери у 2024 році. DSnews.ua. <https://www.dsnews.ua/ukr/politics/pered-tretim-godom-bolshoy-voyny-pochemu-zelenskomu-net-smysla-sorevnovatsya-s-zaluzhnym-25122023-493126> [In Ukrainian]
3. Генерал 21 століття «батько ЗСУ» та українська легенда Валерій Залужний. (2023, серпень, 6). TSN.ua. <https://tsn.ua/exclusive/general-21-stolittya-batko-zsu-ta-ukrayinska-legenda-valeriy-zaluzhniy-2385259.html> [In Ukrainian]
4. ГлобалЛоджик. (2022). Втрачені можливості: українці надають більшу перевагу розважальним соцмережам, ніж професійному LinkedIn. GlobalLogic. <https://www.globallogic.com/ua/about/news/social-networks-and-opportunities/> Missed opportunities: Ukrainians prefer entertainment social networks to professional LinkedIn [In Ukrainian]
5. Гоцур, О. (2021) Соціальні мережі і політичний PR в українських та закордонних виборчих кампаніях. Вісник Львівського політехнічного національного університету: Журналістика, № 2(2), С. 53–57. <https://doi.org/10.23939/sjs2021.02.053>
6. Долгоновська, Л. (2025). Залізний генерал. Уроки людяності. Харків: Віват
7. Духніч, О. (2023). Полководець, що мило всміхається. Ексочільник ЦРУ Петреус та історик Грицак написали для NV про головнокомандувача ЗСУ генерала Залужного. New Voice. <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/golovnokomanduvach-zsu-valeriy-zaluzhniy-geroy-proyektu-zhurnala-nv-lyudi-50347436.html> [In Ukrainian]
8. КМІС. (2023). Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2023 роках. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1335&page=1> [In Ukrainian].
9. Комих Н. (2021). «Суспільство вражень» як простір розгортання процесів трансформації розуміння права / Н. Комих // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2021. – № 4 (114). – С. 75–80. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-75-80
10. Лозовенко, Т. (2022, листопад, 3). Хакери зламали профіль Залужного в Instagram. Ukrainska Pravda. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/3/7374847/> [In Ukrainian]
11. Магдик, Н. (2025, травень, 26). Зеленський та Залужний: як змінилися їхні рейтинги та кому українці довіряють найбільше. TSN.ua. <https://tsn.ua/amp/ukrayina/zelenskyi-ta-zaluznyy-iak-zminylysi-yikhni-reytingy-2836202.html> [In Ukrainian]
12. Разумков Центр, (2023). Політик 2022 року (грудень 2022 р. – січень 2023 р.). <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/polityk-2022-roku-gruden-2022-r-sichen-2023r> [In Ukrainian]
13. Стародубська, М. (2022). Як довго живе репутація? <https://www.facebook.com/kmbis.ua/photos/a.220509757978709/6003227966373497/?type=3> [In Ukrainian]
14. Фокус. (2025). #8 #8 Валерій Залужний в рейтингу «Рейтинг впливових українців-2025: політики». <https://focus.ua/uk/ratings/720664-rejting-vplivovih-ukrayinciv-2025-top-100-novini-ukrayini/list/4268/valeriy-zaluzhniy> [In Ukrainian]
15. Хобта, С. (2016). Соціологія війни як завдання української соціології. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, №5 (302), травень. С.126–150.
16. Черупко, В. (2022, серпень, 3). Соціолог Євген Головаха: Ми були пострадянським суспільством, а станемо повоєнним. KP.ua. <https://kp.ua/ua/life/a661742-sotsiolog-jevhen-holovakha-mi-buli-postradjanskim-suspilstvom-a-stanemo-povojennim> [In Ukrainian]
17. Шевчук, І. (2021). Бізнес у соціальних мережах. Lviv: Видавничий дім АТБ. <https://lib.duan.edu.ua/en/resources/personal-e-resources/e-library/2-biznes-i-pidpriemnytstvo/2332-teaching-and-learning-in-higher-education-184>
18. Яремчук, В. (2015). Поняття, функції та особливості соціальних Інтернет-мереж. Науковий блог, Національний університет «Острозька академія». <https://naub.oa.edu.ua/2015/ponyattya-funktsiyi-ta-osoblyvosti-sotsia/>
19. 9th Fuzzy Days, International Conference on Computational Intelligence Fuzzy Logic Neural Networks Evolutionary Algorithms, Dortmund, Germany, September 18–20, 2006. p. 281–294. DOI: 10.1007/3-540-34783-6_29.
20. Aberer, K., Despotovic, Z., Galuba, W., Kellerer, W. (2006). The Complex Facets of Reputation and Trust. 9th Fuzzy Days, International Conference on Computational Intelligence Fuzzy Logic Neural

- Networks Evolutionary Algorithms, Dortmund, Germany, September 18–20, 2006. p. 281–294. DOI: 10.1007/3-540-34783-6_29.
21. Chauvin, P.-M. (2013). Sociology of Reputations Definition and Issues in the Field. *Communications*, No 93(2), 131–145. <https://shs.cairn.info/journal-communications-2013-2-page-131?lang=en>.
 22. Conte, R., Paolucci, M. (2002). Social Impact of Reputation. In: *Reputation in Artificial Societies. Multiagent Systems, Artificial Societies, and Simulated Organizations*, vol. 6. Springer, Boston, MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-1159-5_11
 23. DataReportal. (2021). Digital 2021: Ukraine. We Are Social & Hootsuite. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ukraine>
 24. Derevianko O. (2018). Reputation Management in Business: Theory, Methodology and Country Features. European World Publishing. <http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/17369>
 25. Dodonova, V. (2024). Changes in the national identity of Ukrainians during the war. *Humanities Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 12(3), 66–77. doi: 10.31548/hspedagog/3.2024.66.
 26. Fitch-Godbehere, R. (2021). *A human history of emotion: how the way we feel built the world we know*, Little, Brown Spark.
 27. GlobalLogic. (2022). The most popular social networks in Ukraine during the war. Retrieved from <https://mezha.media/en/2022/08/06/the-most-popular-social-networks-in-ukraine-during-the-war-research-by-global-logic/> [=GlobalLogic 2022]
 28. Hochschild, A. R. (1983). *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. Berkeley, CA: University of California Press.
 29. Hyatt, J., & Simons, H. (1999). Cultural Codes – Who Holds the Key?: The Concept and Conduct of Evaluation in Central and Eastern Europe. *Evaluation*, 5(1), 23–41 Pages. <https://doi.org/10.1177/135638999922208805>
 30. Johansson, C. (2007). Goffman's sociology: An inspiring resource for developing public relations theory. *Public Relations Review*, 33(3), 275–280. <http://doi.org/10.1016/j.pubrev.2007.05.006>
 31. Katz E., Lazarsfeld P. F. (1955). *Personal influence, the part played by people in the flow of mass communications*. Transaction Publishers.
 32. Kendal, J. (2006). Formulating information and communication technology (ICT) policy through discourse: How Internet discussions shape policies on ICTs for developing countries. *Information Technology for Development*, P. 25–43. Informa UK Limited. <https://doi.org/10.1002/ITDJ.20019>
 33. Marson, J., Tucker, E. (2023). Ukraine's Zelensky: We Are Ready for Counteroffensive. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/ukraines-zelensky-we-are-ready-for-counteroffensive-22f4f3f2>
 34. Marukhovska-Kartunova, O., Marukhovskiy, O., Aleksandrova, M., Ivanova, I., & Lebedenko, N. (2023). Digital journalism and the role of social media in shaping public perception of Russian aggression in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 12(69), 143–153. <https://doi.org/10.34069/AI/2023.69.09.12>
 35. Pine I., Joseph, B., Gilmore, J. H. (1999) *The Experience Economy: Work Is Theater & Every Business a Stage*. Harvard Business School Press
 36. Reddy, W. M. (2001) *The Navigation of Feeling*. Cambridge University Press Online publication date: September 2009 (Print publication year: 2001) <https://doi.org/10.1017/CBO9780511512001>
 37. Shamsi, Z. U. H. (2023). Efficacy of Social Media in Wars and Conflicts: Brief Review of Russia-Ukraine War. *CARC Research in Social Sciences*, 2(4), 202–207. <https://doi.org/10.58329/criss.v2i4.66>
 38. Schulze, G. (1992). *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie Der Gegenwart*. Frankfurt am Main / New York: Campus. [In German].
 39. Számadó, S., Balliet, D., Giardini, F., Power, E., Takács, K. (2021). The language of cooperation: reputation and honest signaling. Vol. 376, Issue 1838, Published by the Royal Society. <https://doi.org/10.1098/rstb.2020.0286>
 40. Tennie, C., Frith, U., & Frith, C. D. (2010). Reputation management in the age of the world-wide web. *Trends in Cognitive Sciences*, 14(11), 482–488. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2010.07.003>
 41. Tomić, D., Rasrovski, D., Čurić, M., (2023). Exploring the VARK model: a review of the validity and reliability of the questionnaire and its relationship to learning outcomes. Conference: Region, Entrepreneurship, Development. At: Osijek, Croatia. Volume: 12th INTERNATIONAL SCIENTIFIC SYMPOSIUM REGION, ENTREPRENEURSHIP, DEVELOPMENT. June 2023. https://www.researchgate.net/publication/371633359_Exploring_the_VARK_model_a_review_of_the_validity_and_reliability_of_the_questionnaire_and_its_relationship_to_learning_outcomes/stats
 42. Ukraineupdates: Kyiv claims first counteroffensive gains. (2023). Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/ukraine-updates-kyiv-claims-first-counteroffensive-gains/a-65886963>
 43. Wilding, D., Fray, P., Molitorisz, S. & McKewon, E. (2018). *The Impact of Digital Platforms on News and Journalistic Content*, University of Technology Sydney, NSW. <https://www.accc.gov.au/system/files/>

ACCC+commissioned+report+-+The+impact+of+digital+platforms+on+news+and+journalistic+content,+Centre+for+Media+Transition+(2).pdf

44. Zaluzhnyi V. (2024). Modern Design of Military Operations in the Russo-Ukrainian War: in the Fight for the Initiative. CNN, World, Europe. <https://edition.cnn.com/2024/02/01/europe/zaluzhnyi-ukraine-russia-war-analysis-intl>

Стаття надійшла до редакції 01.09.2025

Рекомендована до друку 15.09.2025

Опублікована 17.11.2025

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ТРАНСФОРМАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ: СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЛІ КЕРІВНИКА ТА СТРУКТУРИ ВЛАДИ

Єнін М. Н.,

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-3835-2429
yeninmaksym@gmail.com*

Кухта М. П.,

*докторка соціологічних наук,
незалежна дослідниця (Київ)
ORCID ID: 0000-0003-4663-9670
miroslavakukhta@gmail.com*

Головко О. М.,

*кандидатка юридичних наук,
старша викладачка кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0001-8963-6598
golovko.olga@iill.kpi.ua*

У статті проаналізовано вплив штучного інтелекту (ШІ) на управлінські процеси та трансформацію ролі керівника в сучасних організаціях. Автори висвітлюють, як алгоритмічне ухвалення рішень змінює структуру влади та розподіл відповідальності між людьми й цифровими системами. Замість традиційної централізованої моделі, що базується на особистому авторитеті та компетентності управлінців, дедалі більшої ваги набувають алгоритми, які виконують аналітичні й прогностичні функції. Особливу увагу приділено проблематиці «чорної скриньки», коли керівники не завжди розуміють принципи роботи систем, на які вони покладаються, та ризику «автоматизаційного ухилю», що може послаблювати критичне мислення та знижувати стратегічну автономність управлінців. Соціологічний вимір алгоритмічного управління розкривається крізь призму взаємодії людини й технології, де виникають нові конфігурації контролю й підзвітності. У класичних моделях бюрократії, описаних М. Вебером, влада будувалася на формальних процедурах і персональній відповідальності керівників. В умовах упровадження штучного інтелекту ці процедури набувають динамічності та гнучкості, але водночас зростають вимоги до прозорості алгоритмів і механізмів їхньої легітимації. Дослідження підтверджують, що працівники можуть сприймати цифрові рішення як об'єктивні, проте відсутність зрозумілих пояснень знижує довіру до таких технологій. У статті розкрито гіпотезу, що впровадження штучного інтелекту змінює баланс влади між керівником і алгоритмічними системами та формує нові способи легітимації рішень. порушено питання про «алгоритмічну відповідальність», коли розмите авторство цифрового прогнозу чи рекомендації ускладнює визначення, хто відповідає за підсумковий результат. З урахуванням сучасних теоретичних підходів (зокрема акторно-мережевої теорії та теорії соціальних систем), запропоновано розглядати алгоритми як активних учасників управлінського процесу, що впливають на формування нової бюрократії. Зроблено висновок, що подальше дослідження алгоритмічного управління потребує міждисциплінарного підходу, аби поєднати технологічні досягнення зі збереженням прозорості, довіри й соціальної відповідальності в організаціях. Особливу увагу слід приділити розробці правових норм для забезпечення прозорості

алгоритмів і механізмів їхньої легітимації. Важливою є також проблема визначення правових рамок для «алгоритмічної відповідальності», що дозволить уникнути юридичних прогалин у випадках, коли рішення ухвалюються автоматизованими системами. Це допоможе забезпечити відповідальність за результати цифрових рішень та підвищить довіру до таких технологій.

Ключові слова: штучний інтелект, управління, алгоритмічне управління, менеджмент, управлінські рішення, керівник, влада, соціальний контроль, довіра, легітимація, бюрократія, організація, конфлікт, модернізація, право, етика.

Актуальність та постановка проблеми. Розвиток штучного інтелекту (далі – ШІ) та його інтеграція в управлінські процеси змінюють традиційні підходи до влади, які будувалися на принципах централізованого контролю та відповідальності керівників. Якщо раніше автоматизовані системи сприймалися як допоміжний інструмент для оптимізації рутинних завдань, то сьогодні їхня роль значно розширилася, охоплюючи аналіз даних, прогнозування та навіть прийняття стратегічних рішень. Використання у прийнятті рішень великих мовних моделей (LLM), які більш звично звучать як технології ШІ, впливає на модернізаційні процеси у сфері управління, змінюючи баланс влади, механізми соціального контролю та довіри в організаціях. Впровадження алгоритмічного управління може загострювати соціальні конфлікти, включно з правовими, через непрозорість алгоритмів, потенційну дискримінацію та зміну звичних моделей відповідальності, що вимагає нових концептуальних підходів до їхнього врегулювання. В цих умовах постає необхідність дослідження зміни владних та правових відносин, соціологічного аналізу алгоритмічного управління. Аналіз цих процесів сприятиме розробці практичних рекомендацій щодо подолання конфліктів у сфері модернізації управлінських процесів. Наразі науковий дискурс щодо впливу ШІ на управління організаціями сфокусований на кількох ключових напрямках:

1. Алгоритмізація ухвалення рішень – використання машинного навчання для прогнозування ризиків, оцінки сценаріїв розвитку та оптимізації бізнес-процесів (Duan, Edwards, & Dwivedi, 2019).

2. Зміна організаційних структур – цифрова трансформація управління в умовах автоматизованого прийняття рішень (Kellogg, Valentine, & Christin, 2020).

3. Етичні та соціальні виклики – питання прозорості алгоритмів, їхньої відповідальності та впливу на соціальну динаміку організацій (Jarrahi, 2018; Perga, 2025).

Попри розширене академічне вивчення цієї тематики, соціологічний та правовий виміри алгоритмічного управління залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, досі не визначено, яким чином автоматизація трансформує управлінську владу та як змінюється роль керівника у системі, де рішення ухвалюються алгоритмами. Також відкритим залишається питання довіри до таких рішень і як це впливає на соціально-правову легітимацію управлінських практик.

Метою даної статті є виявлення соціальних та правових механізмів трансформації управлінських практик під впливом штучного інтелекту, а також аналіз потенційних ризиків автоматизації управління з точки зору відповідальності керівників за ухвалені рішення.

Об'єктом є процес взаємодії керівників із алгоритмічними системами в управлінні, **предметом** – соціально-правові наслідки впровадження штучного інтелекту у процес ухвалення управлінських рішень. **Гіпотеза** – інтеграція штучного інтелекту в управлінські процеси змінює баланс влади між керівниками та цифровими системами, впливає на рівень автономності управлінців і трансформує соціальні та правові механізми відповідальності, зокрема, через зміну довіри до алгоритмічних рекомендацій.

Статтю підготовлено в рамках «Пан-європейська мережа мультисекторальної магістерської програми з відповідального штучного інтелекту (PANORAIMA)» (Грант № 101189994), а також науково-дослідницької теми кафедри соціології КПІ імені Ігоря Сікорського «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання» (Державний реєстраційний номер: 0122U202039).

Трансформація класичної моделі влади та ролі керівника в управлінні

Штучний інтелект поступово змінює класичні моделі влади в управлінні, оскільки алгоритмічні системи не лише виконують технічні завдання, а й впливають на процеси ухвалення рішень. Якщо в традиційних управлінських системах влада концентрувалася в руках керівника, який приймав рішення на основі власного досвіду, аналітичних розрахунків та стратегічного цілепокладання, то сьогодні значну частину цих функцій перебирають алгоритми. Це означає не просто розширення цифрових інструментів у менеджменті, а й трансформацію самих управлінських та правових механізмів, традиційних бюрократичних структур.

Якщо класичне бюрократичне управління базувалося на централізації влади, чіткій ієрархії, формалізованих процедурах та монополній компетентності керівників (Вебер, 1922), то сучасні

цифрові організації дедалі більше використовують автоматизовані системи контролю та ухвалення рішень на основі аналізу великих масивів даних. Це у свою чергу створює ризики, пов'язані з людською автономією та агентністю. Класичні моделі управління передбачали, що керівник ухвалює рішення і несе за них повну відповідальність. Проте у цифрових організаціях ця модель змінюється – автоматизуючи процеси ухвалення рішень, системи штучного інтелекту дедалі частіше беруть на себе функції оцінки та вибору, що може зменшувати роль людського контролю та індивідуальної експертної оцінки. У таких умовах люди можуть відчувати безсилля перед алгоритмічними рішеннями, які безпосередньо впливають на їхнє життя, як приклад, у сферах працевлаштування, кредитного скорингу або правоохоронної діяльності. (Перга, 2025: 28).

Участь у прийнятті рішень алгоритмів підвищує швидкість і точність аналізу, знижує ризик когнітивних викривлень. Водночас це призводить до послаблення персональної відповідальності керівника, який змушений покладатись на алгоритмічні рекомендації, що формуються на базі обробки великих даних. Згідно з останніми дослідженнями, високий рівень автоматизації може спричиняти ефект «автоматизаційного ухилу» (*automation bias*) – ситуацію, коли керівники надмірно покладаються на алгоритмічні рекомендації, навіть якщо отримані рішення суперечать їхньому професійному досвіду або доступним фактам. Це може зменшувати активну когнітивну участь, обмежуючи критичне мислення та стратегічний аналіз. У таких умовах керівники можуть рідше перевіряти правильність алгоритмічних висновків або недостатньо враховувати контекстні фактори, що потенційно впливає на організаційну адаптивність та гнучкість управлінських структур (Parasuraman & Manzey, 2010).

Процес делегування ключових управлінських функцій автоматизованим системам описується через концепцію «алгоритмічного управління». Алгоритми беруть на себе функції аналізу великих масивів даних, прогнозування ризиків, здійснення моніторингу ефективності працівників і навіть розподілу ресурсів. В таких умовах змінюється управлінська ієрархія – керівники дедалі частіше виступають не як автономні автори та центри ухвалення стратегічних рішень, а як посередники (фасилітатори) між організацією та алгоритмічною системою, що інтегрують алгоритмічні висновки у свої управлінські стратегії (Kellogg, Valentine, & Christin, 2020; Duan, Edwards, & Dwivedi, 2019). Деякими авторами цей процес описується як «людино-алгоритмічний симбіоз» (Jarrahi, 2018), де людська інтуїція та досвід поєднуються з аналітичними можливостями штучного інтелекту для досягнення оптимальних результатів. Інші дослідники описують нову роль менеджерів як «кураторів алгоритмів», які забезпечують ефективне використання цифрових систем (Giachino, Cepel, Truant, & Bargoni, 2024).

Проте у випадку ухвалення алгоритмом хибного рішення це не знімає, а лише загострює проблему розмивання кордонів влади між людиною та цифровими системами: хто має відповідати за це – керівник, який лише затвердив рекомендацію, алгоритм чи його розробники. Проблема «алгоритмічної безвідповідальності» була описана в роботі Б. Вірца, Дж. Вейрера, К. Гейера. Автори наголошують, що алгоритмічні рішення часто сприймаються як об'єктивні, хоча насправді вони залежать від вихідних даних та запрограмованих параметрів. Це створює ситуацію, коли жоден суб'єкт не несе безпосередньої відповідальності за наслідки рішення, ухваленого системою (Wirtz, Weyerer, & Geyer, 2019). Як справедливо зауважують дослідники штучного інтелекту, хоча великі мовні моделі (LLMs) можуть підвищувати ефективність управління, покращуючи аналіз даних та оптимізуючи робочі процеси, їхнє застосування не позбавлене ризиків. Зокрема, існує ймовірність надмірної залежності від алгоритмічних рекомендацій, що може зменшувати роль людини на критичних етапах ухвалення рішень, а також алгоритмічних упереджень, що вже закладені в навчальні дані моделей (Перга, 2024: 32–35). Це створює виклики для забезпечення справедливості, прозорості та відповідальності в управлінських процесах.

Згідно з акторно-мережевою теорією (ANT) Б. Латура, технологічні системи можуть бути активними агентами соціальної взаємодії (Latour, 2005). Відповідно до цього підходу, алгоритми не є лише технічними інструментами, а частиною управлінської мережі, що визначає нову логіку організаційної поведінки. У такій моделі ухвалення рішень дедалі більше зміщується від людської інтуїції та досвіду керівника до алгоритмічної обробки даних. Цифрові технології не просто підтримують управлінські процеси, а змінюють баланс між традиційними ієрархічними моделями та алгоритмічним контролем, створюючи нові механізми соціальної координації та підзвітності. Яскравим прикладом таких змін є платформи Uber, Deliveroo, Amazon, де алгоритмічне управління формує робочий процес. Працівники у цих компаніях орієнтуються не на рішення керівника, а на автоматизовані алгоритмічні вказівки, які визначають розподіл замовлень, маршрути та оплату праці. Наприклад, водії Uber отримують автоматичні інструкції щодо маршрутів, цін і черговості замовлень, що мінімізує традиційну роль менеджера у процесі координації праці. Аналогічні процеси відбуваються у Deliveroo, де алгоритмічне управління визначає робочі умови для кур'єрів. Платформа використовує динамічну

систему розподілу замовлень, яка аналізує місцезнаходження кур'єра, швидкість доставки, погодні умови та історію виконаних замовлень. Кур'єри отримують автоматизовані вказівки щодо оптимальних маршрутів і часу доставки, а їхня продуктивність оцінюється алгоритмами в реальному часі. У логістичних центрах Amazon співробітники складів виконують завдання за розпорядженням алгоритмів, які координують переміщення товарів, встановлюють норми продуктивності та контролюють дотримання часових лімітів. Якщо співробітник не відповідає алгоритмічно встановленим нормам, система може автоматично ініціювати сповіщення про низьку продуктивність або навіть рекомендувати його звільнення. У таких умовах традиційна ієрархічна модель управління трансформується в цифровий режим контролю, де алгоритми фактично виконують функції менеджерів, а працівники взаємодіють із ними через цифрові інтерфейси.

Довіра та соціальний контроль в алгоритмічному управлінні

Формування гібридної моделі управління, в якій людина та алгоритми доповнюють одне одного, впливає на механізми легітимації влади. Довіра до рішень керівників дедалі більше ґрунтується не лише на їхній компетентності, а й на «технологічному авторитеті» алгоритмічних систем (Jarrahi, 2018). Згідно з останніми дослідженнями, компанії, які активно використовують поєднання великих даних та алгоритмічного управління, можуть досягати вищої точності прогнозів та підвищення конкурентоспроможності (Giachino, Serel & Truant, 2024). Однак, надмірна автоматизація не позбавлена ризиків. Керівники, що значною мірою покладаються на алгоритмічні системи, частіше стикаються з проблемами непрозорості алгоритмів, зниженням рівня довіри до керівництва та зростанням опору серед працівників (Wirtz, Weyerer, & Geyer, 2019; Kellogg, Valentine & Christin, 2020). Ключовою проблемою залишається «ефект чорної скриньки», коли керівники змушені ухвалювати рішення, не розуміючи повністю логіку роботи алгоритму. Це може призводити до зниження підзвітності та ускладнення адаптації рішень до конкретних управлінських контекстів (Khan, Alzahrani, & Saeed, 2021).

Проблема кризи довіри в умовах алгоритмічного управління може бути зумовлена змінами у комунікативних процесах. Н. Луман розглядав довіру як необхідний елемент складних соціальних структур, що забезпечує їхню стабільність і передбачуваність. Вона виконує функцію зменшення соціальної складності, оскільки в умовах невизначеності дозволяє людям та організаціям ухвалювати рішення, навіть не маючи повної інформації про всі можливі наслідки (Луман, 2011). Автоматизація управлінських процесів скорочує міжособистісну комунікацію в організаціях. Якщо раніше керівники безпосередньо взаємодіяли зі співробітниками, пояснюючи логіку ухвалених рішень, то тепер цей процес дедалі більше замінюється цифровими розпорядженнями. Проте алгоритмічні системи не володіють соціальним капіталом у класичному розумінні, оскільки не можуть формувати довірчі відносини або адаптувати свої рішення до соціального контексту. Якщо люди не розуміють, як алгоритм дійшов до певного висновку, їхня довіра до такого рішення знижується.

Зміщення довіри від особистісного авторитету керівника до алгоритмічного управління впливає не лише на сприйняття управлінських рішень, а й на характер соціального контролю в організаціях. Відповідно до концепції М. Фуко, класичний паноптикум є моделлю влади, що забезпечує постійний нагляд за підлеглими, змушуючи їх до самодисципліни (Foucault, 1977). В алгоритмічному управлінні формується нова модель контролю – «цифровий паноптикум», у якому алгоритми визначають оптимальні стратегії, коригують робочі процеси та здійснюють безперервний моніторинг поведінки працівників. Завдяки аналізу цифрових слідів системи контролюють продуктивність, виконання завдань, а в деяких випадках навіть оцінюють патерни поведінки, що можуть корелювати з емоційним станом працівників. Однак, на відміну від традиційних механізмів нагляду, алгоритмічний контроль є розподіленим і автоматизованим. Він зменшує потребу у безпосередньому втручанні керівника, оскільки оцінка ефективності працівника ґрунтується на алгоритмічних метриках. Дослідження Л. Іосіфа підтверджує, що алгоритмічний контроль може знижувати рівень соціальної згуртованості в колективах. Якщо працівники відчують, що їхня діяльність постійно відстежується без можливості апеляції, це створює атмосферу відчуження та цифрового нагляду (Iosif, 2024).

Отже, виникає парадокс: хоча алгоритми позиціюються як об'єктивні й неупереджені, їхнє використання не гарантує автоматичного зростання довіри. Навпаки, непрозорість алгоритмічного управління може спричиняти відчуження, соціальну напругу та конфлікти. Через це зростає потреба у механізмах алгоритмічної підзвітності – інструментах, які забезпечують прозорість та пояснюваність алгоритмічних рішень. Вони дозволяють знайти баланс між ефективністю цифрових рішень (швидкість, об'єктивність, оптимізація процесів) та потребами соціальної справедливості (гарантії рівного ставлення, можливість оскарження рішень, врахування людського фактору). Якщо цифрові системи стануть більш підзвітними та прозорими, легітимація алгоритмічного управління («технологічний авторитет») та довіра до алгоритмів як неупереджених інструментів ухвалення рішень зростатимуть. Водночас з розвитком моделі «людино-алгоритмічного симбіозу» керівники, які ефективно працюють

із алгоритмічними системами, матимуть більшу владу, ніж ті, хто покладається виключно на традиційні методи управління або повністю делегує всі владні повноваження штучному інтелекту. Вони зможуть контролювати алгоритмічні процеси, використовуючи їх як підтримку для ухвалення рішень. Навпаки, ті, хто ігноруватиме алгоритмічне управління або передаватиме всю владу ШІ, ризикують втратити управлінську автономію та контроль над організаційними процесами.

Алгоритмічний капітал та цифровий розрив у менеджменті

Для вивчення соціальної структури цифрових організацій, диференціації влади й впливу менеджерів на організаційні процеси продуктивною є теорія цифрового розриву, історична еволюція якої була розглянута нами в ряді публікацій (Єнін, Коржов, 2021: 23–24; Єнін, Кухта, 2022: 218; Коржов, Єнін, 2024: 18–21). Сучасна концепція цифрового розриву включає три рівні: доступ до цифрових технологій (перший рівень); цифрові компетенції та грамотність (другий рівень); соціальні переваги від використання цифрових технологій (третій рівень) (Wei, Teo, Chuan, Tan, 2011: 170–187).

Традиційно цифровий розрив розглядався через обмежений доступ до цифрових ресурсів, але в умовах алгоритмічного управління він набуває нових форм. Сучасний цифровий розрив включає не лише фізичний доступ до технологій, а й здатність впливати на алгоритмічні процеси та керувати ними.

П. Бурдьє у теорії полів розглядав владу як розподіл соціального, економічного та культурного капіталу (Bourdieu, 2021). У традиційних організаціях керівники мали значний рівень культурного (знання, досвід) і соціального капіталу (мережа контактів, вплив). Проте алгоритмічне управління змінює цей баланс, створюючи нову форму влади – алгоритмічний капітал, який визначається здатністю керувати цифровими системами та розуміти їхню логіку роботи. Алгоритмічний капітал – це здатність контролювати алгоритми та впливати на управлінські рішення, що формує новий розподіл влади в цифрових організаціях. Дослідження показують, що успішне впровадження штучного інтелекту залежить не лише від технологічних можливостей, а й від компетентності керівників інтегрувати алгоритмічні рішення в соціальну структуру організації (Cao, Duan, Edwards, & Dwivedi, 2021). Менеджери, які володіють компетенціями у сфері аналізу даних і алгоритмічного управління, отримують більший вплив на стратегічні процеси у компаніях (Farrokhi, Shirazi, Hajli, & Tajvidi, 2020). В цьому плані цифровий капітал – це ширший концепт, що включає володіння цифровими технологіями та навичками загалом.

Алгоритмічний капітал, яким володіє людина, не лише впливає на ефективність використання ШІ, а й визначає можливість отримання соціальних винагород: економічні – можливість ефективного ведення бізнесу, розширення ринків через цифрові платформи; соціальні – формування нових спільнот через цифрові технології та збільшення доступу до інформації; політичні – використання цифрових платформ для політичного впливу, управління комунікаціями. Відсутність алгоритмічного капіталу може посилювати цифровий розрив, що особливо помітно в управлінських середовищах. Менеджери, які не володіють цифровими компетенціями у сфері співпраці зі ШІ та його алгоритмами, поступово втрачатимуть вплив у цифрових організаціях.

У майбутньому цифрові та алгоритмічні компетенції можуть бути не менш важливими, ніж традиційні форми капіталу (економічний, соціальний, культурний), що вимагає подальших досліджень ролі цифрової нерівності в управлінні та політиці.

В березні 2025 Мінцифри України у співпраці з Національним агентством України з питань державної служби та Вищою школою з публічного управління випустили Поради з відповідального використання штучного інтелекту публічними службовцями (далі – Поради), які базуються на положеннях Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (НАДС, 2016).

В тексті Порад зазначаються як рекомендації щодо напрямів обізнаності держслужбовцями щодо використання ШІ в роботі, так і окремі функції керівництва з використанням даних технологій, а також відкриті освітні ресурси щодо ШІ, кращі практики та приклади доречних на держслужбі промтів. У правовому контексті важливою умовою легітимного застосування систем ШІ в управлінських процесах є належна комунікація між службовцем і його безпосереднім керівником або особою, що виконує його обов'язки. Зокрема, в Порадах зазначено, що службовець зобов'язаний здійснювати інформування про можливість використання ШІ у процесі прийняття рішень, повідомляти про поточний стан такого використання (якщо воно вже було погоджене раніше), а також надавати дані про досягнуті результати й виявлені або потенційні ризики, які можуть виникнути при взаємодії з ШІ. Це дозволяє забезпечити контрольованість і передбачуваність управлінських рішень, особливо в умовах цифровізації управлінської сфери.

Актуальним видається приклад Національного антикорупційного бюро України, яке декларує наміри впроваджувати ШІ у процесі кримінальних розслідувань. Мова йде про системи, здатні здійснювати аналіз великих масивів даних, встановлювати взаємозв'язки між подіями, розпізнавати обличчя та транскрибувати аудіоматеріали. Таке використання демонструє, що юридичне

регулювання повинно враховувати як технічну спроможність, так і ризики, пов'язані з порушенням прав людини, обробкою персональних даних, презумпцією невинуватості тощо.

Окремої уваги потребує правове вираження відповідальності за перевірку результатів, отриманих за допомогою ШІ. Доречно в Порадах підкреслюється, що юридично значущим є питання, чи призначив керівник або уповноважена ним особа відповідального, який забезпечує відповідність результатів взаємодії з ШІ нормативним, етичним і регуляторним вимогам. В тому числі, йдеться про перевірку результатів на плагіат. В той же час зазначається, що «поки немає ідеального ШІ-детектора, а тому ці системи можна використовувати як допоміжний засіб, своєрідний дороговказ, а не безапеляційний вердикт певному тексту чи співробітнику».

Особливо важливо з'ясувати, чи встановлена обов'язковість такої перевірки внутрішніми нормативними актами (розпорядженнями, положеннями, наказами керівництва), що регламентують порядок використання алгоритмічних рішень в установі.

Таким чином, правове забезпечення застосування ШІ в управлінні має передбачати не лише процедури погодження та інформування, але й чітке визначення процедур контролю й юридичної відповідальності, з урахуванням вимог правової визначеності, прозорості та підзвітності в умовах поширення алгоритмічного капіталу.

Висновки. Алгоритмічне управління кардинально змінює традиційні моделі ухвалення рішень, що формувалися в межах класичних бюрократичних систем. В умовах цифровізації дедалі більшого значення набуває авторитет алгоритмів, які не просто допомагають ухвалювати рішення, але й поступово перебирають на себе частину функцій контролю, розподілу ресурсів і оцінки ефективності. З одного боку, ШІ дозволяє знизити ризики людських помилок, прискорити обробку великих даних і підвищити ефективність менеджменту. З іншого боку, новий баланс влади між керівниками, працівниками та цифровими системами створює виклики щодо прозорості, відповідальності та соціальної легітимації управлінських рішень.

Найбільш критичною проблемою залишається «ефект чорної скриньки», коли алгоритмічні рішення впроваджуються без достатнього розуміння їхньої логіки керівниками та працівниками. Це може знижувати рівень довіри до цифрових систем, сприяти відчуженню працівників та посилювати соціальну напругу в організаціях. У зв'язку з цим виникає потреба у розробці механізмів алгоритмічної підзвітності – регуляторних і корпоративних стратегій, які забезпечать прозорість алгоритмів, можливість їхньої перевірки та оскарження ухвалених рішень.

Загалом, алгоритмічне управління не усуває роль керівників, але радикально її змінює. Влада більше не концентрується в руках окремих осіб, а розподіляється між людськими та цифровими агентами. Керівники дедалі більше виступають не як класичні лідери, а як координатори процесів, що балансують між алгоритмічними рекомендаціями та соціальними очікуваннями. Майбутнє управління, ймовірно, буде характеризуватися гібридними моделями, у яких люди та алгоритми співіснуватимуть у єдиній системі ухвалення рішень. Це вимагатиме від керівників не лише технічних навичок роботи з штучним інтелектом, а й глибшого розуміння соціальних наслідків алгоритмічного управління. Ефективність штучного інтелекту в управлінні визначається не лише технологічним прогресом, а й спроможністю організацій інтегрувати алгоритми у соціальні та комунікативні процеси, зберігаючи баланс між цифровими рішеннями та суспільними очікуваннями.

У цифровізованому управлінні важливо чітко окреслити етико-правові межі застосування ШІ керівником (Головко, Боднар, 2022: 93–97). Штучний інтелект виконує роль технічного асистента для швидкого аналізу даних, однак остаточне рішення й відповідальність залишаються за людиною. Це потребує додаткових перевірок результатів роботи ШІ, що має входити до алгоритмічного капіталу керівника – комплексу його технічних, етичних і правових компетентностей.

Подальші дослідження у цій сфері мають бути зосереджені на критичному аналізі механізмів соціальної довіри до алгоритмічного управління та розробка моделей його легітимації; вивчення психологічного впливу алгоритмічного управління на працівників та рівень їхньої автономії; дослідження алгоритмічного упередження та розробка методів запобігання дискримінації в алгоритмічних системах; визначення чітких етико-правових меж застосування ШІ працівниками.

Yenin M., Kukhta M., Golovko O. Artificial intelligence and the transformation of managerial decisions: a sociological and legal analysis of leadership roles and power structures

This article examines the impact of Artificial Intelligence (AI) on managerial processes and the transformation of leadership roles in contemporary organizations. The authors illustrate how algorithmic decision-making reshapes power structures and the distribution of responsibility between humans and digital systems. Rather than relying on the traditional centralized model, rooted in personal authority and

managerial expertise, organizations now increasingly entrust analytical and predictive functions to algorithms. Special attention is paid to the «black box» phenomenon, when leaders do not always understand the principles behind the systems on which they rely, and to the risk of «automation bias», which can weaken critical thinking and reduce managerial autonomy. The sociological dimension of algorithmic management is explored through the lens of human-technology interaction, where new configurations of control and accountability emerge. In the classical bureaucratic models described by M. Weber, power was built upon formal procedures and the personal responsibility of managers. In the context of AI implementation, these procedures become more dynamic and flexible, yet at the same time, growing emphasis is placed on the transparency of algorithms and the mechanisms underpinning their legitimacy. Research suggests that employees may perceive digital solutions as objective, but a lack of clear explanations can erode trust in such technologies. The article advances the hypothesis that the adoption of AI shifts the balance of power between leaders and algorithmic systems, engendering new modes of decision legitimation. It raises the issue of «algorithmic accountability», where the blurred authorship of digital forecasts or recommendations complicates determining who should be held responsible for the final outcome. Drawing on contemporary theoretical approaches – including actor-network theory and systems theory – the article proposes that algorithms be regarded as active participants in managerial processes, influencing the development of a new bureaucratic paradigm. The conclusion is that continued research on algorithmic management requires an interdisciplinary approach, one that integrates technological progress with the preservation of transparency, trust, and social responsibility within organizations. Particular attention should be given to the development of legal frameworks aimed at ensuring the transparency of algorithms and the mechanisms of their legitimation. An equally important issue is the establishment of legal parameters for «algorithmic responsibility», which would address potential legal gaps in cases where decisions are made by automated systems. This would facilitate accountability for the outcomes of digital decisions and enhance trust in such technologies.

Key words: Artificial Intelligence, governance, algorithmic management, digital management, managerial decisions, leader, power, social control, trust, legitimation, bureaucracy, organization, conflict, modernization, law, ethics.

Література:

1. Вебер, М. (1998). *Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика* / Пер. з нім. Олександр Погорілий. К: Основи.
2. Головки, О., & Боднар, Є. (2022). Етико-правові проблеми використання роботів зі штучним інтелектом. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3(55), 93–97.
3. Єнін, М., & Коржов, Г. (2021). Мережева комунікація: ризики та перспективи (на основі соціологічних опитувань громадської думки в країнах Євросоюзу). *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ; Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*, 1(49). 22–29.
4. Єнін, М., & Кухта, М. (2022). Цифровий розрив та вразливі у цифровому аспекті соціальні групи в Україні. *Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатополлярного світу* [Електронний ресурс] : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2022 р.) / відп. ред. А. Кравченко. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т. 216–220.
5. Коржов, Г., & Єнін, М. (2024). Кібербезпека в умовах цифрової нерівності: до постановки соціологічної проблеми. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. праць. Київ; Одеса: Видавничий дім «Гельветика»*, 3(63). 17–27.
6. Луман, Н. (2011). *Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах* / Ніклас Луман [пер. з нім. М. Бойченко, В. Кебуладзе]. К.: Дух і літера.
7. Національне агентство України з питань державної служби. (2016). Про затвердження Загальних правил етичного поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Наказ від 05.08.2016 № 158. *Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 31.08.2016 за № 1203/29333*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>
8. Bourdieu, P. (2021). Forms of capital: General sociology (Vol. 3, Lectures at the Collège de France 1983–84). Polity.
9. Cao, G., Duan, Y., Edwards, J., & Dwivedi, Y. (2021). Understanding managers' attitudes and behavioral intentions towards using artificial intelligence for organizational decision-making. *Technovation*.

10. Duan, Y., Edwards, J. S., & Dwivedi, Y. K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of big data – evolution, challenges and research agenda. *International Journal of Information Management*, 48, 63–71.
11. Farrokhi, A., Shirazi, F., Hajli, N., & Tajvidi, M. (2020). Using artificial intelligence to detect crisis related to events: Decision making in B2B by artificial intelligence. *Industrial Marketing Management*, 91, 257–273.
12. Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
13. Giachino, C., Cepel, M., Truant, E., & Bargoni, A. (2024). Artificial intelligence-driven decision making and firm performance: A quantitative approach. *Management Decision*.
14. Jarrahi, M. H. (2018). Artificial intelligence and the future of work: Human-AI symbiosis in organizational decision making. *Business Horizons*, 61(4), 577–586.
15. Iosif, L. (2024). The sociology of managerial communication in the era of artificial intelligence. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov. Series VII: Social Sciences • Law*, 135–144.
16. Kellogg, K. C., Valentine, M. A., & Christin, A. (2020). Algorithms at work: The new contested terrain of control. *Academy of Management Annals*, 14(1), 366–410.
17. Khan, S. A., Alzahrani, F. M., & Saeed, F. (2021). The ethical and regulatory challenges of AI in the manufacturing sector. *Journal of Business Research*, 130, 260–270.
18. Latour, B. (2005). *Reassembling the social: An introduction to actor-network theory*. Oxford University Press.
19. Parasuraman, R., & Manzey, D. H. (2010). Complacency and bias in human use of automation: An attentional integration. *Human Factors*, 52(3), 381–410.
20. Perga, I. (2024). Shaping a Responsible AI Ecosystem for Sustainable Development: Contributions of Universities and Public Administration. *Наукові перспективи*, 11(53), 33–52.
21. Perga, I. (2025). Ethical challenges of using AI in managerial decision-making: lessons from the EU for Ukraine. *Наукові перспективи*, 1(55), 21–36.
22. Wei K., Teo H., Chuan H., Tan B. Conceptualizing and Testing a Social Cognitive Model of the Digital Divide. *Information Systems Research*. 2011. Vol. 22, No. 1. P. 170–187.
23. Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C. (2019). Artificial intelligence and the public sector – Applications and challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596–615.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2025

Рекомендована до друку 15.04.2025

Опублікована 17.11.2025

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПРОФСПІЛКОВОГО ЛІДЕРСТВА: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Коломієць Т. В.,
доцентка кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0000-0002-2715-7804
tana_kol@ukr.net

Степанюк І. В.,
аспірант кафедри соціології
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID ID: 0009-0009-8354-4831

У статті проаналізовано гендерні аспекти профспілкового лідерства в Україні в контексті сучасних соціальних трансформацій, пов'язаних з війною. Здійснено огляд теоретичних підходів та емпіричних даних, що засвідчують недостатню представленість жінок у керівних органах профспілок, зумовлену поєднанням формальних та неформальних бар'єрів, включно з патріархальними нормами та гендерними стереотипами. На основі міжнародного досвіду доведено ефективність таких інституційних механізмів, як гендерні квоти, програми підготовки лідерок і моделі інклюзивного управління, які сприяють посиленню участі жінок у профспілковому русі та підвищенню його ефективності.

Особливу увагу приділено актуальним ініціативам українських профспілок, зокрема створенню у 2025 році жіночого комітету у Федерації профспілок України, проведенню гендерного аудиту в профспілці АПК. Підкреслено, що подолання нерівності потребує не лише інституційних змін, але й глибинної культурної трансформації, що передбачає переосмислення традиційних гендерних ролей та стереотипів.

У статті обґрунтовано необхідність комплексних стратегій, що включають освітні програми з гендерної компетентності для профспілкових лідерів, розширення участі жіночих мереж у процесах ухвалення рішень, а також зміцнення партнерства профспілок із державними інституціями, міжнародними організаціями та громадським сектором.

Ключові слова: профспілки, гендер, конфлікт, війна, жіночі репрезентації, гендерні конфлікти, трансформації, гендерна нерівність.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, що вже декілька років існує у стані повномасштабної війни, профспілки відіграють ключову роль як інститути громадянського суспільства, що поєднують функції захисту соціально-трудових прав та підтримки соціальної згуртованості. В умовах воєнних викликів вони виступають не лише як представники інтересів працівників у сфері оплати праці, безпеки та умов роботи, а й як суб'єкти соціального діалогу, здатні забезпечувати комунікацію між державою, роботодавцями та найманими працівниками. Профспілки долучаються до гуманітарних ініціатив, підтримки мобілізованих працівників та їхніх родин, сприяють адаптації внутрішньо переміщених осіб на ринку праці, а також актуалізують проблеми соціальної справедливості та солідарності. Їхня діяльність набуває стратегічного значення для формування суспільної стійкості, оскільки профспілки виступають не лише механізмом врегулювання трудових конфліктів, а й важливим чинником консолідації суспільства в умовах війни. Варто зазначити, що ефективність профспілкових організацій значною мірою залежить від концепції профспілкового лідерства як властивості управлінських процесів та індикатора професійної ефективності— його відкритості до

змін, гнучкості, інклюзивності та здатності представляти інтереси всіх категорій працівників, зокрема за гендерною ознакою.

Гендерна рівність проголошена як одна з ключових цінностей сучасного демократичного суспільства, що виразно проявляється в низці законодавчих актів, передусім, у Законі «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005). Однак її реалізація в межах профспілкового руху в Україні залишається непослідовною.

У кризові для українського суспільства часи (російська збройна агресія, економічне виснаження, масова міграція, посилення навантаження на жінок як у професійно-трудовому секторі, так і в сфері домашньої праці) гендерна нерівність набуває нових форм. Профспілкове лідерство, чутливе до цих змін, може не лише забезпечувати соціальний діалог, а й відігравати роль у формуванні нових стандартів гендерної справедливості, що транслюються через структуру лідерства профспілок. Попри декларовану прихильність до принципів гендерної рівності, інституційна структура профспілкового руху в Україні продовжує залишатися переважно патріархальною як за формою, так і за змістом. Жінки, які складають значну частку членства профспілок, практично не представлені в їхньому вищому керівництві, а процеси прийняття рішень відбуваються здебільшого без урахування гендерної специфіки трудових викликів.

Незважаючи на загальносвітову тенденцію до демократизації профспілкових структур і запровадження гендерно-чутливих політик, в Україні цей процес залишається фрагментарним і нерerefлексованим у дослідницькому полі. Інституційні зміни, пов'язані з реформами на ринку праці, децентралізацією, впливом міжнародних організацій та цифровізацією, лише частково позначаються на механізмах гендерної інклюзії в лідерстві профспілок.

Відсутність системного гендерного аналізу в трансформаційних процесах профспілкових структур призводить до того, що жіночий досвід у трудовому русі маргіналізується або зовсім ігнорується. Актуальність даної проблеми обумовлюється потребою оновлення моделей профспілкового лідерства, їхньої відповідності сучасним демократичним та інклюзивним стандартам, а також підвищенням ефективності захисту прав жінок-працівниць у складних умовах соціально-економічної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень. Серед останніх актуальних публікацій за темою статті, можна виділити дослідження гендерної нерівності та гендерних стереотипів Т.Марценюк, С.Оксамитної, Т.Коломієць. В контексті гендерних аспектів профспілкового лідерства можна виокремити наукові доробки О. Жилінської, Т. Прилуцької, О. Мельниченко Л. Михальчишин. Також тематичні дослідження проводились Фондом Фрідріха Еберта, Українським центром соціальних реформ та самою ФПУ. Втім, досі бракує цілісних досліджень гендерних аспектів профспілкового лідерства, в яких проявляються основні проблеми гендерної нерівності сучасного українського суспільства.

Метою даної статті є дослідити гендерні аспекти профспілкового лідерства, виявити чинники, що сприяють або перешкоджають участі жінок у профспілковому лідерстві, а також окреслити можливі перспективи інституційного оновлення в напрямку гендерної інклюзивності. Стаття спирається на сучасні теоретичні підходи до вивчення прояву гендерних аспектів в організаційних структурах, а також на результати емпіричних досліджень та відкриті статистичні дані.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення гендерних аспектів лідерства спирається на аналіз гендерних репрезентацій в інституційних структурах влади та представництва і охоплює міждисциплінарне поле знань, яке поєднує підходи політичної соціології, гендерних студій, феміністської інституційної теорії та теорії організацій. Ключовими поняттями в межах цього напрямку є «гендерна репрезентація», «інституційна трансформація» та «феміністська інституційна теорія».

Гендерна репрезентація традиційно трактується як участь жінок у структурах прийняття рішень – як на формальному, так і на неформальному рівні. Відповідно до підходу П. Норріс і Дж. Ловендускі (Norris & Lovenduski, 1995), гендерна репрезентація розглядається у трьох вимірах: формальному (кількісне представництво), субстантивному (змістовне представництво інтересів жінок) та символічному (видимість жінок у владних структурах як чинник нормалізації гендерної рівності).

Поняття інституційної трансформації у контексті влади передбачає не лише структурні зміни в організаціях, а й зміну норм, процедур і практик, які формують можливості або обмеження для участі різних соціальних груп, зокрема жінок. Інституційна трансформація нерозривно пов'язана з культурними уявленнями про лідерство, авторитет і суспільні ролі, що часто є гендерно зумовленими.

Феміністська інституційна теорія (feminist institutionalism), що активно розвивається з початку 2000-х, пропонує аналіз того, як інституції – включно з профспілками – структурно відтворюють гендерну нерівність, навіть якщо формально проголошують підтримку рівності. Згідно з Л. Чаппел і Г. Вейлен (Chappell & Waylen, 2013), інститути мають «приховане життя» (hidden life), у якому через неформальні правила, взаємозв'язки та практики здійснюється відтворення влади та гендерних ієрархій.

Також важливим є внесок теорії гендерованих організацій (gendered organizations), яку запропонувала Дж. Акер (Acker, 1990). Вона стверджує, що інституції не є гендерно нейтральними – вони структурно відтворюють домінування однієї статі, зокрема через стандарти компетентності, робочі графіки, механізми підвищення та способи делегування влади.

Усі ці підходи дозволяють аналізувати інституції як динамічні структури, в яких відбувається постійна боротьба за зміну правил гри – і де гендер є не лише одним із факторів цієї боротьби, а й полем для відтворення чи трансформації влади.

Вивчення гендерної репрезентації в інституційних структурах неможливе без звернення до класичних і сучасних теорій влади, організаційної культури та соціальної стратифікації, які дозволяють розкрити механізми збереження гендерної нерівності в ієрархічних системах.

Поняття влади у класичній соціології представлено насамперед у роботах М. Вебера, який визначав владу як можливість нав'язати свою волю в рамках соціальних відносин, навіть попри опір (Weber, 1978). У сучасному дискурсі поняття влади розширюється: М. Фуко (Foucault, 1977) розглядає владу як мережу дискурсивних практик, що пронизують інституції та структурують гендерні ролі. У цьому контексті влада не лише пригнічує, а й продукує соціальні ідентичності, зокрема гендерні.

Організаційна культура, як система норм, цінностей, символів і практик, істотно впливає на розподіл ресурсів, статусів і можливостей у межах інституції. За Е. Шейном (Schein, 2010), організаційна культура формує «невидимі» правила поведінки, які визначають, хто і як отримує доступ до лідерських позицій. У патріархальних або бюрократичних структурах такі правила часто закріплюють переваги чоловіків, особливо у сферах влади й авторитету.

Гендерна стратифікація розглядається як систематичний процес нерівного розподілу ресурсів, влади і статусу на основі статевої приналежності (Lorber, 1994). Гендер у цьому випадку постає як ключовий критерій соціальної ієрархії, закріплений не тільки в економічних відносинах, а й у культурних кодах та інституційних практиках. Системи стратифікації відтворюються через освіту, зайнятість, доступ до управління та політичне представництво. В руслі відтворення соціальної стратифікації через гендерні статуси і ролі, Т. Коломієць говорить про гендерну асиметрію українського суспільства як прояв гендерної нерівності на макро-, мезо- та мікрорівні, що є потужним чинником нівелювання принципів рівних життєвих шансів (Коломієць, 2019).

У поєднанні ці теоретичні підходи дозволяють побачити, як влада та культура інституцій формують стійкі гендерні ієрархії, особливо в організаціях зі спадковими авторитарними практиками – зокрема, у профспілках, які довгий час функціонували як «ієрархії без змін» (Ledwith & Hansen, 2013). Переосмислення ролі влади, аналіз культури організацій і виявлення структур стратифікації є критично важливими для виявлення шляхів до інституційної трансформації та посилення гендерної інклюзії.

Профспілковий рух в Україні переживає затяжний процес трансформації, який ускладнюється спадщиною радянської моделі, неузгодженістю реформ на ринку праці та загальним зниженням довіри до інституцій представництва. Історично профспілки в Україні виконували переважно сервісну функцію, зосереджуючись на соціально-побутовому забезпеченні працівників, а не на захисті їхніх трудових прав у контексті соціального діалогу. Сучасний стан профспілок характеризується, з одного боку, зменшенням чисельності членства та фрагментацією організаційного поля, а з іншого – збереженням формального домінування найбільших профоб'єднань, зокрема Федерації профспілок України (ФПУ). За даними ФПУ, станом на 2023 рік кількість членів цієї організації становила близько 4,5 млн, хоча активна участь у профспілкових заходах залишається низькою (ФПУ, 2023).

Одним із ключових викликів для профспілок є трансформація ринку праці, зростання нестандартної зайнятості, поширення мережевої економіки та зовнішньої трудової міграції, що ускладнює формування колективної ідентичності найманих працівників. За цих умов профспілки мають переосмислити свою роль не лише як захисників трудових прав, а й як агентів соціальних змін, що формують нову культуру представництва в умовах постіндустріального суспільства.

Паралельно, міжнародні організації – такі як Міжнародна організація праці (ILO) та ЄС – посилюють тиск на держави, включно з Україною, щодо забезпечення свободи об'єднань і недискримінаційного доступу до профспілкових структур для всіх категорій працівників, включно з жінками, молоддю та працівниками вразливих секторів (ILO Governing Body 340th session: The ILO's Strategic Plan for 2022 – 2025).

Однак, сучасні українські профспілки лише частково відповідають цим очікуванням. У структурі лідерства зберігається гендерна асиметрія, відсутня інституційна відкритість до горизонтального управління, що значно послаблює здатність профспілок до трансформації та знижує їхню ефективність як соціальних акторів у демократичному суспільстві.

У контексті сучасних соціально-економічних трансформацій важливо підкреслити, що профспілки в Україні дедалі частіше стикаються з необхідністю інтеграції принципів гендерної рівності

у свою діяльність. За даними досліджень, жінки складають значну частку найманих працівників у низькооплачуваних сферах зайнятості, які, як правило, менш захищені соціально. Яскравим проявом погіршення можливостей жінок на ринку праці у часи повномасштабного вторгнення стало зменшення їхньої присутності у формальному секторі економіки у порівнянні з чоловіками. Якщо до повномасштабного вторгнення частка жінок серед зайнятих у формальному секторі становила 52,7%, то у 2022 році вона знизилася до 50,8%, а в 2023 році – до 49,8% (Звіт за результатами дослідження «Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємництві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України», 2025). Війна посилила гендерну нерівність у трудовій сфері. Як зауважує Т.Марценюк, із закриттям шкіл та високим попитом на волонтерську роботу та відсутністю чоловіків, тягар неоплачуваної роботи, яку змушені виконувати жінки, значно зріс. Відхід від принципів гендерної рівності вже очевидний в умовах тривалої кризи. Війна збільшує безробіття серед усього населення, що, ймовірно, штовхне жінок у незахищені неформальні сектори економіки та призведе до зростання бідності. Водночас їхня представленість у лідерстві профспілкових організацій залишається низькою, що свідчить про існування системних бар'єрів та гендерної стратифікації в організаціях представництва (Martsenyuk, 2023).

Значною мірою ця ситуація є наслідком історичних патернів інституційної організації праці та традиційного уявлення про роль жінок і чоловіків у трудовому процесі, що підкріплюються організаційною культурою та неформальними практиками (Aker, 1990). У цих умовах профспілки виконують подвійне завдання: з одного боку, захищати трудові права працівників, а з іншого – активно сприяти деконструкції гендерних стереотипів у сфері праці та управління.

Профспілки можуть стати каталізатором соціальних змін, просуваючи політики рівних можливостей, запроваджуючи гендерно чутливі підходи до колективних договорів та практик організаційного управління (ILO, 2019). Однак для цього необхідні не лише нормативні ініціативи, а й реальні структурні зміни, зокрема в питаннях формування лідерства, системи підготовки кадрів і внутрішньої демократії профспілкових організацій.

Водночас роль профспілок у забезпеченні соціальної стабільності в Україні є особливо важливою на фоні геополітичних викликів та економічної нестабільності. Вони виступають посередниками у соціальному діалозі між працівниками, роботодавцями та державою, сприяючи пом'якшенню соціальних конфліктів. Збереження їхньої ефективності вимагає не лише адаптації до нових економічних реалій, а й підвищення інституційної спроможності через інноваційні підходи до організації праці та управління.

Таким чином, стан і роль профспілок в Україні перебувають у фазі складної, але необхідної трансформації, де інтеграція гендерного аспекту виступає ключовим чинником посилення їхньої легітимності та соціальної ролі.

Трансформація профспілкового руху в Україні відбувалася нерівномірно та під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Її ключовими етапами можна вважати період пострадянської інституціоналізації (1990-ті роки), спроби реформування в умовах демократизації (2000–2010-ті) та нову хвилю змін, пов'язану з війною, діджиталізацією праці та зростанням запиту на інклюзивне лідерство у 2020-х роках (ILO, 2022).

У 1990-х роках українські профспілки успадкували ієрархічну, централізовану модель управління радянського зразка, з чітким домінуванням вертикальних структур та домінантою Федерації профспілок України. Попри формальне декларування незалежності від держави, на практиці тривалий час спостерігався адміністративний контроль, що обмежував автономію профспілок. Управлінські моделі залишались закритими, з низьким рівнем внутрішньої демократії та обмеженим впливом рядових членів.

У 2000–2010-х роках в умовах поступової демократизації суспільного життя відбулися спроби оновлення управлінських механізмів, зокрема через розвиток альтернативних профспілкових об'єднань та залучення міжнародної підтримки. Зростання ролі недержавних профспілок, таких як Конфедерація вільних профспілок України (КВПУ), сприяло децентралізації представницького поля. Однак ці процеси були нерівномірними і не привели до істотної зміни керівних практик у великих профоб'єднаннях, де зберігались авторитарні моделі керування.

У 2020-х роках, під впливом пандемії COVID-19, російсько-української війни та цифровізації праці, постала необхідність радикальної адаптації інституційної структури профспілок. Ці фактори актуалізували запити на горизонтальне управління, прозорість, динамічні комунікації та інклюзивність у прийнятті рішень. У цей період зростає значення гендерної чутливості як частини нової управлінської культури, що, однак, часто реалізується фрагментарно або декларативно.

Таким чином, структура управління профспілками в Україні зазнає поступових, але суперечливих трансформацій: від ієрархічної централізації – до часткової децентралізації та обмеженого впровадження демократичних механізмів. Попри зростання ролі альтернативних профспілкових ініціатив,

інституційна інерція та консерватизм керівних органів залишаються серйозними бар'єрами для реалізації гнучких, гендерно інклюзивних і відкритих форм управління.

Аналіз організаційної структури профспілкового лідерства доводить, що жінки у профспілках часто обмежені роллю «активісток середньої ланки» – на місцях чи в комісіях з соціальних питань, тоді як стратегічні рішення залишаються у руках переважно чоловіків. Це свідчить про явище «скляної стелі» (glass ceiling), притаманне не лише бізнесу чи державному управлінню, але й організаціям громадянського суспільства, зокрема профспілкам. Подібні структурні нерівності підкріплюються відсутністю механізмів гендерного моніторингу, квот або спеціальних програм з розвитку лідерства для жінок.

Показово, що навіть серед нових, незалежних профспілок, які декларують демократичні засади, відтворення патріархальних структур лишається доволі поширеним явищем. Водночас міжнародний досвід демонструє, що залучення жінок до лідерства підвищує ефективність профспілкових організацій, сприяє посиленню мобілізаційної спроможності, зменшенню авторитаризму в управлінні та посиленню фокусу на соціальну справедливість. Переорієнтація на інклюзивне лідерство вимагає цілеспрямованої політики змін, що включає гендерні аудити, підтримку нових лідерок і трансформацію культури організаційного управління.

Аналіз гендерної репрезентації у профспілковому керівництві України свідчить про суттєвий розрив між формальним залученням жінок до профспілкового руху та їх реальною присутністю у керівних структурах. За даними Федерації профспілок України (ФПУ), жінки становлять понад 55% членського складу профспілок (ФПУ, 2021), проте лише близько 20% із них обіймають посади у виборних органах вищого рівня.

У кількісному вимірі, на рівні центральних комітетів найбільших галузевих профспілок, таких як Профспілка працівників освіти і науки України, Профспілка працівників охорони здоров'я, Профспілка працівників державних установ, спостерігається певна присутність жінок у президіях та радах. Проте при переході до виконавчого рівня – голів, заступників голів, керівників юридичних чи аналітичних відділів – їхня кількість різко зменшується. Наприклад, за результатами моніторингу відкритої інформації на сайтах профспілок у 2023 році, жінки очолювали лише 3 із 20 найбільших профспілкових організацій на національному рівні (Ukrainian Trade Union Monitoring, 2023). Станом на сьогодні, серед представників керівництва ФПУ, яке складається з голови і чотирьох заступників, немає жодної жінки. (ФПУ, 2025)

Варто відзначити і позитивні кейси. Наприклад, у рамках окремих галузевих профспілок, таких як Профспілка медичних працівників, жінки активно представлені на місцевому рівні – головами первинних осередків, районних та міських профкомів, що вказує на потенціал горизонтальної активності. Статутну комісію ФПУ очолює жінка, але кількісний склад жінок у цій комісії становить всього 25 % (ФПУ, 2025). Як бачимо, рівень представництва жінок у комісіях рідко трансформується в просування до вищих щаблів влади – як наслідок, жінки, переважно, залишаються в зоні «невидимого лідерства». Таким чином, в Україні спостерігається парадоксальна ситуація: чисельна перевага жінок у профспілках не конвертується в їхнє системне представництво в управлінні. Цей розрив між формальною участю та фактичною владою свідчить про необхідність впровадження цільових політик – зокрема, гендерних квот, програм розвитку жіночого лідерства та механізмів моніторингу представництва у профспілкових структурах.

Певна інституційна інерція українських профспілок у гендерному вимірі також пов'язана з браком стратегічних програм з розвитку жіночого лідерства. Досвід міжнародних профспілкових об'єднань, таких як International Trade Union Confederation (ITUC), демонструє ефективність інтеграції гендерного мейнстримінгу в усі рівні прийняття рішень. Наприклад, завдяки впровадженню квот і навчальних програм для потенційних жінок-лідерок, у структурі ITUC жіноче представництво на керівних посадах зросло з 27% у 2010 році до 50 % у 2025 році (International Trade Union Confederation, 2025).

Зіставлення цього досвіду з українським контекстом виявляє наявність нормативного вакууму. На відміну від міжнародних практик, більшість українських профспілок не мають ані політик гендерної рівності, ані постійно діючих комітетів з питань репрезентації жінок. Навіть ті організації, де жінки представлені вищим від середнього рівнем (наприклад, у сфері освіти чи охорони здоров'я), не демонструють системного підходу до підтримки гендерного балансу в управлінні.

У цьому контексті особливо важливим є якісний вимір репрезентації, що виходить за межі формальної присутності. Сама лише наявність жінок у керівних органах не гарантує трансформації політик, якщо їх участь не супроводжується впливом на порядок денний і зміни в нормах організаційної взаємодії. В українських профспілках часто трапляються ситуації символічної інклюзії («tokenism»), коли жінки займають формальні позиції без реального впливу, що лише маскує глибинну нерівність.

Таким чином, гендерна структура керівництва профспілок в Україні на сьогодні демонструє гібридну ситуацію: формальні ознаки демократизації (наявність жінок у певних органах) поєднуються

з глибинними бар'єрами патріархальної організаційної культури, відсутності політик рівності та низької інституційної мобільності жінок. Це вимагає системної трансформації як у формі, так і в змісті лідерства.

Як бачимо, гендерна нерівність лідерського аспекту профспілкового руху має багатовимірний характер і проявляється не стільки у формальних інституційних обмеженнях, скільки в неформальних культурних і структурних бар'єрах, які уповільнюють чи блокують просування жінок до керівних позицій. Незважаючи на чисельну перевагу жінок серед членства багатьох профспілкових організацій в Україні, їхнє представництво в органах прийняття рішень залишається низьким.

До формальних бар'єрів можемо віднести відсутність механізмів позитивної дискримінації, таких як гендерні квоти, а також обмежена наявність внутрішніх профспілкових програм розвитку лідерського потенціалу жінок. Аналіз структурного устрою провідних українських профспілок показує, що статuti більшості з них не містять жодних зобов'язань щодо гендерного паритету у виборних органах. Ба більше, гендерна тематика часто маргіналізується у профспілкових стратегіях, поступаючись традиційним соціально-економічним вимогам (Статут ФПУ, 2021)

Не менш значущими є неформальні бар'єри, які формуються внаслідок стійкої організаційної культури з домінуванням патріархальних норм і уявлень про «природну» непридатність жінок до керівництва. Жінки, що намагаються проявити ініціативу чи брати участь у керівних органах, часто зіштовхуються з пасивною опозицією з боку чоловіків-колег, або ж із навішуванням ярликів «конфліктних», «амбітних» – поведінки, яка сприймається як небажана в традиційному середовищі.

Крім того, значна частина жіночого активу профспілок поєднує професійну діяльність із виконанням домашніх і доглядових обов'язків, що об'єктивно знижує їхню спроможність брати участь у додаткових заходах чи тривалих зустрічах. Цей фактор є прикладом так званої «структурної дискримінації», коли формально рівні правила породжують нерівні умови участі. Також варто враховувати нерівність доступу до неформальних мереж, що часто мають вирішальне значення у розподілі впливових позицій у профспілках. Загалом, сукупність формальних обмежень і неформальних норм створює для жінок «скляну стелю» – невидимий бар'єр, що стримує їхнє просування до вищих щаблів профспілкової ієрархії. Подолання цієї ситуації вимагає поєднання нормативних змін (включення гендерних стандартів до статутів), програмного оновлення (лідерські школи, менторські програми), а також змін внутрішньої культури спілкування й управління.

Міжнародна практика доводить ефективність таких підходів, як квотування, цільові навчальні програми для жінок, політика інклюзивного управління та створення гендерно чутливих механізмів моніторингу. Квотування, як один із найефективніших механізмів позитивної дискримінації, дозволяє подолати інституційну інерцію патріархальних структур. У профспілках скандинавських країн, зокрема в Швеції та Норвегії, запровадження обов'язкових квот для жінок у керівних органах сприяло досягненню гендерного балансу не лише у виборних позиціях, а й у виконавчих структурах (Hedlund & Ståhl, 2020). Застосування квот демонструє, що інституційна реформа можлива навіть у традиційно «чоловічих» організаціях, якщо вона супроводжується чіткими правилами й відповідальністю.

Освітньо-наставницькі програми (mentorship & leadership training) мають доведену ефективність у підготовці жінок до управлінських функцій у профспілках. Програма Women into Leadership у Великій Британії, яка системно реалізується Конгресом профспілок (TUC), є прикладом інституціоноалізованої підтримки жіночого лідерства, що поєднує навчання, нетворкінг і кар'єрне менторство (Kirton & Healy, 2013). Такі програми відіграють роль «соціального ліфта» в умовах, коли формальні можливості є обмеженими через гендерні стереотипи або нестачу ресурсів.

Крім того, інклюзивне управління як управлінська модель, що забезпечує врахування різноманітних досвідів і поглядів, передбачає не лише участь жінок, а й зміну стилю організаційної взаємодії. Це охоплює колегіальне прийняття рішень, гнучкі умови праці, врахування балансу між професійним і приватним життям, а також створення психологічно безпечного середовища для жінок-лідерок (Ledwith, 2012). Інклюзивні практики знижують ризик маргіналізації жінок та сприяють їхньому довгостроковому залученню в управлінські процеси.

Нарешті, важливим кроком до посилення гендерної рівності є впровадження механізмів моніторингу і підзвітності: регулярне публікування гендерних звітів, наявність гендерних рад або омбудсменів, а також обов'язковий аудит на рівні внутрішніх процесів. Саме прозорість і контроль за дотриманням принципів гендерної рівності сприяють поступовому оновленню профспілкових структур, їхній відкритості до змін і легітимності серед молодшого покоління активісток. Марценюк Т. акцентує увагу на тому, щоб результативно впроваджувати політику гендерної рівності, важливо здійснювати комплексний підхід на рівні «дії зверху» (державної гендерної політики) та «дії знизу» (низових ініціатив, тобто зусиль з боку жіночого руху). Крім того, важливу складову процесу регулювання гендерних відносин становлять інституції освіти та науки, виконуючи функцію постійного моніторингу та проведення фахових досліджень гендерних відносин (Марценюк, 2016).

Системне посилення гендерної рівності в профспілковому русі неможливе без упровадження цілісної політики інституційних змін. Підтримка жінок у лідерстві потребує не лише культурного зламу домінуючих уявлень про «природну» чоловічу управлінську роль, а й створення формалізованих механізмів – правових, організаційних і освітніх – що забезпечують інклюзивність і рівний доступ до прийняття рішень.

Квотний підхід є найпоширенішим і водночас найбільш суперечливим методом підвищення жіночого представництва. Його застосування у профспілкових організаціях демонструє високу ефективність у середньостроковій перспективі (Celis & Lovenduski, 2018).

Навчальні програми, розроблені з урахуванням гендерної специфіки лідерства, можуть відігравати критичну роль у формуванні лідерських компетентностей, розбудові горизонтальних зв'язків і подоланні «синдрому самозванця», з яким часто зіштовхуються жінки в чоловічих організаційних структурах (Eagly & Carli, 2007). У Нідерландах, до прикладу, профспілка FNV реалізує програму «Women Empowerment in Unions», яка поєднує тренінги, адвокацію та інтерсекційний підхід до лідерства (Briskin, 2011).

Також важливим є створення менторських програм, які забезпечують жінкам доступ до неформальних ресурсів – таких як підтримка в критичних ситуаціях, стратегічне планування кар'єри. Це критично важливо в умовах, коли формальна структура не враховує гендерні виклики, а неформальні чоловічі мережі продовжують домінувати (Kirton & Nealy, 2013).

Інклюзивне управління передбачає переосмислення самого способу організаційного функціонування – від ієрархічних, авторитарних моделей до горизонтальних, колегіальних практик, що враховують гендерні й соціальні відмінності. Це включає регулярні внутрішні аудитори з гендерної чутливості, формування політик нульової толерантності до сексизму, а також створення умов для поєднання лідерства та материнства (Acker, 2006). У Канаді профспілка CUPE впровадила таку модель, де всі документи стратегічного розвитку мають проходити гендерний аналіз, а внутрішні наради регламентуються з урахуванням доглядових обов'язків членкинь. Як результат, упродовж п'яти років жінки почали складати понад 45% керівного складу (Briskin, 2011).

Впровадження політик гендерної рівності неможливе без системи контролю й оцінювання. Регулярне публічне звітування профспілок щодо гендерного балансу у складі керівних органів, ставтево-розподіленої участі в програмах навчання та внутрішніх конфліктах на ґрунті дискримінації є обов'язковою практикою для легітимності реформ (ILO, 2018).

Підтримка з боку міжнародних організацій, зокрема Міжнародної конфедерації профспілок (ITUC), Міжнародної організації праці (МОП), а також регіональних жіночих союзів, може стати критичною у процесі адаптації українських профспілок до сучасних викликів. Зокрема, ITUC розробила Gender Equality Action Plan, який пропонує конкретні інструменти трансформації організаційної політики з урахуванням локальних контекстів (ITUC, 2017).

На міжнародному рівні важливу роль відіграють стандарти та рекомендації, розроблені Організацією Об'єднаних Націй (ООН), Міжнародною організацією праці (МОП) та іншими інституціями, які формують нормативну базу для держав і громадянського суспільства. Рамкові документи, такі як Конвенція МОП № 111 про дискримінацію в сфері праці (1958), Конвенція № 100 щодо рівної оплати за працю рівної цінності (1951), а також Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР), зокрема ЦСР 5 «Гендерна рівність», служать орієнтирами для впровадження політик рівності у трудових відносинах та громадських організаціях.

У сучасних умовах швидких соціальних, економічних та політичних трансформацій традиційні ієрархічні та бюрократичні моделі лідерства втрачають свою ефективність, особливо в контексті профспілкового руху, який стикається з необхідністю адаптуватися до нових викликів. Відтак, в українських профспілках, як і у багатьох інших країнах, формується потреба у впровадженні більш гнучких, інклюзивних і демократичних моделей лідерства, які здатні враховувати гендерну різноманітність і підтримувати рівність у представництві (Northouse, 2019; Eagly & Carli, 2007).

Гендерний аспект нових моделей лідерства полягає у розумінні, що лідерські якості не є виключною прерогативою однієї статі, а є сукупністю компетенцій, які можуть успішно реалізовуватися як чоловіками, так і жінками. Зокрема, дослідження вказують на те, що жінки-лідерки частіше застосовують трансформаційні та інклюзивні підходи, що підвищує ефективність управління та сприяє гендерній рівності в організаціях (Eagly & Carli, 2007; Post & Byron, 2015).

Водночас, варто зауважити, що впровадження нових моделей лідерства в українських профспілках стикається з низкою викликів, серед яких – збереження традиційних патріархальних уявлень про роль жінки в суспільстві та в органах влади, низький рівень гендерної обізнаності серед керівництва, а також відсутність системних політик підтримки гендерної рівності. Це свідчить про необхідність поєднання теоретичних інновацій із практичними заходами, такими як освітні програми, квоти на представництво, та активізація громадянського суспільства.

Отже, нові моделі лідерства в умовах змін є не лише відповіддю на внутрішні трансформації профспілок, а й важливим інструментом подолання гендерної нерівності, сприяючи формуванню більш відкритих, демократичних та ефективних профспілкових організаційно-управлінських структур.

Висновки. У контексті сучасних трансформаційних процесів в Україні профспілковий рух переживає суттєві зміни, які вимагають переосмислення традиційних моделей лідерства та інституційних практик. Проведений аналіз теоретичних підходів, кількісних і якісних даних свідчить про те, що гендерна репрезентація у керівних органах профспілок залишається недостатньою, що обумовлено як формальними, так і неформальними бар'єрами, серед яких домінування патріархальних норм та стереотипів.

Проте досвід інших країн демонструє, що впровадження інституційних механізмів підтримки, зокрема гендерних квот, навчальних програм та моделей інклюзивного управління, здатні значно посилити присутність жінок у профспілковому лідерстві та підвищити ефективність діяльності організацій. Український профспілковий рух перебуває на порозі тих змін, що вимагають активного впровадження нових моделей лідерства, які сприятимуть подоланню гендерних нерівностей та формуванню демократичних і партнерських структур управління.

Подальше посилення гендерної рівності у профспілковому лідерстві можливе лише за умови системного впровадження інституційних реформ, активізації громадянського суспільства та розширення освітніх і просвітницьких ініціатив. Такий підхід не лише сприятиме реалізації принципів соціальної справедливості, але й посилить роль профспілок як важливих соціальних інститутів у сучасному українському суспільстві. Варто відзначити дії профспілок в цьому напрямі, такі, як створення, з 2025 року, жіночого комітету у Федерації профспілок України, проведення круглих столів, зустрічей з урядовою уповноваженою з гендерної політики В галузевих профспілках профспілка АПК провела гендерний аудит Статуту і внесла відповідні зміни, а профспілки енергетичної сфери видали посібник «Гендерна рівність в енергетичній сфері».

Водночас, необхідно підкреслити, що успішна трансформація інституту профспілок в Україні вимагає не лише формальних змін у структурі управління, а й глибинної культурної трансформації, що передбачає переосмислення традиційних гендерних ролей і стереотипів, які довгий час формували дисбаланс у представництві. Важливо розробити комплексні стратегії, що включають освітні програми з гендерної компетентності для профспілкових лідерів та активне залучення жіночих мереж і ініціатив у процес прийняття рішень.

Крім того, варто посилити партнерство профспілок із державними інституціями, міжнародними організаціями та громадським сектором для обміну досвідом і координації зусиль у сфері гендерної рівності. Впровадження прозорих механізмів моніторингу та оцінювання прогресу у досягненні гендерних цілей дозволить підвищити відповідальність керівництва та сприятиме стійкості реформ.

Отже, подолання бар'єрів для жінок у профспілковому лідерстві є не лише питанням соціальної справедливості, а й стратегічною необхідністю для підвищення ефективності та легітимності профспілок в Україні. Успішна інтеграція цінностей гендерної рівності сприятиме формуванню більш адаптивних, відкритих і представницьких організацій, здатних ефективно захищати права та інтереси всіх працівників у сучасних умовах.

Kolomiiets T., Stepaniuk I. Gender aspects of trade union's leadership: challenges and prospects

The article analyzes the gender aspects of trade union leadership in Ukraine in the context of modern social transformations related to the war. A review of theoretical approaches and empirical data is carried out, which indicate the underrepresentation of women in the governing bodies of trade unions, which is caused by a combination of formal and informal barriers, including patriarchal norms and gender stereotypes. Based on international experience, the effectiveness of such institutional mechanisms as gender quotas, female leadership training programs and inclusive management models, which contribute to strengthening women's participation in the trade union movement and increasing its effectiveness, is proven.

Particular attention is paid to current initiatives of Ukrainian trade unions, in particular, the creation of a women's committee in the Federation of Trade Unions of Ukraine in 2025, and the conduct of a gender audit in the AIC trade union. It is emphasized that overcoming inequality requires not only institutional changes, but also a deep cultural transformation, which involves rethinking traditional gender roles and stereotypes.

The article substantiates the need for comprehensive strategies that include educational programs on gender competence for trade union leaders, expanding the participation of women's networks in

decision-making processes, as well as strengthening the partnership of trade unions with state institutions, international organizations and the public sector.

Key words: trade unions, gender, conflict, war, female representations, gender conflicts, transformations, gender inequality.

Література:

1. Закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
2. Звіт за результатами дослідження «Виклики розширення прав і можливостей жінок на ринку праці і в підприємстві в умовах повномасштабної війни та гендерно відповідального відновлення України» (2025). https://www.help-platform.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/report-ukr_cor_accept_covernew_fin-2.pdf
3. Коломієць, Т.В. (2019) Подолання гендерної асиметрії як механізм регулювання соціальних конфліктів українського суспільства. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 3(43). [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).195641](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).195641)
4. Марценюк, Т. (2016). Залученість жінок у політику: країни ЄС і Україна. https://www.navs.edu.ua/files/zakon_ukr/gender/Martsenyuk_Gender_and_non_discrimination_.pdf
5. Статут Федерації професійних спілок України (2021). https://www.fpsu.org.ua/images/images/2023/June/260623/Статут_ФПУ_2021_в_кольорі_з_печатками.pdf
6. Федерація профспілок України. Офіційний веб портал (2025). <https://www.fpsu.org.ua/pro-fpu/kerivnitstvo-fpu.html>
7. Acker, J. (2006). Inequality regimes: Gender, class, and race in organizations. *Gender & Society*, 20(4), 441–464. <https://doi.org/10.1177/0891243206289499>
8. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership* (2nd ed.). Psychology Press.
9. Briskin, L. (2011). Gender equality in trade unions: A framework for action. *Transfer: European Review of Labour and Research*, 17(1), 15–30. <https://doi.org/10.1177/1024258910391542>
10. Celis, K., & Lovenduski, J. (2018). Power struggles: gender equality in political representation. *European Journal of Politics and Gender*, 1 (1), 149–166. <https://doi.org/10.1332/251510818X15272520831085Y>
11. Chappell, L., & Waylen, G. (2013). *Gender and the Hidden Life of Institutions*. Routledge. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2012.02104.x>
12. Eagly, A. H. (2007). Female leadership advantage and disadvantage: Resolving the contradictions. *Psychology of Women Quarterly*, 31(1), 1–12. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6402.2007.00326.x>
13. Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). *Through the labyrinth: The truth about how women become leaders*. Harvard Business Press.
14. Eva, N., Robin, M., Sendjaya, S., van Dierendonck, D., & Liden, R. C. (2019). Servant leadership: A systematic review and call for future research. *The Leadership Quarterly*, 30(1), 111–132. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.07.004>
15. ILO Governing Body 340th session: The ILO's Strategic Plan for 2022–2025 https://www.eeas.europa.eu/delegations/un-geneva/ilo-governing-body-340th-session-ilo-s-strategic-plan-2022-2025_en
16. International Trade Union Confederation (2025). <https://www.ituc-csi.org/who-we-are>
17. Greenleaf, R. K. (1977). *Servant leadership: A journey into the nature of legitimate power and greatness*. Paulist Press.
18. Hedlund, M., & Ståhl, C. (2020). Gender equality work in Swedish trade unions: Practices and resistance. *Gender, Work & Organization*, 27(6), 1202–1219. <https://doi.org/10.1111/gwao.12452>
19. Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books. https://books.google.com.ua/books/about/Discipline_and_Punish.html?id=pWv1R2o_PWsC&redir_esc=y
20. Kirton, G., & Healy, G. (2013). *Gender and Leadership in Trade Unions*. Routledge.
21. Ledwith, S., & Hansen, L. (2013). *Gendering and diversifying trade union leadership*. Routledge. https://books.google.com.ua/books/about/Gendering_and_Diversifying_Trade_Union_L.html?id=uFrPAXtgy_0C&redir_esc=y
22. Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. Yale University Press. <https://yalebooks.yale.edu/book/9780300064971/paradoxes-of-gender>
23. Martsenyuk, T. (2023). Towards Gender Equality in the Ukrainian Society. *Ukraine's Many Faces. Land, People, and Culture Revisited*, 345–356. <https://library.oapen.org/bitstream/id/dff0777d-d58e-473e-baf3-47fd36ec1563/9783839466643.pdf>

24. Nishii, L. H. (2013). The benefits of climate for inclusion for gender-diverse groups. *Academy of Management Journal*, 56(6), 1754–1774. <https://doi.org/10.5465/amj.2009.0823>
25. Northouse, P. G. (2019). *Leadership: Theory and practice* (8th ed.). Sage Publications.
26. Trade Union Monitoring Ukrainian (2023). <https://library.fes.de/pdf-files/id/gewerkschaftsmonitore/20686/2023-ukraine.pdf>
27. Post, C., & Byron, K. (2015). Women on boards and firm financial performance: A meta-analysis. *Academy of Management Journal*, 58(5), 1546–1571. <https://doi.org/10.5465/amj.2013.0319>
28. Norris, P., & Lovenduski, J. (1995). *Political recruitment: Gender, race and class in the British Parliament*. Cambridge [England] ; New York : Cambridge University Press,
29. xiii, 320 p <https://catalogue.nla.gov.au/catalog/1993530>
30. Schein, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership* (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass. https://ia800805.us.archive.org/9/items/EdgarHScheinOrganizationalCultureAndLeadership/Edgar_H_Schein_Organizational_culture_and_leadership.pdf
31. Shore, L. M., Randel, A. E., Chung, B. G., Dean, M. A., Ehrhart, K. H., & Singh, G. (2011). Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of Management*, 37(4), 1262–1289. <https://doi.org/10.1177/0149206310385943>
32. Van Dierendonck, D. (2011). Servant leadership: A review and synthesis. *Journal of Management*, 37(4), 1228–1261. <https://doi.org/10.1177/0149206310380462>
33. Weber, M. (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, CA: University of California Press. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1381280>

Стаття надійшла до редакції 04.07.2025

Рекомендована до друку 28.08.2025

Опублікована 17.11.2025

ГРОМАДСЬКА АКТИВНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ: СОЦІАЛЬНІ МЕДІА ТА МОБІЛІЗАЦІЯ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Кузьмук О. М.,

кандидат соціологічних наук,

доцент кафедри політології та публічного управління

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0002-9729-1785

kuzmuk-olga@ukr.net

Центральним об'єктом дослідження є інструментальна роль соціальних медіа, які забезпечили необхідну інфраструктуру для координації та перформативного утвердження цієї нової суб'єктності. Аналізується, як диференційовані цифрові платформи перетворилися на багатофункціональні системи: Telegram – для миттєвого поширення верифікованої інформації та оповіщення, Facebook – для формування локальних спільнот і координації гуманітарних ініціатив, а Instagram – для візуальної комунікації, документування реальності та запуску глобальних краудфандингових кампаній.

Розглядається практичний вимір громадської активності – від забезпечення гуманітарних потреб мільйонів внутрішньо переміщених осіб до реалізації складних логістичних операцій для технологічної підтримки Сил оборони України. При цьому висвітлюється соціально-психологічний аспект: участь у спільній справі аналізується як потужний механізм подолання колективної травми та зміцнення соціальної згуртованості.

На основі синтезу теорій соціальної ідентичності, соціальної згуртованості та соціології цифрових медіа обґрунтовується теза, що первинним каталізатором громадської активності став не технологічний детермінізм, а фундаментальний зсув у колективній свідомості – перехід від пасивної до проактивної громадянської суб'єктності.

З'ясовано, що громадська активність, підсилена можливостями соціальних мереж, виконує системну роль у розбудові соціального капіталу та довіри. Цей процес формує стійкі горизонтальні мережеві структури, що ефективно функціонують паралельно з державними інституціями, компенсуючи їхню неспроможність у кризові моменти. Таким чином, ця мобілізація є не лише ситуативною відповіддю на загрозу, а й фундаментальним фактором якісної трансформації українського громадянського суспільства, що закладає підвалини для демократичної та прозорої повоєнної відбудови держави.

Ключові слова: громадська участь, громадська активність, соціальні зв'язки, колективна свідомість, стійкість громади.

Вступ. Повномасштабна війна спричинила фундаментальну трансформацію соціальної структури українського суспільства, актуалізувавши дослідження механізмів соціальної дії та солідарності в екстремальних умовах, саме ж вторгнення стало каталізатором фундаментальної трансформації соціальної структури українського суспільства, спричинивши безпрецедентну за масштабом та швидкістю хвилю горизонтальної самоорганізації населення громад українських міст, селищ та сіл.

В умовах, коли державні інституції були перевантажені, саме громадянське суспільство, використовуючи соціальні медіа як новітній соціальний простір, взяло на себе значну частину функцій з реагування на кризові виклики. Цей процес є не лише практичним інструментом виживання та спротиву, але й ключовим предметом для наукового аналізу. Ми спостерігаємо феномен масової мобілізації через активізацію громадської активності, що розгортається переважно не через формальні інституції, а через горизонтальні мережі, де соціальні медіа виступають не просто каналом комунікації, а новим типом соціального простору. У цьому просторі відбувається інтенсивне формування нових соціальних зв'язків, норм взаємодопомоги та колективних ідентичностей, що є класичним предметом соціологічного аналізу.

Проте цей емпіричний феномен кидає виклик усталеним теоретичним рамкам. Класичні теорії соціальних рухів та колективної дії, розроблені переважно на прикладах мирного часу, не повною мірою пояснюють швидкість, децентралізованість та гібридний (онлайн/офлайн) характер мобілізації в умовах тотальної війни. Залишається відкритим ключове соціологічне питання: як саме відбувається процес інституціоналізації цих спонтанних практик? Яким чином розрізнені дії індивідів у цифрових мережах трансформуються в стійкі та ефективні соціальні структури, здатні вирішувати надскладні завдання – від гуманітарної логістики до технологічного забезпечення армії? Недостатньо дослідженою є динаміка стрімкого накопичення та конвертації соціального капіталу (довіри, мереж, норм) у конкретні ресурси та результати.

Таким чином, проблема даного дослідження полягає у теоретичній та емпіричній недостатності осмислення процесу трансформації індивідуальних онлайн-практик у стійкі форми колективної солідарності та ефективні соціальні інституції в екстремальних умовах війни. Необхідно проаналізувати, як у цифровому середовищі конструюється нова соціальна реальність, що змінює традиційні відносини між індивідом, суспільством та державою. Вивчення цих процесів має фундаментальне значення для розуміння механізмів соціальної стійкості, напрямків соціальних змін та майбутньої архітектури українського громадянського суспільства.

Вирішення цієї проблеми безпосередньо пов'язане з низкою важливих наукових та практичних завдань. У науковій площині дослідження дозволить адаптувати та розширити класичні соціологічні теорії колективної дії та соціального капіталу для пояснення феноменів, що відбуваються в умовах гібридної війни, а також сприятиме розробці нових концепцій для опису гібридних онлайн-офлайн форм соціальної самоорганізації. У практичному ж вимірі результати дослідження можуть стати основою для розробки рекомендацій державним органам щодо налагодження ефективної синергії з волонтерськими рухами, що підвищить загальну ефективність антикризового управління. Крім того, розуміння факторів успіху та ризиків дозволить самим громадським ініціативам посилити свою стійкість та прозорість. Нарешті, одним із найважливіших практичних завдань є пошук механізмів залучення унікального соціального капіталу та організаційних навичок, накопичених суспільством, до процесів прозорості та інклюзивної повоєнної відбудови України.

Виходячи з аналізу стану наукової розробки проблеми, **метою даної статті** є комплексний аналіз феномену громадської активності як інструменту подолання кризи в умовах повномасштабної війни в Україні, з особливим акцентом на дослідженні ролі та механізмів мобілізації суспільства через соціальні медіа.

Для досягнення поставленої мети, дослідження передбачає послідовне вирішення низки завдань: від теоретичного осмислення цифрової мобілізації в умовах війни та аналізу практичних механізмів координації через соціальні медіа до систематизації форм громадської активності та оцінки її впливу на соціальну згуртованість, завершуючи аналізом викликів інституціоналізації цих практик у контексті повоєнної відбудови.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження колективної дії в епоху цифрових технологій є центральним для сучасної соціології. На глобальному рівні теоретичною основою виступають праці М. Кастельса про мережеве суспільство, що пояснюють структурні трансформації під впливом комунікаційних технологій (Castells, 1996). Водночас концепція «логіки сполучної дії» В. Беннетта та А. Сегерберга деталізує, як соціальні медіа уможливають персоналізовану колективну дію, що організується поза межами формальних інститутів (Bennett & Segerberg, 2013). Ці теорії надають важливу рамку для розуміння інфраструктури та механізмів сучасної соціальної мобілізації.

В українській соціологічній думці проблема громадянської участі також має значний доробок. Праці Є. Головахи (Головаха & Паніна, 2011), С. Макеєва (Макеєв, 2003), В. Степаненка (Степаненко, 2015) аналізували інституційні чинники, що впливають на рівень та форми громадської активності. Інший напрям, представлений у роботах Д. Акімова (Акімов, 2015), І. Бежа (Беж, 2009), Н. Дерев'янка (Дерев'янка, 2006), О. Карпенка (Карпенко, 2019), досліджував ціннісні та соціально-психологічні передумови формування активної громадянської позиції особистості. Цей науковий спадок створює підґрунтя для аналізу структурних та індивідуальних детермінант соціальної дії в контексті вивчення громадської активності.

Проте повномасштабне вторгнення 2022 року створило унікальну соціальну реальність, яка виявила низку невирішених соціологічних проблем, що знаходяться на перетині згаданих дослідницьких полів.

1. Проблема соціальної солідарності в екстремальних умовах. Класичні теорії колективної дії не повною мірою пояснюють феномен загальнонаціональної мобілізації в умовах екзистенційної загрози. Недостатньо теоретизованою залишається мікродинаміка формування довіри та норм взаємності всередині ефемерних цифрових спільнот, що забезпечує перехід від комунікації до результативної колективної дії. Таким чином, виникає питання про природу та механізми формування нової,

воєнної соціальної солідарності, що поєднує риси як механічної (спільність цінностей), так і органічної (функціональна взаємозалежність) за Е. Дюркгеймом (Durkheim, 1984). Для її аналізу доцільно залучити теорію інтеракційних ритуалів Р. Коллінза (Collins, 2004), що пояснює генерацію солідарності через спільну емоційну енергію; концепції Ч. Тіллі (Tilly, 2006) щодо мобілізації ресурсів у рамках «суперечливої політики»; дослідження локальної співпраці в умовах кризи С. Каліваса (Kalyvas, 2006), а також напрацювання соціології катастроф К. Еріксон (Erikson, 1976), які розглядають спільну дію як форму подолання колективної травми. Емпіричну базу для цього аналізу надають сучасні дослідження українських соціологічних центрів (KMIC, Інститут соціології НАНУ та ін.) щодо динаміки соціальної згуртованості.

2. Взаємозв'язок технології та соціальної структури. Попри визнання ролі медіа, бракує аналізу цифрових платформ як соціотехнічних систем, де технологічні та соціальні практики взаємно формують одна одну. Такий аналіз вимагає залучення теорії соціального конструювання технології (Bijker, Hughes, & Pinch, 1987), що пояснює, як користувачі надають технологіям значення, та концепції афродансів («афроданси» – властивості об'єктів, що підказують, як з ними взаємодіяти). Д. Норман (Norman, 1988), що описує можливості, які надає архітектура платформи. Праці З. Тюфекчі (Tufekci, 2017) та Х. ван Дейк (Van Dijck, 2013) дозволяють дослідити, як функціональна спеціалізація платформ (напр., Telegram як інструмент швидкої мобілізації vs Facebook як простір для розбудови спільнот) впливає на морфологію соціальних мереж та типи соціального капіталу, що в них генерується.

3. Проблема інституціоналізації колективної дії. Питання довгострокової долі спонтанних громадських мереж є класичною соціологічною проблемою, що сягає концепції рутинізації харизми М. Вебера (Weber, 1978). Невивченим залишається, як стихійні мережі трансформуються у стійкі соціальні інститути. Цей процес можна аналізувати через призму теорії мобілізації ресурсів (McCarthy & Zald, 1977), що описує професіоналізацію рухів; теорії структур політичних можливостей (S. Tarrow, 1998), яка пояснює взаємодію з державою; та концепції інституційного ізоморфізму (DiMaggio & Powell, 1983), що розкриває, чому нові організації переймають практики існуючих для здобуття легітимності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз громадської активності як інструменту подолання кризи в умовах війни в Україні вимагає теоретичної оптики, здатної охопити багатогранність цього феномену. З одного боку, необхідно зрозуміти природу соціального капіталу, що генерується внаслідок мобілізації зусиль громади. З іншого – пояснити унікальні механізми самоорганізації суспільства, що стали можливими завдяки соціальним медіа. Для вирішення цих завдань у даному дослідженні пропонується інтегрована трирівнева аналітична модель, яка синтезує макросоціологічні теорії, що описують природу та функції соціального капіталу, з мезорівневими концепціями, які пояснюють логіку сучасної цифрової мобілізації та громадської активності, та мікросоціологічними моделями, що розкривають механізми індивідуальної участі та формування довіри в онлайн-середовищі.

Для ґрунтового аналізу ролі соціальних медіа та громадянської активності/мобілізації у формуванні соціального капіталу в Україні під час повномасштабної війни необхідно сконструювати комплексну теоретичну рамку, яка б дозволила пояснити багатовимірні та багатомасштабні явища, що спостерігаються. Інтегрована аналітична модель, що запропонована у даній статті поєднує класичні підходи П. Бурдьє (Bourdieu, 1986) та Р. Патнема (Putnam, 2000), теорію конективної дії Л. Беннетта та А. Сегерберґ (Bennett & Segerberg, 2013), а також драматургічний аналіз І. Гофмана (Goffman, 2022).

Концепція соціального капіталу, попри її широке використання, не є монолітною. В її основі лежить фундаментальна теоретична дихотомія, представлена двома провідними, але значною мірою протилежними підходами: критичною перспективою П. Бурдьє та громадянською перспективою Р. Патнема. Розуміння цієї напруги – ключ до аналізу парадоксальної природи української солідарності воєнного часу, яка одночасно демонструє риси обох моделей.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року каталізувало безпрецедентну хвилю громадської активності, що стало не лише актом оборони, а й значущим прикладом управління кризою за допомогою цифрових технологій. Цей феномен поставив під сумнів традиційні моделі аналізу соціальних рухів і виявив так званий «український парадокс»: як суспільство, що до війни характеризувалося відносно низьким рівнем соціальної довіри, змогло продемонструвати такий вибух солідарності, волонтерства та колективних дій? Для повного розуміння цього явища необхідний інтегрований теоретичний підхід, що поєднує макро-, мезо- та мікрорівні аналізу.

На макрорівні, для пояснення основ солідарності, ключовою є концепція соціального капіталу, яку доцільно розглядати через призму двох, на перший погляд, суперечливих теорій – Р. Патнема та П. Бурдьє. Р. Патнем визначає соціальний капітал через соціальні мережі, норми взаємності та узагальнену довіру, що створюють самопідсилювані «позитивні кола» співпраці. Ця модель точно описує внутрішню динаміку українського суспільства під час війни: стрімке зростання довіри до співгромадян

та місцевих інституцій і масове залучення до волонтерства стали основою громадянської стійкості. Натомість П. Бурдьє розглядає соціальний капітал як ресурс, що мобілізується в соціальній боротьбі за владу та ресурси, які надає влада. Ця перспектива пояснює зовнішнє застосування колективних ресурсів України як стратегічного активу в конфлікті з Росією. Таким чином, екзистенційна загроза створила унікальні умови, де зовнішній конфлікт (боротьба за П. Бурдьє) каталізував формування внутрішньої довіри та співпраці (громадянська спільнота за Р. Патнемом).

Нарешті, на мікрорівні, для розуміння мотивації індивідуальної участі та механізмів побудови довіри в цих мережах, варто залучити драматургічний аналіз І. Гоффмана. Він розглядав соціальну взаємодію як театральну виставу, де люди є «акторами» на «авансцені» (публічний простір), які керують враженнями, та відпочивають від ролей «за лаштунками» (приватний простір). Соціальні медіа кардинально змінюють цю динаміку, розмиваючи межі між сценами.

Таким чином, ці три теоретичні підходи утворюють єдину аналітичну модель: стратегічні драматургічні перформанси стійкості та автентичності (І. Гоффман) слугують потужними персоналізованими рамками дії, що живлять конективну дію (Л. Беннетт та А. Сегерберг). Ця цифрова мобілізація, у свою чергу, генерує величезні резерви соціального та символічного капіталу (Патнем/Бурдьє), які розгортаються як стратегічний ресурс у національній боротьбі за виживання. Ця інтегрована рамка дозволяє пояснити, як різні платформи виконують різні функції – від Telegram як «нервової системи» координації до TikTok та Twitter як «глобальної сцени» для побудови наративів, а краудфандингові сайти – як «логістичних хабів» для конвертації символічної підтримки в матеріальні ресурси.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року стало критичним моментом, який каталізував хвилю громадської активності. Реакція українського суспільства стала не лише актом оборони, а й значущим для всього світу прикладом управління кризою за допомогою солідарності та цифрових технологій, що вимагає нового, інтегрованого теоретичного підходу. Центральною ідеєю цього дослідження є так званий «український парадокс»: довоєнні оцінки часто характеризували українське громадянське суспільство низьким рівнем соціальної довіри, проте після вторгнення спостерігався надзвичайний вибух солідарності та колективних дій. Пояснення полягає в тому, що вторгнення не створило цей потенціал з нуля, а стало потужним каталізатором, який активізував та масштабував раніше існуючі, хоча й локалізовані та неформальні, мережі. Таким чином, екзистенційний шок об'єднав ці розрізнені елементи в єдиний національний опір, а цифрова інфраструктура забезпечила цьому безпрецедентну швидкість та масштаб. Стійкість України живиться динамічною взаємодією трьох ключових процесів: швидкою генерацією соціального капіталу; широким застосуванням логіки конективної дії через цифрові медіа для масової мобілізації; та стратегічним драматургічним виконанням національної ідентичності й стійкості на глобальній арені. Послідовний розгляд цих теоретичних основ дозволяє синтезувати їх у єдину аналітичну модель для застосування до конкретних прикладів з цифрового фронту України.

Залученість до спільної справи є потужним засобом подолання колективної травми, страху та невизначеності. Громадська активність допомагає людям боротися зі стресом та відчуттям безпорадності, набуваючи суб'єктності та відчуття контролю над власним життям. Цей процес зміцнює соціальну згуртованість та довіру до співгромадян, формуючи нові соціальні зв'язки та генеруючи соціальний капітал (за Р. Патнемом). Волонтерство та громадська діяльність стали виразним маркером української ідентичності, проявом єдності та солідарності нації. Емпіричні дані, зокрема соціологічні опитування Аналітичного центру «Волинь» Волинського національного університету імені Лесі Українки, підтверджують, що основними мотивами участі громадян є патріотизм та почуття особистого обов'язку, а пріоритетними напрямками – допомога військовим та підтримка біженців. Ці дані свідчать про високий рівень соціальної відповідальності та усвідомлення себе як частини єдиного цілого.

Концепція соціального капіталу, як її визначає Р. Патнем, ґрунтується на трьох ключових компонентах: соціальних мережах (особливо добровільних асоціаціях), нормах взаємності та узагальненій довірі (Brown, 2019). Ця модель ефективно пояснює розквіт «громадянської спільноти» в Україні, де в умовах повномасштабного вторгнення громадяни масово долучилися до волонтерства, взаємодопомоги та збору коштів, демонструючи надзвичайно високий рівень співпраці. Стрімке зростання довіри до співгромадян та місцевих інституцій прямо відображає ідеї Р. Патнема про здорову громадянську сферу та самопідсилювані «позитивні кола» (*rosy circles*), де довіра породжує співпрацю, яка, у свою чергу, зміцнює довіру. Р. Патнем пов'яже такий капітал з економічною та урядовою ефективністю, і новостворений соціальний капітал в Україні справді став критично важливим для стійкості держави.

На противагу цьому, П. Бурдьє розглядає соціальний капітал як ресурс, що належить індивідам та групам і мобілізується в соціальній боротьбі за владу та позиції. У контексті війни ця перспектива є не менш важливою. Український соціальний капітал – це не просто «суспільне благо», як

у Р. Патнема, а стратегічний актив у прямому конфлікті, що мобілізується для досягнення конкретної мети: перемоги над супротивником. Концепції символічного капіталу та символічної влади П. Бурдьє допомагають зрозуміти, як акти громадянської участі є не лише функціональними, але й слугують для легітимізації української держави та її справи як на внутрішній, так і на міжнародній арені, одночасно делегітимізуючи агресора.

Український випадок демонструє, що теорії Р. Патнема та П. Бурдьє не є взаємовиключними, а радше описують різні, взаємодоповнюючі аспекти одного явища. Екзистенційна загроза вторгнення створила унікальні умови для «патнемівського» внутрішнього консенсусу – з високою довірою, щільними мережами та взаємністю – саме тому, що він став необхідним для ведення феномену зовнішньої боротьби П. Бурдьє. Іншими словами, зовнішній конфлікт з росією (боротьба за П. Бурдьє) породив вищу мету, яка приглушила внутрішні розбіжності та каталізувала формування внутрішньої довіри й співпраці (громадянська спільнота за Р. Патнемом). Хоча теорія Р. Патнема традиційно має труднощі з поясненням ролі конфлікту у формуванні довіри (Egbonu, 2022), приклад України, подібно до досвіду скандинавських країн, показує, що довіра може бути результатом боротьби. Таким чином, соціальний капітал, що генерується в Україні, є одночасно і суспільним благом для внутрішньої стійкості, і стратегічною зброєю проти зовнішнього ворога, що вирішує теоретичну напруженість між двома підходами.

Водночас цей аналіз був би неповним без урахування критичного виміру, пов'язаного з національною ідентичністю та ризиком виключення. Війна, безперечно, викувала потужну українську громадянську ідентичність, проте сам процес її зміцнення неминуче пов'язаний із проведенням чітких меж між «своїми» та «чужими». Такий згуртовуючий капітал (bonding capital), хоч і є надзвичайно потужним для солідарності всередині групи, несе в собі невід'ємний ризик посилення ексклюзивного націоналізму, що викликає занепокоєння у низці джерел. Це створює підґрунтя для глибшого й більш критичного обговорення довгострокових наслідків такої соціальної мобілізації.

Для аналізу цифрової мобілізації в Україні необхідно чітко розмежувати дві логіки громадянської участі, викладені Л. Беннеттом та А. Сегербергом (Bennett & Segerberg, 2012).

Традиційна колективна дія характеризується ієрархічними організаціями, сильними колективними ідентичностями, високими бар'єрами для входу та централізованим управлінням ресурсами.

Натомість конективна дія, що уможливлюється цифровими медіа, є децентралізованою, спирається на персоналізовані рамки дії та має низькі бар'єри для входу, адже сам акт поширення інформації стає формою організації (Kang, 2024).

Центральним елементом, що живить конективну дію, є «персоналізовані рамки дії» – прості, емоційно резонансні та легко адаптовані ідеї, що швидко поширюються соціальними мережами, як-от меми або гештеги. Український контекст надає численні приклади: від глобального гештегу #StandWithUkraine до поширення особистих історій стійкості та непокори. Такі рамки не вимагають від учасників прийняття складної колективної ідентичності; натомість вони дозволяють індивідам виражати особисту солідарність, що значно знижує вартість та складність участі.

На думку І. Костенюк, громадянська активність є активною життєвою позицією, яка включає високий рівень соціальної відповідальності та небайдуже ставлення до того, що відбувається як у країні, так і в найближчому оточенні. Це також передбачає готовність до активної взаємодії, колективних рішень і спільних справ. Активна життєва позиція формується на основі високорозвинених моральних якостей особистості, таких як зрілість політичної та правової свідомості, почуття патріотизму, соціальна відповідальність та усвідомлення себе як частини історичної долі Батьківщини (Костенюк, 2012).

Громадянськість можна розглядати як ціннісну систему людини, що включає інтереси, принципи, переконання та ідеали, які спонукають до активних дій у системі особистість-суспільство-держава. У контексті війни та кризових ситуацій така активність стає особливо важливою, оскільки вона сприяє мобілізації зусиль громадян на підтримку спільних цілей і ініціатив, що допомагають подолати виклики сучасності.

Українська система громадської активності – це не просто співіснування різних логік, а складна, багаторівнева система, де конективна дія слугує масовою «воронкою залучення», що спрямовує персоналізовані настрої до структурованих, колективних результатів. Цей процес розгортається у кілька етапів. Спочатку конективна дія через меми, вірусні відео та особисті історії генерує широке емоційне залучення, що пізніше трансформується у відчуття особистого зв'язку з спільною справою.

Драматургія теорія І. Гоффмана, що розглядає соціальну взаємодію як театральну виставу, пропонує потужний інструментарій для аналізу комунікаційних стратегій України. Ключовими для цього є поняття «авансцени» (front stage), де індивіди виконують ролі для аудиторії, «заштунків» (back stage), де вони можуть вийти з ролі, та «управління враженнями» (impression management) – постійної роботи з контролю над сприйняттям (Ebsco, 2024).

Сучасні соціальні медіа суттєво ускладнюють цю модель, адже вони розмивають межі між авансеною та залаштунками, перетворюючи виконання автентичності на ключове стратегічне завдання.

Ключовим є те, що розмивання сцен І. Гоффмана в українському контексті є не випадковим побічним ефектом соціальних медіа, а свідомою комунікаційною стратегією. Показ «залаштункових» моментів на глобальній «авансені» стає потужним інструментом для створення автентичності та довіри, які є формами символічного капіталу. Ця довіра, як символічний капітал за П. Бурдьє, згодом трансформується в матеріальну підтримку. Яскравим прикладом цього є звіти про прозорість фандрейзингових платформ, які свідомо виконують «залаштункову» роботу з обліку на «авансені», щоб зміцнити довіру донорів і стимулювати подальші внески.

Отже, центральний аргумент цього дослідження полягає в тому, що стратегічні драматургічні перформанси стійкості, автентичності та єдності, виконані за принципами І. Гоффмана, слугують потужними, персоналізованими рамками дії. Ці рамки, у свою чергу, живлять механізми конективної дії, описані Л. Беннеттом і А. Сегерберґ. Кінцевим результатом цієї цифрово-опосередкованої мобілізації стає генерація величезних резервів соціального та символічного капіталу, згідно з концепціями Р. Патнема і П. Бурдьє, які розгортаються як стратегічний ресурс у національній боротьбі за виживання.

Цей взаємозв'язок функціонує як позитивний зворотний цикл, який можна проілюструвати на конкретному прикладі. Процес починається зі стратегічного перформансу: гуманізуюче відео в TikTok, що демонструє людяність та стійкість виконує свідоме управління враженнями на глобальній авансені. Цей контент активує конективну дію: відео стає вірусним, а його поширення є децентралізованим, низькозатратним актом участі та персоналізованим виявом солідарності. Внаслідок цього відбувається генерація капіталу, оскільки масове поширення будує емпатію, довіру та відчуття глобальної спільноти, що є формами соціального та символічного капіталу. На завершальному етапі циклу відбувається розгортання цього капіталу: підвищене емоційне залучення аудиторії конвертується в конкретну дію, і глядачі, що відчували зв'язок, з більшою ймовірністю роблять пожертву на платформі, до прикладу, United24, перетворюючи символічний капітал на економічний ресурс для воєнних потреб.

Аналіз цифрової системи України показує, що окремі платформи виконують різні, але взаємодоповнюючі ролі. Так, Telegram функціонує як «нервова система» для координації та інформаційної війни, що використовується як для офіційних повідомлень «згори донизу» (повітряні тривоги), так і для краудсорсингу розвідданих (бот ГУР) і протидії дезінформації. Водночас платформи на кшталт TikTok, Instagram та Twitter/X виступають як «глобальна сцена» для побудови наративів та охоплення широкої аудиторії через візуальний, емоційно резонансний контент, такий як мему та офіційні фреймінгові кампанії (@ukraine.ua). Нарешті, Facebook, GoFundMe та Patreon діють як «логістичні хаби» для мобілізації ресурсів, пов'язуючи наративи з інших платформ з матеріальною підтримкою через краудфандинг та організацію спільнот.

Проведене дослідження доводить, що феномен надзвичайної громадської стійкості України в умовах повномасштабної війни є результатом синергії трьох ключових соціальних процесів: перформативної драматургії, конективної дії та генерації соціального капіталу. Інтегрована теоретична рамка пояснює, як стратегічні перформанси стійкості та автентичності (за І. Гоффманом) функціонують як персоналізовані рамки дії, що живлять цифрову мобілізацію (за Л. Беннеттом і А. Сегерберґ). Ця мобілізація, у свою чергу, генерує та акумулює величезні обсяги соціального та символічного капіталу (за Р. Патнемом і П. Бурдьє), які розгортаються як стратегічний ресурс у боротьбі за збереження національної суб'єктності. У цьому процесі соціальні медіа виступають не першопричиною, а критично важливою соціальною інфраструктурою, що уможливорює та прискорює реалізацію нової, активної постколоніальної ідентичності. Таким чином, в умовах екзистенційної загрози цифрові платформи, що часто розглядаються як структури постмодерної фрагментації, трансформуються в інструменти національної консолідації.

Водночас аналізована модель соціальної мобілізації породжує низку ризиків та соціальних напружень, що потребують глибокого соціологічного аналізу. По-перше, виникає проблема стійкості та інституціоналізації неформальних громадських рухів, зокрема ризики вигорання активістів та вичерпання ресурсів, що підтримують волонтерські мережі. По-друге, слід враховувати амбівалентну роль цифрових платформ, які, будучи структурами розширення можливостей, одночасно є векторами для дезінформації та пропаганди, створюючи стан перманентної інформаційної війни. По-третє, спостерігається трансформація відносин у системі «держава-суспільство», де безпрецедентне посилення громадянського суспільства ставить питання про майбутні конфігурації влади, підзвітності та ризики кооптації низових ініціатив державними структурами. Нарешті, існує проблема динаміки колективної ідентичності: потужний згуртовуючий капітал, сформований в опозиції до зовнішнього ворога, після зниження загрози може трансформуватися в ексклюзивний етнічний націоналізм, створюючи виклики для соціальної єдності та прав меншин.

Ці висновки та ідентифіковані соціальні напруження відкривають низку критично важливих напрямів для майбутніх соціологічних досліджень. Насамперед, необхідний лонгїтюдний аналіз еволюції та інституціоналізації цифрових мобілізаційних мереж для вивчення їхньої трансформації від кризового реагування до участі в повоєнному відновленні. Не менш важливим є вивчення соціально-психологічних наслідків постійної громадської активності та цифрової перформативності для ментального здоров'я громадян, зокрема ризиків травматизації та вигорання. Подальшого аналізу потребує проблема нових форм соціальної стратифікації, пов'язаних із «цифровою нерівністю», де доступ до технологій та рівень цифрової грамотності стають факторами соціальної диференціації. Крім того, доцільним є проведення порівняльного соціологічного аналізу для з'ясування, наскільки українська модель є відтворюваною в інших кризових контекстах, та виявлення універсальних і унікальних патернів. Нарешті, важливо вивчити взаємодію глобальних та локальних соціальних полів, а саме, як міжнародна спільнота може підтримати позитивні аспекти української моделі, одночасно пом'якшуючи ризики дезінформації та ексклюзивної політики. Відповіді на ці питання матимуть вирішальне значення не лише для соціологічного осмислення майбутнього України, але й для ширшого теоретичного дискурсу про роль громадянського суспільства та цифрових технологій у кризах XXI століття.

Kuzmuk O. Civic activity as a tool for overcoming crisis: social media and mobilization of civic participation during war

The central object of the research is the instrumental role of social media, which provided the necessary infrastructure for coordinating and performatively establishing this new subjectivity. The analysis examines how differentiated digital platforms have transformed into multifunctional ecosystems: Telegram for the instant dissemination of verified information and alerts, Facebook for forming local communities and coordinating humanitarian initiatives, and Instagram for visual communication, documenting reality, and launching global crowdfunding campaigns.

The practical dimension of public activity is considered – from meeting the humanitarian needs of millions of internally displaced persons to implementing complex logistical operations for technological support of the Armed Forces of Ukraine. The social-psychological aspect is highlighted: participation in collective efforts is analyzed as a powerful mechanism for overcoming collective trauma and strengthening social cohesion.

Based on the synthesis of theories of social identity, social cohesion, and the sociology of digital media, the thesis is substantiated that the primary catalyst of public activity was not technological determinism, but a fundamental shift in collective consciousness – a transition from passive to proactive civic subjectivity.

It is established that public activity, enhanced by the capabilities of social networks, plays a systemic role in building social capital and trust. This process forms resilient horizontal network structures that function effectively in parallel with state institutions, compensating for their inadequacies in times of crisis. Thus, this mobilization is not only a situational response to threats but also a fundamental factor in the qualitative transformation of Ukrainian civil society, laying the foundations for a democratic and transparent post-war reconstruction of the state.

Key words: civic participation, civic activity, social ties, collective consciousness, community resilience.

Література:

1. Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013). *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/core/books/logic-of-connective-action/6B54DBBEAD1625C2778F8D80A17D58E1> [in English].
2. Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2013) *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 280 p. [in English].
3. Kosoy, D. (2024) Who Are the «TikTok Soldiers» Using Occupied Ukrainian Cities As Their Backdrop? *United24 Media*. <https://united24media.com/war-in-ukraine/who-are-the-tiktok-soldiers-using-occupied-ukrainian-cities-as-their-backdrop-1844> [in English].
4. Bijker, W. E., Hughes, T. P., & Pinch, T. (Eds.). (1987) *The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology*. MIT Press. 405 p. [in English].

5. Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). Greenwood Press. Retrieved July 23, 2025, from <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm> [in English].
6. Brown, P. T. (2019). The Dark Side of Social Capital. *National Affairs*, (40). <https://www.nationalaffairs.com/publications/detail/the-dark-side-of-social-capital> [in English].
7. Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society: The Information Age: Economy, Society, and Culture, Vol. I*. Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell. 556 p. [in English].
8. Collins, R. (2004) *Interaction Ritual Chains*. Princeton: Princeton University Press. 464 p. [in English].
9. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields // *American Sociological Review*. Vol. 48, No. 2. P. 147–160. [in English].
10. Durkheim, É. (1984) *The Division of Labor in Society* / trans. by W. D. Halls. New York: Free Press. 352 p. [in English] (Дюркгейм, Е. Про розподіл суспільної праці / пер. з фр. В. Шовкун. Київ: Основи, 2001. 531 с.).
11. EBSCO. (2024). Dramaturgical Analysis. *EBSCO Research Starters*. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/drama-and-theater-arts/dramaturgical-analysis> [in English].
12. Egbonu, J. O. (2022). An Evaluation of Robert Putnam's Social Capital Theory. *AGORA: A Journal of Philosophical & Theological Studies*, 3. <https://acjoi.org/index.php/agora/article/download/3093/3041> [in English].
13. Erikson, K. T. (1976) *Everything in Its Path: Destruction of Community in the Buffalo Creek Flood*. New York: Simon & Schuster. 284 p. [in English].
14. Goffman E. (2022) *The Presentation of Self in Everyday Life*. Penguin Books. 272 p. [in English].
15. Kalyvas, S. N. (2006) *The Logic of Violence in Civil War*. Cambridge: Cambridge University Press. 510 p. [in English].
16. Kang, K. (2024). The Ultimate Guide to Connective Action. *Number Analytics*. <https://www.numberanalytics.com/blog/ultimate-guide-connective-action> [in English].
17. McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977) Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory // *American Journal of Sociology*. Vol. 82, No. 6. P. 1212-1241. [in English].
18. Norman, D. (1988) *The Design of Everyday Things*. Basic Books. 257 p. [in English].
19. Putnam, R. (2000), *Bowling alone, the collapse and revival of civic America*. New York: Simon & Schuster. [in English].
20. Tarrow, S. (1988) *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Press. 251 p. [in English].
21. Tilly, C., & Tarrow, S. (2006) *Contentious Politics*. Boulder, CO: Paradigm Publishers. 237 p. [in English].
22. Tufekci, Z. (2017) *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. Yale University Press, 2017. 326 p. [in English].
23. UNITED24 Media. (n.d.). *Who Are the "TikTok Soldiers" Using Occupied Ukrainian Cities As Their Backdrop?* Retrieved from <https://united24media.com/war-in-ukraine/who-are-the-tiktok-soldiers-using-occupied-ukrainian-cities-as-their-backdrop-1844> [in English].
24. Van Dijck, J. (2013) *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford University Press, 2013. 240 p. [in English].
25. Weber, M. (1978) *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. University of California Press, 1978. 1469 p. [in English].
26. Акімов Д. І. (2015) Громадянська активність студентської молоді: сутність, структура, критерії та рівні сформованості // *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. № 15 (348). С. 9–16.
27. Бех І. Д. (2009) *Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія*. Київ; Чернівці: Букрек, 2009. 344 с.
28. Головаха Є. І., Паніна Н. В. (2011) *Українське суспільство: двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України. 152 с.
29. Дерев'янка Н. П. (2006) *Громадянська активність як чинник соціалізації молоді в сучасному українському суспільстві: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04*. Харків. 20 с.
30. Детектор медіа. (2024, 18 квітня). Для українців телеграм-канали є найпопулярнішим джерелом інформації про війну – дослідження. *Детектор медіа*. <https://detector.media/infospace/article/225636/2024-04-18-dlya-ukraintsiv-telegram-kanaly-ie-naypopulyarnishym-dzherelom-informatsii-pro-viynu-doslidzhennya/>
31. Карпенко О. В. (2019) *Соціальна психологія: навчальний посібник*. Київ: Центр учбової літератури. 320 с.

32. Костенок І. В. (2012) Громадянська активність на місцях як один з індикаторів інтенсивності муніципальних процесів: український вимір? *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 10. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=534>
33. Макеев С. О. (2003) Соціальні інститути: класичні тлумачення та сучасні підходи до вивчення // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 3. С. 5–18.
34. Степаненко В. П. (2015) Громадянське суспільство: дискурси і практики. Київ: Інститут соціології НАН України. 348 с.

Стаття надійшла до редакції 30.07.2025

Рекомендована до друку 11.08.2025

Опублікована 17.11.2025

ВІЙНА ЯК КАТАЛІЗАТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: АНАЛІЗ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЛІТАРНО-ФІСКАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ЧАРЛЬЗА ТІЛЛІ

Пиголенко І. В.,

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри соціології*

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0000-0002-3612-3243

pigolenko@gmail.com

Август С. М.,

аспірант кафедри соціології

Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ORCID ID: 0009-0003-4008-5387

august.stas@gmail.com

У статті розглядається питання впливу війни на процеси формування та зміцнення державних інституцій. У рамках мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі та її сучасних інтерпретаціях, автори аналізують, за яких політичних, соціальних і ресурсних умов війна може виступати каталізатором державотворення.

У роботі робиться спроба по-новому концептуалізувати мілітарно-фіскальну теорію, доповнивши її аналізом умовного характеру впливу війни. Здійснено узагальнення різних країн та історичних періодів, щоб виявити закономірності: чому в одних випадках війна приводить до бюрократичного зміцнення і національної консолідації, а в інших – ні.

Дослідження має актуальність для розуміння траєкторій державного розвитку в умовах сучасних конфліктів та війни в Україні, зокрема.

На прикладі порівняльного аналізу кейсів африканських країн (Руанда і Сомалі) та Корейського півострова (Південна і Північна Корея) продемонстровано, що лише за наявності централізованої влади, внутрішньої мобілізації ресурсів та інституційної адаптації війна здатна посилити інституційну спроможність держави.

Такий аналіз дає змогу побачити загальні тенденції та уникнути обмежень, притаманних вузькому аналізу одного випадку. Зокрема, компаративний підхід дозволяє чіткіше виокремити ключові чинники (масштаб мобілізації, джерела фінансування війни, характер зовнішньої загрози тощо), від яких залежить здатність війни стимулювати інституційний розвиток держави.

У статті розглянуто основні теоретичні концепції і підходи щодо взаємозв'язку між війною та державотворенням, представлено результати порівняльного аналізу обраних історичних випадків та сформульовано висновки про вплив війни на процеси становлення держав.

Ключові слова: війна, військовий конфлікт, мілітарно-фіскальна теорія, державотворення, історична соціологія, державна спроможність, Чарльз Тіллі, держава, конфлікти, модернізація, післявоєнна відбудова, державна слабкість, державні інститути, державна централізація.

Вступ. Вплив війни на формування держав завжди привертав увагу дослідників і сьогодні набуває особливої актуальності. У межах мілітарно-фіскальної теорії наголошується, що збройні конфлікти виступають потужним каталізатором централізації влади, розвитку бюрократії та зміцнення державних інститутів (Tilly, 1990). Гасло «війна створила державу» (Tilly, 1990) відображає історичний досвід ранньомодерної Європи, де постійні війни змушували правителів мобілізувати ресурси

та формувати ефективний апарат управління. Сучасні дослідження, зокрема роботи Л. Янг (Young, 2022), М. Сентено (Centeno, 2002), підтверджують тісний зв'язок між частотою воєн і зростанням спроможності держав – зокрема, кількісний аналіз довгострокових даних демонструє, що інтенсивні конфлікти асоціюються з сильнішими державними інституціями. Це свідчить про збереження теоретичної значущості мілітарно-фіскального підходу в поясненні державотворчих процесів.

Вплив війни на державотворення не є однорідним чи автоматично позитивним. Досвід різних країн і епох показує, що війни можуть мати умовний характер впливу на розвиток держави. З одного боку, відсутність зовнішніх воєн після здобуття незалежності пов'язана зі стагнацією або слабкістю державних інститутів. Так, на прикладі африканських країн Дж. Гербст пояснює хронічну крихкість держав тим, що вони ніколи не проходили крізь «вогонь» масштабної міждержавної війни, яка б призвела до проведення інституційних реформ і консолідацію влади (Herbst, 2000). З іншого боку, навіть наявність воєн не гарантує поступу: у Латинській Америці більшість збройних конфліктів XIX–XX ст. були так званими «обмеженими війнами», які, як зазначає М. Сентено, не змогли забезпечити структурну модернізацію держави – навпаки, вони часто приводили лише до зростання боргів та консервації слабких інститутів (Centeno, 2002). Подібним чином багато сучасних внутрішніх воєн (громадянських конфліктів) супроводжувалися розпадом державного управління, що свідчить про наявність додаткових факторів, від яких залежить результат війни для державотворення. Дослідники все частіше підкреслюють, що саме умови та тип війни визначають її наслідки для держави: лише ті конфлікти, в яких правлячі еліти змушені спиратися на мобілізацію власного населення та ресурсів, ведуть до зміцнення державних інституцій, тоді як війни, фінансовані за рахунок зовнішніх «рент» чи обмежені за охопленням, не дають аналогічного ефекту (Taylor & Botea, 2008). Війна здатна і «створювати», і «руйнувати» держави – залежно від контексту її ведення. Отже, виникає питання: за яких умов війна виконує роль каталізатора державотворчих процесів, а за яких ні.

Мета статті – визначити конкретні умови і механізми, за яких військові конфлікти сприяють формуванню сильних державних інститутів, а за яких навпаки стають деструктивними або нейтральними щодо інституційного розвитку.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети використано метод порівняльно-історичного аналізу, який охоплює декілька кейсів державотворення під впливом війни у різних регіонах та епохах.

Запропонований підхід не лише уточнює межі застосування мілітарно-фіскальної теорії в межах історичної соціології, але й має практичне значення – розуміння того, коли і чому війна може стати каталізатором розвитку держави, допомагає краще усвідомити виклики та можливості сучасного державотворення у світі, що змінюється.

Мілітарно-фіскальний (або «військово-бюджетний») підхід до державотворення стверджує, що зовнішні загрози і воєнна конкуренція виступають рушійною силою централізації влади та формування сильних державних інститутів. Згідно з цією концепцією, потреба протистояти ворогам примушувала правителів модернізувати армію і бюрократію, а для фінансування збройних сил вони створювали ефективну систему оподаткування та фінансове адміністрування. Як відзначає сучасне дослідження, «протягом історії великі конфлікти часто спричинювали централізацію влади, розширення державних інститутів і пришвидшували національне будівництво».

Класичним представником мілітарно-фіскального підходу є Ч. Тіллі. У своїй праці «Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990» (Tilly, 1990) він проаналізував, як постійна конкуренція між європейськими правителями вела до «централізації» ресурсів і примусового централізованого контролю. За формулюванням Ч. Тіллі, «війна створила державу, а держава створила війну» (Tilly, 1990). Це означає, що в процесі численних воєнних конфліктів монархи змушені були мобілізувати кошти та людські ресурси для армії, що своєю чергою стимулювало розвиток податкових систем та воєнної бюрократії (Tilly, 1990).

Тіллі Ч. виділяв кілька історичних фаз розвитку державних структур. Наприклад, у період націоналізації (XVII–XVIII ст.) «багато суверенів безпосередньо інтегрували фіскальний апарат у державну структуру і радикально скорочували роль незалежних підрядників» (Tilly, 1990). Паралельно відбувався процес «націоналізації» армій – замість найманців виникали постійні війська: «суверени прямо включали армії та флот до державного апарату, відмовляючись від іноземних найманців та комплектуючи основну частину своїх військ з власних громадян» (Tilly, 1990). У результаті до XIX століття більшість європейських держав «інституціоналізували» водночас і податкову систему, і збройні сили, поступово перетворюючись з «військових машин» на багатофункціональні організації з різними соціальними функціями (Tilly, 1990).

Фундаментальну роль оподаткування підкреслювали й інші дослідники. М. Леві (Levi, 1988) зауважувала, що «історія виробництва державних доходів – це історія еволюції держави». Такий погляд підкреслює, що саме збирання податків на потреби війни змінювало соціальний договір між

владою і суспільством, стимулювало розвиток фіскальних установ і громадянської звітності (Levi, 1988). Податки на військові витрати і загальна мобілізація ресурсів викликали створення спільних інститутів: платників податків почали контролювати представники центральної влади, а для виконання масових призовів на службу формувалися професійні армії та адміністративні відділи військового обліку (Levi, 1988; Tilly, 1990).

Ідею «військової революції» підхопив також і Б. Даунінг, який показав, що стрімкий розвиток нових видів озброєнь і тактик у XVI–XVII століттях вимагав ще потужніших державних машин (Downing, 1992). За Б. Даунінгом, потреба в постійних арміях і флотах, високих військових бюджетах і централізованому командуванні або призвела до ліберальних реформ, або – навпаки – до тиранії, залежно від внутрішньополітичної ситуації. У будь-якому разі, набір мобілізаційних механізмів (масові призови, військові обліковці, бюрократичний нагляд) та фінансових інструментів (державні облигації, центральні скарбниці, податкові реєстри) сприяв зростанню державної спроможності.

У цій «класичній» концепції війна постає каталізатором державотворення через посилення податкового тиску, побудову військових бюрократій і формування загальнонаціональних армій (Tilly, 1990).

Попри значний вплив мілітарно-фіскальної теорії на дослідження державотворення, її універсальність часто ставиться під сумнів. Історичний досвід позаєвропейських регіонів, зокрема Латинської Америки та Африки, свідчить, що війна не завжди сприяє зміцненню держави. Навпаки, у багатьох випадках війни виявляються деструктивними або нейтральними щодо інституційного розвитку. Це породило низку альтернативних концепцій, які акцентують на контекстуальності та умовності впливу війни на державотворчі процеси.

Одним із найвідоміших критиків універсального застосування мілітарно-фіскального підходу є М. Центено. У праці *Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America* (Centeno, 2002) він досліджує воєнну історію регіону XIX–XX століть і доходить висновку, що більшість війн у Латинській Америці були обмеженими, нерегулярними та не вимагали масштабної мобілізації. Це не стимулювало побудову сильних бюрократій або податкових систем. «Війна без фіскального тиску та без інституційної модернізації може лише виснажити державу, а не посилити її» – підсумовує М. Центено (Centeno, 2002). Він також наголошує, що колоніальна спадщина, соціальна нерівність і відсутність загальнонаціонального консенсусу блокували ефективне перетворення воєн на каталізatori інституційного зростання.

Схожі висновки висловлює Дж. Гербст, аналізуючи африканські держави. У книзі *States and Power in Africa* він вказує, що багато з них не мали досвіду міждержавних воєн після деколонізації, що позбавило їх «державотворчого тиску». У результаті африканські режими часто уникали розбудови бюрократії чи ефективної системи оподаткування. Він підкреслює, що в умовах постколоніального миру африканські правителі не мали потреби в примусовій мобілізації ресурсів чи консолідації влади. Через це новоутворені держави не інвестували в адміністративну інфраструктуру, зокрема в податкову систему, армію або державну бюрократію (Herbst, 2000).

Ще один важливий альтернативний підхід запропонував Дж. Мігдал. У своїй концепції «сильні суспільства – слабкі держави» він наголошує на тому, що вплив війни на державу значною мірою залежить від конфігурації соціальних сил. Навіть за наявності зовнішнього тиску, якщо держава не спроможна контролювати локальні структури (клани, громади, неформальні еліти), її інституції залишаються слабкими. За Дж. Мігдалом, у багатьох випадках держави намагаються здійснювати владу в умовах, коли громади, релігійні групи чи родові структури фактично мають більший авторитет, ніж офіційні установи. Це знижує потенціал централізації, навіть за наявності зовнішнього виклику (Migdal, 1988). Таким чином, війна не гарантує консолідації, якщо соціальні структури розпорошені й держава не має монополії на примус.

Іншу перспективу представляє Т. Скотчпол, яка у своїй праці *States and Social Revolutions* наголошує, що ключовими для інституційного прориву є внутрішні революції, а не війни як такі. Вона наголошує, що лише ті війни, які супроводжуються повною зміною соціального порядку і формуванням нових політичних класів, можуть стимулювати державну модернізацію. Без революційного тиску правлячі еліти схильні зберігати статус-кво (Skocpol, 1979). Вона вказує, що сильні держави зазвичай формуються внаслідок глибоких соціальних трансформацій, які супроводжуються зміною правлячих еліт і руйнуванням старих порядків. На її думку, структурні умови (аграрні відносини, класова мобілізація, міжнародний тиск) є критичнішими, ніж воєнний конфлікт як такий (Skocpol, 1979).

Усі ці підходи демонструють, що ефекти війни не є автоматичними і значною мірою залежать від типу війни, джерел фінансування, мобілізаційного потенціалу суспільства та легітимності політичних інститутів. Зовнішні війни, які вимагають мобілізації широких верств населення, частіше породжують централізовані держави. Натомість внутрішні конфлікти, або війни, які фінансуються за рахунок зовнішньої ренти (наприклад, ресурсних доходів чи іноземної допомоги), часто сприяють розпаду

державних структур або узурпації влади вузькою групою. Отже, постає потреба у формулюванні умовного підходу, який визнає залежність впливу війни від історичного та соціального контексту.

Кейс Руанди: війна та державотворення. У 1994 році в Руанді відбувся один із наймасштабніших геноцидів XX століття: радикальні представники етнічної групи хуту вбили близько 800 000 осіб, переважно тутсі та поміркованих хуту. Після цього політична влада перейшла до Руандійського патріотичного фронту (RPF) – організації, сформованої здебільшого з тутсі, які повернулися з вигнання. RPF установив контроль над Кігалі та зупинив масові вбивства.

Згодом RPF почав переслідувати осіб, причетних до геноциду, частину з яких розшукали в сусідньому Конго (на той момент Центральна Африка була охоплена Другою конголезькою війною). Внутрішньо ж режим ініціював програми національної єдності, а також конституційні й судові реформи. Уряд RPF на чолі з Полем Кагаме прийняв нову конституцію, започаткував інноваційні суди г'агаца для розгляду справ, пов'язаних із геноцидом, і просував ідею «єдиної нації», заборонивши політичну мобілізацію за етнічною ознакою.

Паралельно режим докладав значних зусиль до економічного та соціального відновлення: зокрема, спостерігалось стабільне економічне зростання (7–8 % ВВП щороку після 2003 року), а також значний прогрес у сферах охорони здоров'я та освіти (Reyntjens, 2015). Утім, як підкреслює Ф. Рейнтєнс, цей розвиток досягався високою ціною: RPF установив майже повний монопольний контроль над владою, усунув політичну опозицію та придушив незалежне громадянське суспільство (Reyntjens, 2015).

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то у випадку Руанди ці процеси виявилися неоднозначними. Дійсно, після перемоги Руандійський патріотичний фронт (RPF) встановив надзвичайно централізовану політичну систему: авторитарний однопартійний режим із жорстким контролем над усіма ключовими інститутами.

Як зазначає Б. Чемуні, правляча еліта, усвідомлюючи свою вразливість (через чисельну меншість тутсі), зробила створення ефективного державного апарату одним із головних пріоритетів (Chemouni, 2021). У результаті були сформовані підзвітні й сильні міністерства. Зокрема, Міністерство фінансів (MINECOFIN) перетворилося на високоефективний орган, що залучав кваліфіковані кадри з діаспори, координував бюджетний процес, розподіл донорської допомоги та реалізацію стратегічних планів розвитку (Chemouni, 2021). Аналогічну роль відіграла Руандецька митно-податкова служба (Rwanda Revenue Authority), яка суттєво підвищила здатність уряду до внутрішньої фіскальної мобілізації (Chemouni, 2021). Таким чином, війна дала можливість уряду RPF суттєво зміцнити державну адміністрацію та фіскальні інститути.

Щодо легітимності режиму, RPF спирався на так званий «геноцидний кредит» – образ визволителя країни – і риторику національної єдності для здобуття підтримки з боку широких верств населення. Водночас авторитарна модель правління забезпечувала лояльність еліт і придушувала політичну опозицію. Як зазначає Ф. Рейнтєнс, довіра до режиму RPF значною мірою базувалася на його здатності гарантувати безпеку та економічне зростання, проте водночас легітимність влади підірвали порушення прав людини та усунення політичної конкуренції (Reyntjens, 2015; McDoom, 2022).

Отже, з одного боку, дії RPF частково відповідають логіці мілітарно-фіскального підходу Ч. Тіллі: відбулася концентрація влади, зміцнення адміністративного апарату та здобуття певної суспільної підтримки завдяки досягненням у розвитку. З іншого боку, фіскальна мобілізація у класичному розумінні залишалася обмеженою: уряд Руанди значною мірою залежав від міжнародної фінансової допомоги, хоча й досяг істотного прогресу у внутрішньому зборі податків (Chemouni, 2021).

Формування ефективної держави після війни в Руанді стало можливим завдяки низці унікальних обставин. Насамперед, національна катастрофа 1994 року – геноцид – створила гостру потребу у відновленні державних інституцій і досягненні внутрішнього консенсусу. Сильне лідерство Пола Кагаме –досвідченого військового та ветерана збройної боротьби – забезпечило чітке бачення трансформації та дисципліноване впровадження реформ.

RPF, будучи відносно невеликою групою в масштабах країни, зумів мобілізувати широкі суспільні ресурси. Діаспора (головним чином тутсі, що проживали в Уганді, Бурунді та інших країнах) стала джерелом кваліфікованих кадрів. Населенню були запропоновані масштабні державні ініціативи, як-от стратегія «Vision 2020» та інші довгострокові програми розвитку (Reyntjens, 2015; Chemouni, 2021).

Крім того, компактні розміри країни та її відносна етнополітична однорідність (після свідомої відмови від поділу на хуту/тутсі в публічному дискурсі) полегшили централізоване управління. Це дало змогу уряду ефективно перерозподіляти ресурси між регіонами без суттєвого опору з боку локальних еліт.

Не менш важливим фактором стала потужна підтримка з боку міжнародної спільноти. Руанда отримала значні обсяги донорської допомоги, зокрема на відбудову інфраструктури, охорону здоров'я

та освіту. Ці ресурси дозволили уряду реалізувати низку реформ, спрямованих на інституційне зміцнення (McDoom, 2022).

Таким чином, поєднання кількох ключових чинників – національної травми, згуртованого лідерства, зовнішньої підтримки, мобілізованих людських і фінансових ресурсів – створило передумови для того, щоби війна та її наслідки стали не лише трагедією, а й точкою відліку нового етапу державного будівництва в Руанді.

Розпад Сомалі після 1991 року

Після повалення режиму Мохамеда Сіада Барре в січні 1991 р. у Сомалі фактично зникла центральна влада. Колишні військові і кланові лідери відразу почали збройну боротьбу за владу, і країна впала в кровопролитну громадянську війну (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Спроби ООН і США втрутитися (1992–1995) не відновили мир: навіть навпаки, після 1995 р. кланові воєначальники використали опір іноземцям, змусивши американські війська піти (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Протягом 1990-х організовувалися численні тимчасові уряди (зокрема перехідний національний уряд 2000–2004, потім ТФР 2004–2012), але жоден з них не встановив контролю над більшістю території (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Натомість регіони півночі (Сомаліленд і Пунтленд) фактично оголосили себе незалежними (формально невизнаними), а центральна частина залишалась поділеною між воєначальниками і угрупованнями, включно з «Ісламським судовим союзом» і пізнішим «Аль-Шабабом» (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Експерт К. Менкгаус (2003) підкреслює, що сумарний ефект цієї тривалої анархії пояснюється не апетитами окремих воєначальників (які б виграли від відтворення держави), а «обережністю» місцевих еліт утримувати статус-кво (Menkhaus, 2003).

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимізацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то кейс Сомалі демонструє зворотну динаміку:

Відсутність централізованої влади. Після 1991 року жоден уряд або угруповання не змогли встановити монополію на легітимне насильство чи контроль над усією територією країни. Де-факто центральна влада зникла (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Нездатність створити дієву адміністрацію. Загальнодержавні інститути не функціонували; натомість дію зберігали локальні кланові ради та окремі міські адміністрації. Навіть формально автономні утворення – Сомаліленд і Пунтленд – діяли з обмеженою спроможністю: їхні бюджети були мінімальними і майже повністю спрямовувались на силові структури (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Відсутність фіскальної мобілізації. Жодне з угруповань не здійснювало стабільного податкового збору. Наприклад, у 2005 р. бюджет Сомаліленду складав лише \$24,7 млн, а Пунтленду – \$19,7 млн, і лівова частка цих коштів ішла на безпеку, а не на соціальні послуги чи інфраструктуру (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Проблемна легітимність урядів. Навіть міжнародно визнані перехідні уряди, зокрема Тимчасовий федеральний уряд (2004–2012), не мали широкої підтримки серед населення. У 2006 р. його вплив залишався слабким, а напади на представників влади відбувались систематично (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Отже, Сомалі не пройшло «випробування війною» у тиллівському сенсі: збройний конфлікт не привів до формування сильної централізованої держави. Навпаки, як зазначають Павелл Б., Форд Р. і Ноурасте А. (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008), анархічний період після 1995 року характеризувався відносною стабільністю порівняно з диктатурою Барре. За спостереженням Менкгауса К. (Menkhaus, 2003), місцеві еліти вважали підтримку статус-кво менш ризикованим шляхом, ніж відновлення центральної влади, що пояснює небажання інвестувати в державні структури.

Унікальні чинники, що заважали державотворенню у Сомалі

Кланова система. Глибока кланова ідентичність у Сомалі суттєво підживляла національну єдність. Після 1991 року ключові функції управління – включно з судочинством та охороною правопорядку – перейшли до традиційного права *xeer* і систем взаємного страхування, які ґрунтуються на кланових мережах (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Кланові вожді та старійшини контролювали місцеві ресурси й не визнавали пріоритету центральної влади. Економічна діяльність і контракти часто здійснювались через неформальні соціальні зв'язки, а не через державні інститути.

Географічні умови. Розріджене населення пустельних і напівпустельних регіонів, кочовий спосіб життя та протяжна морська лінія узбережжя сприяли децентралізації. Відсутність природних кордонів і сітки великих міст ускладнювала встановлення стійкої державної влади. Додатково, значний обсяг фінансів надходив із-за кордону у вигляді грошових переказів, що зменшувало потребу в оподаткуванні місцевого населення.

Зовнішнє втручання. Миротворчі місії ООН (UNOSOM I–II, 1992–1995) не змогли стабілізувати ситуацію, а навпаки, спровокували нові конфлікти з воєначальниками (Powell, Ford & Nowrasteh,

2008). Зокрема, операція в Могадишо у 1993 році посилила недовіру до іноземної присутності та державних структур. Подальші інтервенції – етіопська (2006–2009) і місія Африканського Союзу – також не створили довготривалої стабільності, а радше сприяли радикалізації, зокрема зростанню впливу «Аль-Шабаб».

Спадщина режиму Барре. Авторитарне правління Мохамеда Сіада Барре (1969–1991) залишило глибокі розломи в суспільстві. Хоча офіційно режим забороняв «племінну» ідентичність, він фактично практикував фаворитизм, надаючи привілеї окремим кланам (Powell, Ford & Nowrasteh, 2008). Після його падіння озброєні формування, які раніше підтримували владу, зайняли родючі землі, що спричинило конфлікти за «кланову спадщину». Централізованій владі більше не довіряли через її репресивні та грабіжницькі практики в 1980–1990-х роках.

Наведені чинники взаємопов'язані: кланова та децентралізована структура суспільства перешкождала концентрації влади, відсутність фіскальної бази (через зовнішні трансферти) знижувала стимули до побудови держави, а зовнішні втручання й тривалі конфлікти унеможливлювали встановлення централізованого уряду.

Вплив Корейської війни на державотворення у Північній і Південній Кореї

Після завершення Корейської війни (1950–1953) обидві держави – КНДР і Республіка Корея – розпочали складний процес відновлення, який визначив їхні подальші траєкторії державного розвитку. У Північній Кореї війна стала поштовхом до формування жорстко централізованої однопартійної системи під керівництвом Кім Ір Сена. За активної підтримки СРСР і КНР у 1950–60-х роках КНДР реалізувала низку п'ятирічних планів, здійснила колективізацію сільського господарства, індустріалізацію та масштабне розширення збройних сил. Зокрема, радянські дотації, техніка та обладнання спрямовувалися насамперед на відновлення промисловості. Це дозволило Півночі зберігати вищий ВВП на душу населення, ніж у Південній Кореї, аж до середини 1970-х років (Lee, 2001).

У ідеологічному плані режим дедалі більше наголошував на самостійності: вже в середині 1950-х уряд КНДР дистанціювався від СРСР, звинувачуючи його у «ревізіонізмі», й почав просувати принцип чучхе – політичного самозабезпечення (Kim, 2007). Органи державної влади значно посилились: після поразки КНДР під час Інчхонської операції 1950 року Кім Ір Сен створив Головне політичне управління Корейської народної армії, офіційно закріпивши партійний контроль над військом. Збройні сили стали стрижнем політичного режиму, а економічна мобілізація відбувалася через централізоване директивне управління та колективізовані форми господарювання.

У Південній Кореї після 1953 року також утвердився авторитарний режим, але іншого характеру. Спочатку при владі залишався президент Синман Рі, який спирався на політичну та військову підтримку США. У 1961 році генерал Пак Чон Хі здійснив військовий переворот, після чого було встановлено жорстку адміністративну бюрократію з елементами централізованого планування. Економічна відбудова Республіки Корея значною мірою залежала від зовнішньої допомоги: за оцінками дослідників, США та ООН надали Півдню близько 4,4 млрд доларів, що в основному спрямовувались на споживчі товари та інфраструктурні проекти (Seth, 2013).

В умовах постійної загрози відновлення війни державна політика була зорієнтована насамперед на підвищення рівня життя населення та утримання великої армії (550–700 тис. осіб), а не на довгостроковий розвиток національної промисловості. Це обмежувало формування ефективної фіскальної системи: у 1950–60-х роках близько 40% державного бюджету фінансувалося за рахунок зовнішніх військових субвенцій і донорських програм. Попри те, що в 1960–80-х роках Південна Корея досягла значного індустріального зростання (економічне «диво» епохи Пак Чон Хі), державні інститути на початковому етапі залишалися менш централізованими й більш персоналізованими, ніж у КНДР.

Якщо переглянути через призму мілітарно-фіскальної теорії Чарльза Тіллі, що війна стимулює централізацію влади, розвиток бюрократії, легітимацію режиму та мобілізацію фінансових ресурсів (Tilly, 1990), то у випадку Кореї війна дійсно сприяла зміцненню державних структур, але із суттєвими відмінностями. У КНДР мобілізаційна спроможність значною мірою забезпечувалася завдяки зовнішній допомозі: СРСР і Китай фінансували основну індустріальну базу, що дозволило Пхеньяну швидко відновити промисловість. Разом з тим це означало, що окремих податків та власної економічної самодостатності досягали менше – натомість держава керувала надходженням ресурсів через планову систему. Зовнішні актори (СРСР, КНР) насамперед заохочували північнокорейську мобілізацію (техніка, будівництво заводів, військовий досвід), хоча на доволі незалежних умовах: КНДР рано відстоювала курс ізоляції (ідеологія чучхе) (Woo, 2024).

Водночас у Південній Кореї США забезпечили економічне виживання нації на час війни та післявоєнної відбудови, але це ослабило тиск на розвиток власної фіскальної бази. Велика частина витрат на оборону і соціальні програми сплачувалася переважно за рахунок американської допомоги (Seth, 2013). Таким чином сформувалися великі регулярні збройні сили та зросла роль військових

в уряді (Пак Чон Хі особисто очолював оборонне виробництво), але водночас держава менше обкладала населення податками. Внесок зовнішніх акторів (США, Японія) був двояким: з одного боку, вони суттєво сприяли поширенню інституцій нової республіки (воєнна допомога, освіта адміністрації), з іншого – значна частка ресурсів надходила зовнішніми каналами, що зробило мобілізацію менш «суверенною». У зовнішній політиці Південна Корея після війни де-факто перестала бути «бойовим фронтом», спрямованим на мобілізацію проти загроз, і натомість зосередилася на стабілізації внутрішнього управління, зберігши підтримку союзників для економічної трансформації (зокрема, промислові плани 1960–70-х років).

Відповідно до класичної мілітарно-фіскальної теорії, сформульованої Чарльза Тіллі, війни виступають ключовим каталізатором централізації політичної влади й розвитку податкової системи. У процесі боротьби за виживання держави прагнуть сконцентрувати монополію на легітимне насильство та мобілізувати фіскальні ресурси для фінансування воєнних зусиль (Tilly, 1990; Levi, 1988). Такий процес зазвичай охоплює три послідовні етапи:

1) переможці конфлікту придушують внутрішніх суперників і встановлюють монополію на використання сили та збір податків;

2) ростаючі потреби війни стимулюють розвиток адміністративного апарату – створення спеціалізованих податкових, військових і управлінських інституцій;

3) з часом нові бюрократичні структури та мобілізовані соціальні групи починають вимагати політичного представництва і доступу до ресурсів держави.

У європейському історичному контексті ця логіка сприяла формуванню стабільних національних держав з розвиненими інститутами примусу й оподаткування (Tilly, 1990).

Проте сучасні приклади часто відрізняються від європейського досвіду. Як підкреслює А. Леандер, у постколоніальному світі війни здебільшого руйнують державні інституції, а не сприяють їх зміцненню (Leander, 2004). Зокрема, в багатьох африканських конфліктах формується так звана «державність-оболонка» (shell state), коли центральна влада свідомо уникає контролю над периферійними або малозначущими регіонами (Herbst, 2000). Яскравим прикладом є Сомалі: після повалення режиму Сіада Барре у 1991 році країна занурилася в анархію, центральна влада повністю зникла, а владу на місцях перебрали збройні кланові утворення, що перетворило Сомалі на класичний «failed state» (Menkhaus, 2003; Powell et al., 2008).

Подібним чином громадянські війни в Судані та Центральноафриканській Республіці спричинили фрагментацію політичної влади та розпорошення ресурсів, що значно ослабило державні інститути (McDoom, 2022). Водночас деякі країни, зокрема Руанда, демонструють інший сценарій. Тут насильницький конфлікт 1994 року став поштовхом до формування жорстко централізованої мобілізаційної держави. Режим Пауля Кагаме ефективно використав традиційні структури (зокрема cellule та umuganda) як інструменти масової мобілізації населення (Chemouni, 2021; Reyntjens, 2015). Це дозволило владі не лише консолідувати політичний контроль, а й здійснювати масштабну насильницьку мобілізацію, включно з реалізацією геноциду (Heldring & Robinson, 2023).

Отже, післявоєнний досвід різних африканських країн має кілька спільних рис. По-перше, більшість із них походять з колоніального контексту зі штучно визначеними кордонами, через що зовнішня загроза часто була відсутня, а основні конфлікти мали громадянський характер. По-друге, у цих державах зазвичай формувалися авторитарні політичні режими (військові хунти, однопартійні диктатури), але інституційна спроможність залишалася низькою. Після завершення збройного протистояння економічне відновлення було повільним: інфраструктура часто перебувала в руїнах, а більшість ресурсів спрямовувалася на утримання безпеки та боротьбу з опозиційними угрупованнями.

Показовим прикладом є Сомалі: після краху режиму Сіада Барре у 1991 році країна занурилася в гуманітарну катастрофу. Центральна влада припинила існування, а регіони перейшли під контроль кланових воєнізованих формувань. Це спричинило повну фрагментацію політичної влади та розпад державних інститутів (Menkhaus, 2003; Powell, Ford & Nowrasteh, 2008).

Водночас Корея продемонструвала інший сценарій. В обох корейських державах війна 1950–1953 рр. спричинила колосальні руйнування: загинуло близько чотирьох мільйонів людей, значну частину промисловості та інфраструктури було знищено (Lee, 2001; Seth, 2013). Проте після війни уряди Кореї діяли масштабно. У Північній Кореї суворий централізований режим уже у 1950–60-х роках здійснив «вражаюче відновлення», активно індустріалізуючи країну (Lee, 2001). У Південній Кореї (за президента Пі Синмана) спочатку спостерігалася політична нестабільність і корупція, а економіка значною мірою залежала від американської допомоги (Seth, 2013). Проте завдяки постійному впливу США, а згодом – сучасній промисловій політиці (після 1960-х рр.), обидві Кореї зуміли розвинути сильні державні інституції й економіки.

Спільним наслідком війни в обох регіонах було мобілізаційне включення населення (призов до війська, централізація владних структур) і руйнування старої економіки; відмінність полягала в тому,

що в Кореї війна відбувалася за участю наддержав, що стимулювало масштабну зовнішню допомогу та відбудову, тоді як в Африці – переважно внутрішні конфлікти з обмеженою іноземною підтримкою (Herbst, 2000; McDoom, 2022). Також спільним є зростання ролі армії й безпекових структур у державі, але в Кореї це відбулося в рамках централізованого керівництва (післявоєнна диктатура Пак Чон Хи в Південній Кореї), а в Африці – здебільшого у вигляді кількох паралельних збройних угруповань (Сомалі, Судан, конфлікт Ефіопія–Еритрея).

Отже, війна не завжди веде до руйнування державності – у певних умовах вона, навпаки, може стати каталізатором централізації влади та розбудови інституцій. Порівняльний аналіз випадків Кореї, Руанди, Сомалі, Судану й Ефіопії дозволяє виокремити ключові чинники, що визначають цей вектор.

1. *Роль зовнішніх акторів.* Міжнародний контекст має вирішальне значення. Якщо у випадку Кореїської війни активне втручання наддержав (США, КНР, СРСР) спричинило масовану зовнішню допомогу та сприяло відбудові, то в багатьох африканських конфліктах міжнародна підтримка була обмеженою або фрагментарною. Часто зовнішні сили (особливо під час громадянських війн) підтримували не державу, а конкуруючі угруповання, як це було в Сомалі чи Судані, що ще більше поглиблювало розкол (Menkhaus, 2003; McDoom, 2022). Лише в окремих випадках – наприклад, у Руанді після геноциду – міжнародна допомога була спрямована на відновлення державних інститутів (Reyntjens, 2015).

2. *Тип політичного режиму.* Авторитарії, особливо тоталітарного типу, мають вищу спроможність до мобілізації ресурсів у кризових умовах. У Північній Кореї та Руанді сильна централізована влада забезпечила мобілізаційний контроль над населенням, навіть із застосуванням репресивних механізмів (Chemouni, 2021). Натомість популістські або слабо інституціоналізовані демократичні режими, як-от у Південній Кореї в 1950-х рр. чи у Судані, мали обмежену спроможність мобілізувати ресурси та підтримувати легітимність після війни (Seth, 2013).

3. *Мобілізаційний потенціал.* Успішне державотворення після війни потребує широкої мобілізації населення. Кореїська війна сприяла загальному військовому призову, що об'єднало суспільства навколо зовнішньої загрози. В Африці ж мобілізація часто була фрагментарною – за етнічними, регіональними або клановими лініями. Винятком є Руанда, де існувала глибока мережа соціального примусу (*cellule*, *umuganda*), що дозволила режиму Пауля Кагаме мобілізувати населення як для участі в геноциді, так і для післявоєнного будівництва держави (Heldring & Robinson, 2023; Chemouni, 2021).

4. *Тип війни.* Характер війни безпосередньо впливає на результат. Міждержавні війни, як-от Кореїська, частіше призводять до консолідації держави, оскільки стимулюють формування національної ідентичності та централізацію влади. Громадянські війни, навпаки, фрагментують суспільство, послаблюють легітимність центру та руйнують інституційний каркас. У Судані, Ефіопії та Сомалі конфлікти мали внутрішній або сепаратистський характер, що зумовило розпад або переформатування державності (Herbst, 2000; Menkhaus, 2003).

Висновки і перспективи досліджень. Порівняльний аналіз африканських кейсів та держав Кореїського півострова демонструє, що війна може слугувати каталізатором державотворення лише за наявності специфічних умов: жорсткої централізації влади, високого рівня мобілізації населення, системної зовнішньої підтримки та міждержавного характеру конфлікту. Натомість у багатьох сучасних африканських випадках війна, навпаки, спричиняла фрагментацію, делегітимацію та ослаблення державних інституцій (Leander, 2004; Menkhaus, 2003; McDoom, 2022).

Для України, яка нині перебуває в умовах повномасштабної міждержавної війни, ці висновки набувають особливої актуальності. Дослідження таких факторів, як структура зовнішньої допомоги, рівень суспільної мобілізації, тип політичного режиму та характер конфлікту, є необхідним для розуміння перспектив українського державотворення. Високий рівень єдності громадянського суспільства, підтримка західних партнерів та інтенсивна мобілізація ресурсів можуть, відповідно до логіки мілітарно-фіскальної теорії, сприяти інституційній консолідації. Водночас залишається відкритим питання: чи трансформується ця мобілізація у стійку державну модернізацію, чи призведе до нових викликів – політичних, соціальних або військових. «Проте після завершення широкомасштабних бойових дій має відбутися післявоєнна відбудова не лише «фізичної» інфраструктури, але і держави та політичної системи, які повинні адекватно відповідати на ті виклики, які поставатимуть» (Fedorchenko-Kutuev, Rygolenko & Khomiak, 2023).

Майбутні дослідження повинні зосередитися на динаміці інституційного розвитку в Україні у порівняльній перспективі. Аналіз факторів, що обумовлюють успіх або провал державотворення – тип війни, роль зовнішніх акторів, рівень централізації та структура мобілізації – може бути поглиблений шляхом порівняння з досвідом африканських країн та Кореїського півострова. Такий підхід дозволить точніше прогнозувати траєкторії поствоєнної трансформації української держави.

Pygolenko I., August S. War as a catalyst of state-building: analysis through the prism of Charles Tilly's military-fiscal theory

The article examines the impact of war on the processes of formation and strengthening of state institutions. Within the framework of Charles Tilly's military-fiscal theory and its modern interpretations, the authors analyze under what political, social and resource conditions war can act as a catalyst for state formation.

The paper attempts to conceptualize military-fiscal theory in a new way, supplementing it with an analysis of the conditional nature of the impact of war. A generalization of different countries and historical periods is made to identify patterns: why in some cases war leads to bureaucratic strengthening and national consolidation, and in others – not.

The study is relevant for understanding the trajectories of state development in the context of modern conflicts and the war in Ukraine, in particular.

Using the example of a comparative analysis of cases of African countries (Rwanda and Somalia) and the Korean Peninsula (South and North Korea), it is demonstrated that only in the presence of centralized power, internal mobilization of resources and institutional adaptation can war strengthen the institutional capacity of the state.

Such an analysis makes it possible to see general trends and avoid the limitations inherent in a narrow analysis of one case. In particular, a comparative approach allows us to more clearly identify key factors (scale of mobilization, sources of financing of the war, nature of the external threat, etc.) on which the ability of war to stimulate the institutional development of the state depends.

The article examines the main theoretical concepts and approaches to the relationship between war and state formation, presents the results of a comparative analysis of selected historical cases and formulates conclusions about the impact of war on the processes of state formation.

Key words: war, military conflict, military-fiscal theory, state formation, historical sociology, state capacity.

Література:

1. Centeno, M. A. (2002). *Blood and Debt: War and the Nation-State in Latin America*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
2. Chemouni, B. (2021). *State Capacity in Post-Conflict Africa: Comparing Rwanda and Sierra Leone*. Oxford: Oxford University Press.
3. Downing, B.M. (1992). *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*. Princeton: Princeton University Press.
4. Fedorchenko-Kutuev P., Pygolenko I., Khomiak A. (2023) Ukrainian State Between the Imperatives of Democracy and Post-War Modernization. *Ideology and Politics Journal*, 1 (23), 148–171.
5. Heldring, L., Robinson, J. A. (2023). Problematizing State Capacity: The Rwandan Case. *Journal of Institutional Economics*, 19(S3), 401–425.
6. Herbst, J. (2000). *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Kim, G. O. (2021, April). *Sino-Soviet Influence in North Korea*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/350887525_Sino-Soviet_Influence_in_North_Korea
8. Leander, A. (2004). Wars and the Un-Making of States: Taking Tilly Seriously in the Contemporary World. In Guzzini, S. & Jung, D. (Eds.), *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research* (pp. 69–80). London: Routledge.
9. Lee, J.-W. (2001). The Impact of the Korean War on the Korean Economy. *International Journal of Korean Studies*, 5(1), 95–116.
10. Levi, M. (1988). *Of Rule and Revenue: Taxation, State Formation, and Development in Early Modern Europe*. Berkeley, CA: University of California Press.
11. McDoom, O. S. (2022). Militarized Statehood: Perspectives from Sudan and South Sudan. *Journal of Eastern African Studies*, 16(4), 589–610.
12. Menkhaus, K. (2003). State Collapse in Somalia: Second Thoughts. *Review of African Political Economy*, 30(97), 405–422.
13. Migdal, J. S. (1988). *Strong Societies and Weak States: State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

14. Powell, B. Ford, R. Nowrasteh, A. (2008). Somalia after state collapse: Chaos or improvement? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 67, 657–670.
15. Reyntjens, F. (2015). *Political Governance in Post-Genocide Rwanda*. Cambridge: Cambridge University Press.
16. Seth, M. J. (2013). An Unpromising Recovery: South Korea's Post-Korean War Economic Development: 1953–1961. *Education About Asia*, 18(3), 42–49.
17. Skocpol, T. (1979). *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Taylor, B. D., Botea, R. (2008). Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10(1), 27–56.
19. Tilly, C. (1990). *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
20. Woo, J. (2024). Personalist Dictatorship and Political Roles of the Military in North Korea. *Journal of Military and Strategic Studies*, 23(2), 277–303.
21. Young, L. D. (2022). Testing Tilly: Does War Really Make States? *Social Evolution & History*, 21(1), 65–89.

Стаття надійшла до редакції 05.07.2025

Рекомендована до друку 04.08.2025

Опублікована 17.11.2025

УДК 323.2

DOI [https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3\(67\).343398](https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3(67).343398)

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ ТА ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, СТРАТЕГІЇ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Железков А. І.,

аспірант кафедри політичних теорій

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0009-0008-4040-4786

andreygasany@gmail.com

Стаття присвячена аналізу політичної системи в умовах війни, діяльності влади та висвітленню методів вирішення політичних криз, спроможності до вибору правильної стратегії влади та її реалізації в умовах воєнних дій. Особлива роль виборчого процесу як гарантійного феномену оновлення політичного кола представників та політичних партій, значення цього політичного інституту у воюючих державах. Вибори є важливою частиною функціонування держави в умовах демократичного ладу і навіть гібридного режиму, під час яких висвітлюється основні засади спрямування цілей та завдань політичних партій, від цього залежить розвиток держави та суспільства, процес формування рішень і діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади. В демократичних країнах особливістю функціонування влади під час війни є створення коаліцій, єдність політичних партій у формуванні державної стратегії та висока довіра суспільства до влади через збереження фундаменту правової традиції. Недемократичним режимам притаманна зосередження влади в руках однієї або небагатьох партій, надлишкове посилення інформаційної пропаганди (не з патріотичних міркувань, а для забезпечення лояльності і покори суспільства), популістичні методи політичних акторів, маніпуляція на пріоритетах і вподобаннях громадян. Від вище зазначених факторів залежить життєздатність політичної системи та якість методів управління під впливом політичних криз, конфліктів, війн в контексті політичних режимів в державах.

На прикладі України розглядається потенціал змін у політичному ландшафті, що виникає внаслідок війни: від запиту на оновлення влади до появи нових політичних сил.

Стаття формує висновки про важливість збереження демократичних інститутів у кризових умовах, необхідність правової визначеності щодо виборів під час надзвичайних станів та формування ефективних механізмів повернення до політичної конкуренції після завершення активної фази війни.

Ключові слова: політична система, держава, демократичний режим, гібридний режим, виборчий процес, політичні партії, політичний конфлікт, війна.

Постановка проблеми. Політичний режим як спосіб здійснення влади та особливості відносин органів влади з суспільством, характеризує зв'язки між різними політичними партіями та елітами, а також особливості функціонування таких політичних інститутів та держави в цілому в кризових ситуаціях та конфліктах. Він характеризує видозміни політична система та гармоніку політичного спектру в демократичних та антидемократичних державах, особливості виборчого процесу та відносин політичних партій з суспільством під час війн.

Аналіз останніх досліджень. Серед вітчизняних дослідників до окремих аспектів проблематики виборчого процесу, трансформації відносин між владою та громадським суспільством та особливостей політичного режиму в умовах воєнного стану в своїх роботах звертались: В. Бортніков (1), Л. Герасіна (3), М. Ільницький (5), Р. Кополовець (6), Л. Кормич (8), В. Корбин (7), С. Левицький (14), В. Рудь, П. Романюк та інші. Щодо проблематики ролі політичних партій та виборів в умовах гібридизації політичної системи розглядали відомі зарубіжні дослідники Diamond, L. (12), Magaloni B. (15).

Проте потребує комплексного висвітлення система чинників впливу на виборчий процес та прийняття політико-управлінських рішень державними органами влади в умовах воєнного стану,

особливо в державах з різним спектром політичних режимів, визначення особливостей відносини політичних партій та органів влади в соціально-політичному просторі під час війни.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз феномену політичного процесу та стратегій рішень щодо нього у кризових ситуаціях, висвітлення різноманітних методів вирішення конфліктних ситуацій та конкуренції в політичному просторі під час війни або соціально-політичного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політичні вибори є важливою частиною функціонування політичної системи в демократичному полі, обрання еліти і функціонування представницьких та центральних державних органів законодавчої влади є прямим наслідком проведення виборів, тонкощів спектру політичного процесу і гри політичних партій та їх спрямованості.

В умовах політичної стабільності проведення виборів не викликає труднощів, водночас навіть попри соціально-політичні конфлікти спричинені виборами та конкуренцією між політичними партіями – мітинги, сутички, провокації, чорний піар, підкуп або інформаційні методи впливу, не має катастрофічних наслідків. Якщо ефективно дотримуватися правил безпеки і функціонування адміністративного сектору, то процес виборів проходить відносно спокійно.

Тому розглянемо інші питання – міжнародний досвід виборів у разі кризи глобального характеру, війни або післявоєнного середовища, а також післявоєнна проблематика проведення виборів в Україні.

В умовах воєнного стану (наприклад, в Україні) проведення виборів неможливо, що зазначалося лідерами парламентських фракцій та постановою (Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, 2022). Проте вибори можливі згідно законодавству та згідно заяв представників ЦВК лише через 3–6 місяців після закінчення воєнного стану (Вибори в Україні можливі мінімум через 6 місяців, 2024) (Шварц, 2025). Актуальним питанням є проблема впливу тимчасового припинення воєнних дій та режиму припинення вогню, перемир'я або встановлення повного миру і закінчення війни на організацію та можливість проведення виборів.

Як зазначає більшість експертів та офіційних представників влади та ЦВК проведення виборів, навіть на час перемир'я або тимчасового припинення вогню неможливе, але через перебіг часу та обставини значно складніше проаналізувати таку можливість і тим більше стверджувати або давати оцінку щодо виборів і вірогідність їх проведення в умовах таких нестабільних політичних ситуацій.

Основним питанням означеної проблематики, незалежно від наявного стану (перемир'я або остаточний мирний договір та закінчення війни), стає саме спосіб організації та проведення виборів. Зокрема, за яких умов та якими способами це буде організовано (виборчі комісії, наглядачі, незалежні наглядачі, експертні ради), проведення виборчих кампаній та формати здійснення комунікацій партій, кандидатів та електорату, визначення ключових тем передвиборної агітації. Спробуємо розглянути наведені проблеми.

Саме головне це практичне реалізація прав громадян обирати та бути обраними, тобто оновлення реєстру виборців (з початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року вітчизняний реєстр закритий та не оновлювався). Фактично мільйони українців мають статус внутрішньо переміщених осіб з новою реєстрацією в інших областях держави або виїхали за кордон, частина населення перебуває на тимчасово окупованих територіях, частина – загинули або пропали без вісті. Отже виникає питання щодо регламенту залучення та участі у виборчих процесах зазначених категорій осіб. Також через зруйновану інфраструктуру виникає потреба проведення заходів щодо відновлення та відкриття нових виборчих дільниць, поновлення списків виборців та їх даних: в умовах навіть перших місяців після війни це буде дуже складна процедура.

Політична сторона безумовно теж важлива, це проведення політичних піар кампаній, зустрічей, конференцій та інших дій політичних партій пов'язаних з виборами. Ускладнення являє собою модель проведення виборів – є два шляхи: проведення поступових (окремих) виборів у Верховну Раду країни, виборів Президента України та місцеві вибори або проведення одночасних виборів парламенту, президента та місцевих рад. Організаційно це призведе до хаосу та надлишкових затрат держави, а також неймовірний вплив на суспільство, яке не зможе сформулювати думки та позиції у загальному колі перемішування партій та кандидатів. З іншого боку це відкриває великий простір для маніпуляцій, фальсифікацій та втручання, інформаційного маніпулювання за допомогою Інтернету та соціальних мереж, використання адмінресурсу тощо. На прикладі виборів в Індонезії 2019 року формуються негативні очікування. Оскільки індонезійські вибори відомі як найбільш важкі за своєю організацією вибори в історії людства, адже одночасно були проведені вибори президента країни, депутатів Народного консультативного конгресу (двопалатного парламенту Індонезії), а також представників регіональних та місцевих рад. Таким чином, кожний громадянин мав заповнити 5 бюлетенів, при цьому населення Індонезії складає 150 мільйонів, отже можна собі уявити повну плутанину ситуації, крім того ЗМІ повідомляли про

чисельні жертви серед працівників виборчих комісій, в тому числі психічні розлади та самогубства (Ільницький, 2018) (Кормич, 2013).

Далі розглянемо надії влади щодо виборів під час війни.

Досвід провідних демократичних держав у міжвоєнний період та під час Другої світової війни, зокрема Великобританії, Данії та Фінляндії, можна демонструє особливості формування уряду національної єдності. Так, у Великобританії в 1940 році новообраний прем'єр-міністр Вінстон Черчилль розділив портфелі уряду, залучившись підтримкою ліберальної та лейбористської партії, пішовши з ними на угоду, а військовий кабінет складався з представників інших політичних сил. Навіть попри початкову критику в адресу політики Черчилля, лейбористи на чолі з Клементом Еттлі допомогли консерваторам для об'єднання зусиль в управлінні суспільством у воєнні роки, отримавши теж місця в уряді. Парламент функціонував протягом 10 років через відтермінування виборів та внесення змін до Парламентського акту 1911 року, відомий як один із найбільш тривалих з існуючих парламентів в історії Великобританії, навіть порівняно з кавалерським парламентом часів короля Карла II Стюарта.

Данія дотримувалася нейтралітету під час Другої світової війни, хоча і зазнала окупації зі сторони Третього рейху, який на початку не втручався у внутрішні справи та мав на меті створити буферну зону від Великобританії та послабити її вплив в регіоні. В таких обставинах відбулися вибори до Фолькетингу (нижньої палати) та Ландстингу (верхньої палати) парламенту, перемогу отримали чотири демократичні партії (більшою мірою Соціал-демократична партія, а також Консервативна народна партія, Консервативна аграрна партія і Соціал-ліберальний союз), які орієнтувались на ведення незаявленої політики і погодилися об'єднати зусилля та створити коаліцію. Маріонеткові організації рейху на їх розчарування не отримали бажаної підтримки населення. З часом виникла криза та уряд і Король Крістіан X Глюксбург відмовили німецькій воєнній адміністрації у втручанні для проведення слідства щодо організацій, які чинили опір рейху і розпочали мітинги в знак протесту проти німецької воєнної присутності. Німецька адміністрація наполягала на вирішенні проблеми силами датської влади щодо означених протестів, проте остання не реагувала на заклики. В результаті німці вдалися до радикальних дій – парламент та уряд було розпущено та введено воєнне стан, який проіснував до травня 1945 року, вся повнота влади вже належала німецькій окупаційній адміністрації та їх представникам серед датських організацій, що їх підтримували.

Після закінчення Другої світової війни були проведені нові вибори з перемогою Соціал-демократичної партії та інших, що перемогли на попередніх виборах, в конституції 1953 року, яка є чинною і сьогодні немає чітких пояснень щодо виборів під час воєнного стану, також зазначено що не існує інших причин припинення повноважень депутата парламенту у надзвичайний стан тільки як наступні вибори.

Фінляндія отримала незалежність завдяки мужності і непохитності принципів, відмовивши визнати більшовицьку владу правонаступницею Російської імперії, незалежність була визнана державами Європи, а згодом і СРСР. Але через своє географічне положення вона стала привабливою для поширення впливу та претензій, зі сторони СРСР серед іншого існували також і територіальні суперечки щодо східної частини Карелії. Після ультиматуму зі сторони радянського союзу який був відхилений президентом Кюесті Калліо, почався процес підготовки до оборони під керівництвом маршала, головнокомандувача збройних сил Фінляндії Карла Густава Маннергейма, який передбачав що амбіції радянського керівництва переростуть у вторгнення. Так і сталося після підписання пакту Молотова-Ріббентропа – Радянсько-фінська війна 1939–1940 років, потім Карельська кампанія 1941–1944 років та Лапландська війна 1944–1945 років. Всі вони являли собою регіональні частки глобального конфлікту – Другої світової війни.

Напередодні радянського вторгнення фінський парламент – Едускунди, був достатньо сильний з коаліцією Соціал-демократичної партії, Аграрної ліги та Національної прогресивної партії. Уряд був створений на чолі з Ріосто Рюті, парламент та уряд працювали навіть в складних ситуаціях. Після початку Карельської кампанії парламент прийняв акт про відстрочку виборів, які передбачалися ч. 1 ст. 3 закону «Про Парламент». Вибори відбулись в березні 1945 року після закінчення Лапландської війни та отримання гарантій незалежності завдяки дипломатичним зусиллям задля запобігання зазіхань СРСР на територіальну експансію. Не дивлячись на радянське втручання та ультиматуми, які не несли за собою гідної і чесної політичної гри, у вибори кандидатів в президенти Фінляндії після відставки Кюесті Калліо, на позачергових виборах 1940 року переміг прем'єр-міністр Ріосто Рюті, який ефективно організував суспільство та співпрацював з парламентом і військовим керівництвом на чолі з маршалом Карлом Густавом Маннергеймом, який після відставки Ріосто Рюті в 1944 році став новим президентом.

Після війни відбулися парламентські та президентські вибори – маршал Карл Густав Маннергейм, заклавши необхідний фундамент для соціально-економічних реформ, пішов у відставку,

розуміючи, що вже виконав свою місію для держави в складні часи. В результаті виборів до парламенту пройшли як традиційні, так і нові партії, зокрема Соціал-демократична партія, Фінська народно-демократична ліга та Центристська партія.

У Фінляндії, як і в Данії, Конституційний закон 1919 року та Парламентський закон 1928 року прямо не регламентують процедуру виборів під час воєнного стану, але на практиці парламент та колегія затверджували відстрочку їх проведення (Бортніков, 2020) (Кополовець, 2020).

Окремо слід зауважити, що у всіх наведених прикладах вибори на загальнодержавному та місцевому рівнях зосереджувалися на тематиці реформ та відновлення держави. Багато політичних партій у своїх кампаніях для реалізації політичних інтересів будуть використовувати налагоджені за час війни зв'язки з громадськими організаціями і волонтерськими фондами. У багатьох випадках, в тому числі і у вітчизняній практиці, вибори необхідні для переформатування влади, очищення влади від тої частини, яка приймала невдалі або неприйнятні рішення під час війни та виявилася неспроможною.

Через безвідповідальність влади, яка породжує відчуття атмосфери несправедливості, коли влада пронизана корупційними скандалами, колабораціонізмом, нехтуванням своїми обов'язками, фаворитизмом та nepотизмом, виникає запит на вибори, відмова від проведення яких несе загрозу повстань та революцій.

Не дарма вважають що під час війни приходить розуміння ступеня корисності виконання дій політичними суб'єктами, які є актуальними для суспільства. Цим може скористатися опозиція, якщо буде діяти ефективно і буде спроможна мобілізувати своїх прихильників та залучивши «нове поповнення» з кола тих, хто своїми діями захищав та допомагав державі і об'єднував громадян. Також на хвилі створення осередку «нової еліти» формуються нові політичні сили, які будуть наполягати на своїй актуальності порівняно з попередньою неспроможною елітою та впливати на рішення в парламенті та органах місцевого самоврядування.

З іншого боку – стара еліта вступає в нову фазу більш критичного ставлення через попередні дії, які запам'яталися виборцям як негативні, а також відповідно висвітлювались ЗМІ, громадськими організаціями та іншими політичними партіями. Допущені помилки влади в умовах війни вони перетворюються на недоліки, які суспільство не пробачить. (Корбин, Рудь, Романюк, 2024) (Шварц, 2025)

Протилежна ситуація складається в державах, через історичні обставини соціально-політичні процеси мають схильність до консерватизму і навіть традиціоналізму. В подібних умовах у разі війни або внутрішніх конфліктів важко спрогнозувати дії влади та політичних партій, а також їх наслідки для політичної системи. Характерним для таких держав є розкол політичної еліти, який відображається як кланова боротьба за більш бажані широкі владні повноваження (наприклад, президентські та суперпрезидентські республіки). (Герасіна, 2017) (Чупрін, 2016) (Magaloni, 2008). Зокрема, соціально-економічна криза в Колумбії була ускладнена урядом консерваторів, які для вирішення проблеми вдалися до методів жорсткішої політики: в 1886 році була введена нова конституція з посиленою централізацією, зміною політичного устрою держави (з федеративної до унітарної республіки, яка виключала широку автономію областей), що врешті решт спричинило громадянську війну в Колумбії 1899-1902 роках, коли опозиційні ліберальна партія і союзні об'єднання звинуватили правлячу партію консерваторів у втручанні у виборчий процес та почали повстання в східних та північних регіонах країни. Через слабкість стратегій консерватори погрузили у звинувачення один одного, в результаті державний апарат був паралізований, виконавчі постанови ігнорувалися регіональною владою, опозиційні сили перейшли до стратегії партизанської війни. Саме в цей час група воєнних офіцерів здійснила переворот і до влади прийшов генерал Хосе Мануель Маррокін. Його стратегія відмови від переговорів з ліберальними силами була зумовлена твердою позицією іншої сторони щодо негайного проведення виборів та невизнання його влади, а також втручання у війну Венесуели на боці лібералів. Цей конфлікт запам'ятався як самий кривавий за всю історію Колумбії: він був завершений лише за участю США, які в свою чергу мали інтереси в Панамі і сприяли її незалежності від Колумбії.

Інший приклад – Біафрo-нігерійська війна 1967–1970 року, що була спричинена жорстокою диктатурою президента Якубу Дан-Юмма Говона. Конфлікт носив етнополітичний характер – повстання в області Біафри з населенням народності іджо проти урядових сил. Останні, в свою чергу, наполягали на необхідності поліцейських акцій для запобігання «заколоту проти держави» з боку іджо. Конфлікт привернув увагу великих держав світу, його проблематика була обговорена з боку ООН та більшості членів Організації африканської єдності. В результаті республіка Біафра не була визнана, хоч і отримувала допомогу від Франції, Іспанії, Португалії, Ізраїлю. Нігерія, в свою чергу, отримувала допомогу від Великобританії та більшості країн Ліги арабських держав. Війна закінчилася поразкою повстанців та ліквідацією республіки Біафра, отже було подолано сепаратизм.

Подальші дії в Нігерії посилили консолідацію центральної влади та режим військової диктатури: президент Говон був повалений новою диктатурою Муртали Рамат Мухаммеда. Останній відзначився

підтримкою ідей соціалізму (з урахуванням особливостей африканської держави). Як наслідок, була проведена кампанія широкої націоналізації приватного сектору та консолідації штучно створених на захист доктрини громадських організацій, посилення контролю за ЗМІ і фактично введення поліцейського режиму. Нігерія в такому становищі переживає гостру політичну кризу 1970–1978 років, спричинену діями влади в протистоянні з групами інтересів, зацікавленими в поваленні «лівого режиму».

Лише в 1979 році генерал Олусегун Абасанжод передав владу політичним партіям. Вперше були проведені вибори в демократичний спосіб. Перемогу здобув один із засновників Національної партії Нігерії Шеху Шагарі. Так, Нігерія після десятиліть військової диктатури перейшла до нового етапу – Другої нігерійської республіки. Цікавим є той факт, що в політичній програмі партії президента Шагарі серед іншого акцентувалася увага на створення поліетнічної держави зі розширенням прав меншин. Також один з лідерів республіки Біафра Думегву Оджукву згодом був амністований. Він повертається до участі в політичному житті країни, очоливши політичну партію, яка захищає права етнічної групи іджо.

Загалом також постає проблематика можливості виходу з кризового становища як держави під час війни унаслідок притягнення до відповідальності урядовців, які припустилися помилок та своїми діями завдали шкоди державі та суспільству, так і в міжнародній площині завдавання шкоди державам та націям, військові злочини. Історія знає чимало випадків: починаючи від міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, розпочатий в 1945 році він являв собою найвідоміший судовий процес міжнародного значення у справах військових злочинів, злочинів проти людства, які не обмежувалися одною країною. Щодо військових злочинців була створена спеціальна Нюрнберзька хартія. В той час на лаві підсудних опинилися лідери та представники НСДАП, Вермахту, Люфтваффе, РЗГА, СС та Аненербе, яких звинуватили в винищенні, етнічних чистках, вбивствах, катуванні, проведенні науково-медичних дослідів на людях та депортації по відношенню до захоплених націй. До прикладів сучасності можна віднести Дарфурську війну між урядовими силами Судану та повстанськими групами «Рух за справедливість і рівність», «Суданський рух звільнення». Останні звинувачували уряд та воєнізовану організацію «Джанджавід» в етнічних чистках та насильницькій депортації народів загава (бері) та масолітів. Рада безпеки ООН прийняла резолюцію, зобов'язуючи уряд Судану роззброїти загони «Джанджавід». Своє посередництво запропонували члени Африканського союзу та Ліги арабських держав, але процес переговорів в Абуджі не був результативний та припинився також як і переговори в Тріполі. Загалом поведінка уряду Судану досить неоднорідна: з однієї сторони активно застосовуються методи щодо вирішення гуманітарної кризи (з міжнародною допомогою), але з іншої – автономність загонів бойовиків залишається проблемою – шляхом її вирішення є військовий міжнародний контингент Африканського союзу, який був збільшений в 2004-2005 роках, хоча конфлікт далекий від завершення (Гнатівський, 2022).

В 1975 році загони Червоних Кхмерів захопили владу в Камбоджі та ввели диктаторський поліцейський режим, спираючись на ідеологію та символіку соціалізму та комунізму почали проводити необхідні заходи в економічній та інформаційній політиці, консолідуючи владу. Тиранічний режим Польша відомий як найбільш жорстокий у світовій історії, репресії, масові вбивства були тільки початком «загальної кривавої вакханалії», згодом влада провела закони щодо втручання в побудову, сімейні справи громадян: за їх порушення каралися навіть діти. Було розпочато вторгнення у В'єтнам, яке закінчилося поразкою а згодом і поваленням режиму Червоних Кхмерів та встановленню нового уряду на чолі з Хенгом Самріном. Однак ще протягом двадцяти років велася партизанська війна між урядовими військами і загонами вцілілих лідерів Червоних Кхмерів. Міжнародною спільнотою та міжнародними організаціями було встановлено значну кількість скоєних режимом особливо тяжких злочинів проти людяності, навіть в сьогодні важко підрахувати та проаналізувати масштаби репресій.

Характеризуючи подібні жорстокі дії влади в різних країнах, що притаманні для гібридних або авторитарно-тоталітарних режимів, можна дійти до висновку, що в багатьох випадках провокування війн та початок репресій, етнічних чисток вигідно для утримання влади та викликано параноєю і нестабільністю рівня їх легітимності та легальності. В таких обставинах є важливим формування соціальної бази підтримки, перетворення атмосфери в суспільстві до радикальної антагоністичної та формування підсвідомої ментальної беззаперечної відданості в результаті інформаційної монополії. Цілком звичайно, що наслідком є репресії як превентивний захід проти потенційного джерела альтернативної інформації – наукової та інтелектуальної еліти суспільства.

Рослідження подібних злочинів в більшості випадках проводиться міжнародними організаціями ООН, ОБСЄ, слідчими МКС та журналістами світових ЗМІ. Саме завдяки останнім вдається не тільки привернути увагу міжнародної спільноти, але й акцентувати увагу на сутності події в світовій політичній площині та їх наслідках. На прикладі України в 2022 році група журналістів «Bellingcat» опублікувала дослідження, що стосувалося російських ракет, якими завдавалися удари по цивільній

інфраструктурі, що призводило до чисельних жертв серед мирного населення, де розкриваються особи які їх завдавали та наслідки обстрілів, це кваліфікуалося як військовий злочин. Дане розслідування та інші, які стосувалися геноциду по відношенню до громадян України зі сторони військ РФ на окупованих територіях привернули увагу Міжнародного суду ООН, Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових органів (Grozev, 2022).

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку.

Таким чином, можна констатувати що при належній ефективній роботі адміністративних інститутів та злагодженості на рівні державного управління та місцевого самоврядування цілком можливо провести належним чином вибори в післявоєнний період, а деяких випадках – навіть під час тимчасового перемир'я. Але це практично не можливо відтворити під час інтенсивних воєнних дій та в інших кризових ситуаціях в активній фазі протистояння. Стосовно післявоєнної України, постають додаткові виклики функціонуванні відповідних органів та виборчих дільниць, а також взаємодії виборчих комісій з суспільством та політичними партіями.

В таких умовах важливо зберегти фундаментальні принципи, на яких базуються відносини влади і суспільства та виконанням функцій держави щодо захисту прав та свобод людини, адже саме через використання політичних конфліктів цілком можлива трансформація політичного режиму в недемократичному напрямку. Проте верховенство права та високий рівень залученості громадських організацій може стати способом уникнення гібридизації політичного режиму і тим більше подолання авторитарно-тоталітарних тенденцій.

Zhelezkov A. Political regimes and the electoral process in wartime: challenges, strategies and international experience

The article is devoted to the analysis of the political system in wartime, the activities of the authorities and highlighting the methods of resolving political crises, the ability to choose the right strategy of the authorities and its implementation in wartime. The special role of the electoral process as a guarantee phenomenon of the renewal of the political circle of representatives and political parties, the importance of this political institution in warring states. Elections are an important part of the functioning of the state in a democratic system and even a hybrid regime, during which the basic principles of directing the goals and objectives of political parties are highlighted, the development of the state and society, the process of decision-making and the activities of the legislative, executive and judicial branches depend on this. In democratic countries, the peculiarity of the functioning of the authorities during wartime is the creation of coalitions, the unity of political parties in the formation of the state strategy and high public trust in the authorities due to the preservation of the foundation of the legal tradition. Non-democratic regimes are characterized by the concentration of power in the hands of one or a few parties, excessive intensification of information propaganda (not for patriotic reasons, but to ensure the loyalty and obedience of society), populist methods of political actors, manipulation of citizens' priorities and preferences. The viability of the political system and the quality of management methods under the influence of political crises, conflicts, wars in the context of political regimes in states depend on the above factors.

Using the example of Ukraine, the potential for changes in the political landscape arising as a result of war is considered: from a request for renewal of power to the emergence of new political forces.

The article draws conclusions about the importance of preserving democratic institutions in crisis conditions, the need for legal certainty regarding elections during states of emergency, and the formation of effective mechanisms for returning to political competition after the end of the active phase of the war.

Key words: political system, state, democratic regime, hybrid regime, electoral process, political parties, political conflict, war.

Література:

1. Бортніков В. (2020). Виборчий процес, як категорія політичного аналізу парламентських виборів в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Випуск 28. С. 118–124.
2. Вибори в Україні можливі мінімум через 6 місяців після завершення воєнного стану. (10.10.2024). *ЦБК – Юридичні новини*. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/vibori_v_ukraini_moglivy_minimum_cherez_6_misyatsiv_pislya_zavershennya_voennogo_stanu_tsvk/
3. Герасіна Л. М. (2017). Методологія і праксеологія досліджень політичних процесів. *Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». серія: політологія*. № 2. С. 16–28.

4. Гнатовський М. М. (25.06.2022). Злочини проти людяності. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/Злочини_проти_людяності
5. Ільницький М. С. (2018). Теоретико-правові засади виборчого процесу. *Європейські перспективи*. № 2. С. 11–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2018_2_4
6. Кополовець Р. В. (2020). Поняття та класифікація «гібридних політичних режимів» у дослідженні трансформаційних процесів. *Регіональні студії*. № 20. С. 16–20. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33656>
7. Корбин В., Рудь Т., Романюк П. (23.08.2024). Досвід проведення виборів у деомкратичних країнах і виживання демократії під час війни. *opora.ua.org*. URL: <https://www.opora.ua.org/vybory/dosvid-provedennya-vivoriv-u-demokratichnih-krayinah-i-vizhivannya-demokratiyi-pid-chas-viyni-25343>
8. Кормич Л. І. (2013). Специфіка виборчого процесу та особливості формування електорального простору сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. Вип. 48. С. 23–29. URL: <http://app.onua.edu.ua/index.php/app/article/view/670/665>
9. Про пропозиції щодо вдосконалення законодавства України, спрямовані на забезпечення підготовки та проведення виборів після припинення чи скасування воєнного стану в Україні: постанова Центральної виборчої комісії від (27 вересня 2022 року) № 102. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0102359-22#Text>
10. Чупрін Р. В. (2016). Гібридні виборчі системи в сучасному світі: основні різновиди та тенденції застосування на загальнонаціональному рівні. *Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Вип. 1/2(29/30). URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2016.1/2\(29/30\).119154](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2016.1/2(29/30).119154)
11. Шварц Д. (31.03.2025). Голова ЦБК: На повоєнні вибори потрібно більше часу. DW. URL: <https://www.dw.com/uk/golova-cvk-na-organizaciu-povoennih-vivoriv-potribno-bilse-casu-niz-zazvica/a-72093044>
12. Diamond, L. (2002). Elections without democracy: Thinking about hybrid regimes. *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002 p. 21–35.
13. Grozev Chr. (October 24, 2022). The Remote Control Killers Behind Russia's Cruise Missile Strikes on Ukraine. *bellingcat*. URL: <https://www.bellingcat.com/news/uk-and-europe/2022/10/24/the-remote-control-killers-behind-russias-cruise-missile-strikes-on-ukraine/>
14. Levitsky S., Way L. (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*. (2002). Vol. 13. № 2. P. 51–65. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.2002.0026>
15. Magaloni B. (2008) Credible power-sharing and the longevity of authoritarian rule *Comparative political studies*, Vol. 41. P. 715–741. URL: <https://bmagaloni.com/storage/uploads/publications/crediblepower-sharing.pdf>

Стаття надійшла до редакції 21.07.2025

Рекомендована до друку 04.08.2025

Опублікована 17.11.2025

ЗБІЛЬШЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДЯН ВНАСЛІДОК РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Заглада В. М.,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та політології

Житомирського державного університету імені Івана Франка

ORCID ID: 0000-0003-0709-6079

e-mail: zahlada-v@zu.edu.ua

У статті проаналізовано вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на зростання політичної участі громадян у сучасному суспільстві. Підкреслено, що цифрові інструменти – соціальні мережі, онлайн-петиції, електронні консультації та інші форми е-демократії – розширюють можливості громадян впливати на політичні процеси, сприяють мобілізації суспільства, підвищують прозорість влади й активізують громадянське самовираження.

Досліджено поняття політичної участі у контексті представницької та партисипативної демократії, наголошено на ролі електронної участі як інструменту інклюзивного та відкритого врядування. Розглянуто досвід України у впровадженні ІКТ у політичне життя: зокрема, аналізується динаміка користування інтернетом, популярність петицій, зміни в інформаційному середовищі, участь громадян у воєнний час.

Увага також приділяється як перевагам цифрової участі – мобільність, оперативність, доступність, нові канали комунікації, так і її ризикам – цифрова нерівність, кіберзагрози, анонімність та маніпуляції. Обґрунтовано, що ІКТ автоматично не гарантують широку політичну залученість, але є потужним інструментом для вже активних громадян. У підсумку підкреслюється необхідність формування цифрових компетентностей, вдосконалення правової бази та зміцнення довіри до онлайн-інструментів демократії.

Ключові слова: політична участь громадян, інформаційна демократія, електронне урядування, інформаційно-комунікаційні технології, соціальні мережі, цифрові інструменти е-демократії.

Постановка проблеми. У сучасному світі розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) суттєво трансформує політичні процеси та змінює способи взаємодії громадян з владними структурами. Завдяки таким інструментам, як соціальні мережі, онлайн-платформи для голосування, петиції, форуми та інші цифрові засоби комунікації, громадяни отримують нові можливості для участі у політичному житті. Це сприяє посиленню громадянського суспільства, зростанню прозорості влади та підвищенню рівня політичної свідомості населення.

Особливо актуальним це питання стає у контексті демократизації суспільства, коли ІКТ виступають засобом активізації участі молоді, жителів віддалених територій та соціальних груп, які традиційно мали обмежений доступ до політичного процесу. У той же час, використання ІКТ супроводжується низкою викликів, серед яких – інформаційна безпека, дезінформація, маніпуляція громадською думкою та цифрова нерівність.

Таким чином, дослідження впливу ІКТ на політичну участь громадян є вкрай актуальним для розуміння механізмів сучасної демократії, формування ефективної державної політики та розвитку інструментів електронного урядування. Аналіз цього процесу дозволить не лише виявити нові можливості для активізації громадянської участі, але й запропонувати шляхи подолання ризиків, пов'язаних з цифровізацією політичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній політичній науці існує ціла низка концепцій та теорій інформаційного суспільства та інформаційної демократії. В Україні предметне поле наукових досліджень у рамках означеної проблематики на сьогодні в стадії активного формування. Так, представлені наукові розвідки щодо тенденцій, проблем та перспектив розвитку інформаційної демократії в Україні в умовах соціально-економічної та політичної нестабільності (А. Митко,

О. Слободяник); особливостей розвитку та упровадження електронної демократії (Е. Войнова, Н. Грицяк, В. Крижанівська, Л. Малишенко); інформаційно-комунікаційних чинників впливу на суспільно-політичні відносини (Т. Бельська, О. Гриценко, М. Закіров, Т. Костецька, Д. Товмаш); перспективи молоді у цифровому суспільстві (Дж. Біннер, В. Хайнц, Я. Охме) та ін. Проте досі не знайшла свого ґрунтового наукового розвитку проблема становлення інформаційної форми демократії, що заснована на теорії інформаційного суспільства М. Кастельса і виникає у країнах, які досягли вагомих успіхів у формуванні мережевого суспільства.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження є теорія інформаційного суспільства М. Кастельса. Це загальна теорія, яка є фундаментальною для розуміння того, як інформаційні потоки та мережеві структури змінюють організацію суспільства, включно з політичною сферою.

Метою статті є з'ясування ролі та тенденцій використання ІКТ у процесі розв'язання соціально-політичних і гуманітарних проблем нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Поняття «політична участь громадян» в науковій літературі та суспільному просторі трактується по-різному. У широкому (неспецифічному) розумінні політична участь охоплює всі дії громадян, які не є професійною політичною діяльністю, але мають на меті вплив на політичну систему. До таких форм участі належить, зокрема, участь у виборах на різних рівнях та референдумах; участь у діяльності політичних партій та громадських організаціях, участь в опитуваннях громадської думки тощо (Divjak, 2014). У вузькому сенсі політична участь трактується через призму партисипативної демократії, що передбачає активне залучення громадян не лише до виборів, але й до формування політичних рішень, їх реалізації, а також контролю за діями органів влади та посадовців (Климчук, 2012, с. 74).

Під електронною участю розуміється процес залучення громадян за допомогою ІКТ в розробку політики, прийняття рішень, розробку і надання послуг із тим, щоб зробити їх спільними, інклюзивними та дорадчими. Електронна участь забезпечується двосторонньою електронною взаємодією суб'єктів владних повноважень і громадянського суспільства із застосуванням відповідних ІКТ та кібернетичного простору за прозорими процедурами.

Однією із тенденцій, що дає надію на можливість реконструкції демократії в інформаційному суспільстві, за теорією М. Кастельса, є посилення політичної участі та горизонтальної комунікації між громадянами за допомогою електронних засобів. Дійсно, доступ до інформації в режимі онлайн і комп'ютерно-опосередкована комунікація сприяють поширенню та пошуку інформації, взаємодії та автономним дебатам, оминаючи контроль ЗМІ. Індикативні референдуми з різноманітних питань можуть стати корисним інструментом, якщо їх використовувати з обережністю. Громадяни отримують змогу формувати і формують свої власні політичні та ідеологічні погляди, обходячи встановлені політичні структури, створюючи таким чином гнучке, адаптоване політичне поле (Castels, 2010, р. 415). Проте науковець зауважує, що з одного боку, у разі, якщо електронна форма демократичної політики стане важливим інструментом дебатів, репрезентації та прийняття рішень, це, безперечно, інституціоналізує «афінську демократію» як на національному, так на міжнародному рівні. Тобто, це означатиме, що відносно незначне коло освіченої та заможної еліти в кількох країнах чи містах матиме доступ до надзвичайного інструменту інформації та участі в політичному житті, тоді як широкі неосвічені маси світу або країни опиняться виключеними з нового демократичного ядра, як це було з рабами на початку демократії в класичній Греції. З іншого боку, он-лайн політичні інструменти можуть підштовхнути до певної міри індивідуалізації політики та суспільства, в якому інтеграція, консенсус та інституційна розбудова стануть важкодоступними (Castells M., 2010, р. 416).

Дослідниця Л. Малишенко (2009, с. 8) вважає, що використання ІКТ та інформаційної інфраструктури для розвитку й посилення демократичних інститутів і розширення участі громадян у суспільній та політичній діяльності становить суть «електронної демократії». Вона є таким видом суспільного та державного устрою, при якому використання електронних комунікаційних засобів, таких як Інтернет, відбувається для покращення демократичних процесів у демократичних країнах або країнах з устроєм, близьким до демократичного. На її думку, е-демократія зорієнтована на якісне підвищення рівня участі громадян у політичному житті, тобто на ініціативу «знизу» у керуванні державою.

Ідея збільшення та розширення форм політичної участі через використання громадянами електронних засобів чи ІКТ є стрижнем концепції інформаційної демократії. Політична участь можлива у двох вимірах – «потенціальна» й «актуальна». Для збереження демократії важливо, щоб перший стан переходив у другий.

Мережа Інтернет створює для громадян реальні можливості для розширення їх безпосередньої участі в політичних процесах. Як доводять науковці, світові практики залучення громадян до громадської та політичної участі через Інтернет у цілому й соціальні медіа зокрема (Філіппіни, 2001 р.; Іспанія, 2004 р.; США, 2008 р.; «Арабська весна», 2010–2011 рр.) продемонстрували, що віртуальний комунікативний простір є одним із сприятливих середовищ формування громадянської ідентичності

і має потужний потенціал суспільної самоорганізації, який може бути успішно використаний для зміцнення громадянського суспільства, а також у політичних цілях – впровадженні масштабних змін у країні (Зуйковська, 2014, с. 273). Інтернет є тим засобом, який дає змогу найоперативніше отримувати необхідну інформацію, тому його роль у формуванні політичних симпатій та активізації політичної участі громадян постійно зростає. Можна констатувати, що сьогодні в українському суспільстві активно використовуються засоби інтернет-комунікації, у тому числі і для здійснення політичної комунікації. За даними всеукраїнського опитування (за виключенням окупованих територій) проведеного КМІС у вересні-жовтні 2024 р. серед дорослих жителів віком від 18 років, 85,4% опитаних користуються інтернетом хоча б раз на тиждень, з них 77,6% від трьох годин на день. За останні 3 роки даний показник зріс більше ніж на 5%. Взагалі не використовують 10,2% опитаних українців (78% українців щодня користуються інтернетом..., 2025). Отримані дані свідчать про наявність доступу населення до інформаційно-комунікаційних технологій, який є необхідною умовою демократизації суспільства, розвитку громадянських ініціатив, самоорганізації людей, для переважної більшості громадян України.

Результати восьмої хвили соціологічного дослідження щодо реформи місцевого самоврядування та децентралізації (осінь 2024 р.) засвідчують, що порівняно з осінню 2022 р. реформа місцевого самоврядування на принципах децентралізації для збільшення повноважень, ресурсів і відповідальності на місцях залишається актуальною для 77,3% респондентів (у 2022 р. – 76,5%) (Багаторівневе врядування в Україні..., 2024). Тобто маємо високу оцінку населенням даної реформи. Це ж опитування засвідчує, що 61% респондентів з початку повномасштабної війни брали участь у різних заходах громадської активності: підтримка Сил оборони, петиції, вирішення проблем місцевого значення тощо.

Опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова у вересні 2023 р., показало, зростання рівня інтересу до політики після початку широкомасштабної агресії Росії. За даними цього дослідження, зараз «дуже» або «скоріше» цікавляться політикою більшість (61,8%) респондентів, не цікавляться – 34,8% (Громадяни і політика..., 2023).

Для порівняння, за даними міжнародного дослідження ESS-2005, у 2005 р. після «Помаранчевої революції» Україна посідала перше місце в Європі за рівнем інформаційної залученості до політичного життя, третє – за часом, що його громадяни витрачають на читання політичних новин у газетах, та перше місце – за часом, який громадяни присвячують перегляду політичних теленовин та передач. Проте вже у 2007 р. цей показник значно знизився (Бекешкіна, 2008). У грудні 2014 р. результати соціологічного опитування зафіксували черговий сплеск зацікавленості українських громадян політикою: 82,5% загалом цікавляться політикою: 70% – цікавляться певною мірою, 12,5% – дуже цікавляться політикою. Решта – 17,5% – не цікавиться політикою взагалі (70% українців..., 2015). Тобто це свідчить про історично-ситуативний та піковий характер інтересу українців до політичних подій у моменти політичної нестабільності.

Щодо джерел інформації, то можна констатувати перехід від ситуації домінування телебачення і декількох каналів до переважання інтернет-джерел і значної фрагментації медіа ландшафту. Так, 44% зараз отримують інформацію з телеграм-каналів, 43% – з телебачення (більш старші респонденти), 36% – з YouTube-каналів, 34% – з новинних інтернет-видань. Інші опитування КМІС показують, що серед тих же телеграм-каналів немає однозначних лідерів, а респонденти називають сотні чи тисячі різних каналів. Водночас серед респондентів є запит на швидку та лаконічний формат викладу інформації (з короткими текстами чи відео) (Дослідження громадської думки для консультативної місії Європейського союзу в Україні, 2025).

Науковиця А. Митко зазначає, що перспективи оновлення змісту політичної участі громадян у трансформаційних політичних процесах, їх наближення до демократичних стандартів і процедур лежать, у площині консультативної моделі інформаційної демократії (Митко, 2016 с. 275).

Проте, як зауважує В. Крижанівська, не всі науковці виражають оптимізм щодо взаємозв'язку форм залученості та сутності політичної участі, зокрема її мотиваційної складової. Авторка наводить позицію англійської фахівчині з політології П. Норіс, яка вважає що укорінення ІКТ не стає гарантією забезпечення безпосередньої демократії, оскільки не змінює ступінь залученості громадян: нові онлайн-практики політичної участі посилюють вже активних громадян, і в той же час не змінюють поведінку чи мотивацію аполітичних громадян (Крижанівська, 2021, с. 84).

Формою організації державного управління із застосуванням спектру ІКТ є електронне урядування, що передбачає різні інструменти для його здійснення. Інструментами для підвищення політичної участі громадян є електронні консультації, електронні петиції, електронне голосування.

Як показує практика, в Україні е-консультації застосовуються, як правило, в основному місцевими радами, переважно міст, які є обласними центрами, що пояснюється наявністю відповідної ресурсної (наявні технічні можливості веб-сайту ради) й організаційної спроможності. Відповідно

до нормативних документів е-консультації проводяться у формі електронного опитування, електронного оприлюднення пропозиції з можливістю коментування та внесення власних коментарів та електронного обговорення проекту акта органу місцевого самоврядування (Консультації з громадськістю..., 2020, с. 37). Перешкодою до широко застосування даного інструменту є та умова, що брати участь в е-консультаціях, е-опитуваннях можуть члени територіальної громади, які авторизуються на веб-сайті місцевої ради у відповідний спосіб – або через електронний цифровий підпис (ЕЦП), або Bank ID, або Mobile ID, що зменшує репрезентативність і з точки зору участі в них усіх верств населення, оскільки не всі громадяни (люди похилого віку, малозабезпечені особи та ін.) мають відповідні можливості.

Кращими практиками у 2019 р. регулювання інструментів громадської участі на місцевому рівні у форматі е-консультацій, за даними проекту Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», визначено міста Тернопіль, Хмельницький, Дрогобич, Обухів.

Електронні петиції є найсучаснішою технікою консультативної моделі інформаційної демократії, дієвим демократичним інструментом. Е-петиція як особлива форма комунікації між громадськістю й владою уможливають висунення колективних вимог, як правило, має політичне забарвлення та викликає певний соціальний резонанс. Адресатами звернення громадян в Україні можуть бути Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, орган місцевого самоврядування «через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції» відповідно до ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» (Про звернення громадян, 2025).

Проаналізуємо електронні петиції, що надійшли до офіційного інтернет-представництва Президента України (Електронні петиції, 2025). Спеціальний розділ для е-петицій на сайті голови держави почав працювати 29 серпня 2015 р. відповідно до Указу Президента України від 28 серпня 2015 року № 523/2015 «Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президенту України» (Про Порядок розгляду електронної петиції..., 2015). З 29 серпня 2015 р. і до 07 липня 2025 р. було зареєстровано майже 250 тис. петицій, лише понад 1000 з яких набрали необхідну кількість (не менш як 25 тисяч протягом не більше трьох місяців з дня оприлюднення) підписів громадян та отримали відповідь. Більшість петицій з відповіддю набрали до 30 тисяч голосів. Таким чином, той факт, що лише 0,4% оприлюднених петицій на президентському сайті відповідали кількісним умовам голосування громадян, з одного боку, свідчить про те, що даний інструмент не набув широкої популярності серед українських громадян (але у відсотковому відношенні тут є позитивна тенденція – 0,2% у 2022 р.). З іншого боку, варто зауважити, що українським законодавством, на відміну від практики інших держав, не заборонено петиції жартівливого змісту. Більш того, за словами керівника Центру розвитку інновацій Києво-Могилянської академії С. Лобойка, петиції-жарти, як і інші звернення, опрацьовуються й у разі набрання ними потрібної кількості підписів отримують відповідь (Е-петиції..., 2015). Так, серед звернень до Президента України були зареєстровані петиції про реєстрацію партії «Дідовщина», легалізацію політичної проституції, укладення союзу з Галактичною Імперією, дозвіл на використання магії поза межами Хогвартсу та ін. Петиції про призначення Дарта Вейдера прем'єр-міністром України та призначення Тимошенко Ю. В. послом в Гондурас набрали більше 25 тис. голосів, на них, згідно чинного законодавства, була надана відповідь П. Порошенком. З початку повномасштабного вторгнення подано декілька петицій щодо повернення в Україну викраденого російськими окупантами єнота, один із авторів висунув пропозицію обміняти пам'ятник Катерині в Одесі на викраденого єнота із зоопарку в Херсоні, остання за три доби набрала 1/5 необхідної кількості голосів (Е-петиції..., 2015).

Якщо аналізувати за критерієм тематики петицій, то більше половини петицій не мали визначеної теми звернення. Серед представлених категорій найбільша кількість стосувалася діяльності Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, обороноздатності, суверенітету, міждержавних і міжнаціональних відносин, соціального захисту, транспорту (Електронні петиції, 2025). Найбільш актуальними останнім часом є петиції про присвоєння почесного звання Героя України.

Наявні петиції, що містять пропозиції щодо удосконалення самих електронних механізмів громадянської участі, для прикладу, про введення електронного голосування на виборах, удосконалення сервісу, збільшення функціоналу сторінки «електронні петиції», додати можливість голосування «проти» електронної петиції, додати в додаток «Дія» можливість створювати електронні петиції та ін.

На разі в Україні не застосовується інструмент е-голосування. Аналіз досвіду Естонії у цьому аспекті показує, що нашій державі у цьому заважає відсутність трьох умов: політичної консолідації, надійного інструменту електронної ідентифікації та достатнього ресурсного забезпечення. Крім того, в Україні ще є один стримуючий фактор у вигляді відсутності у переважної частини суспільства

довіри до самої процедури виборів, що пов'язано з неодноразовими фальсифікаціями, недосконалістю виборчого законодавства і виборчих процедур.

Варто розглянути такий аспект як роль інтернет-технологій у протестних рухах. Одразу відмітимо, що вона вагома, а саме: ІКТ забезпечують мобілізацію, внутрішню комунікацію, інформування про протестну діяльність, її координацію; консолідацію поглядів щодо ключових вимог протесту тощо (Мороз, 2020, с. 2). Електронні соціальні мережі, такі як Facebook і Twitter, відіграли важливу роль в організації протестів в Україні під час Революції гідності. Так, у Twitter використання хештегів, як-то #євромайдан, призвело до різкого зростання кількості відповідних твітів. Також комунікація здійснювалася за допомогою Facebook-Messenger і WhatsApp. У той період йшла поступова «цифровізація» громадянського суспільства, існуючі ініціативи можна було описати категорією «онлайн-активізм».

Як зауважують аналітики (Мороз, 2020, с. 18–19), «соціальні медіа та інструменти інтернету стали майданчиками для сотень низових ініціатив, які мобілізували сотні тисяч активних громадян по всій Україні та в усьому світі, зацікавлених в українських подіях». У той же час, «протести, інформування про які здійснювалося в соцмережах від їхніх безпосередніх учасників, сприяли зростанню популярності цих інтернет-платформ серед українських громадян. Євромайдан привів у соцмережі багатьох нових користувачів».

Погодимось з думкою дослідниці Т. Савельєвої, яка на основі певних критеріїв М. Кастельса, відносить «Революцію гідності» до так званих «ризомних» революцій, які у якості нового соціального руху з'являються у Інтернет-просторі, а потім «виходять» у фізичний (міський) простір, для побудови реальних мереж взаємодії (Савельєва, 2018, с. 145). До аналогічних висновків прийшли й дослідники (Kim, Ellison, 2022), які вказують на зв'язок політичної активної діяльності у соціальній мережі з політичною участю у реальному житті.

Вагому роль відіграють ІКТ і в сучасній війні росії проти України. Для прикладу, створені онлайн-карта бойових дій – DeepStateMap, яка діє в режимі реального часу і постійно оновлюється; інтерактивна онлайн-карта повітряних тривог по областях та територіальних громадах України. За підтримки Міністерства цифрової трансформації України створені мобільні застосунки: «Повітряна тривога», «єВорог» від Дія та ін. Поряд з Facebook і Twitter активного поширення набули YouTube, ТікТок, де поширюються відеофайли та йдуть онлайн-трансляції з зони бойових дій, з окупованих та деокупованих територій, відображаються волонтерські ініціативи, аналітичні виступи експертів тощо.

Використання ІКТ в процесі розвитку політичної участі громадян має як переваги, так і ризики. Перевагами є зняття просторово-часових обмежень (у будь-якому зручному місці та в будь-який зручний час), зменшення витрат часу на виконання політичних дій, поява нових політичних практик або альтернативних форм вже існуючим традиційним, мобілізаційний потенціал соціальних мереж («революція знизу»), виникнення горизонтальних взаємозв'язків. Низка дослідників припускають, що соцмережі та розширення використання практик онлайн-політичної участі, здатні знизити рівень абсентеїзму серед молоді (покоління Z) (Крижанівська, 2021, с. 86). До ризиків, у першу чергу, можна віднести проблему кібербезпеки, а також цифрової нерівності, оскільки є частка громадян, які не мають доступу до інтернету або потрібних інформаційно-цифрових компетентностей. Крім того, високий рівень анонімності у мережі теж несе певні потенційні ризики в процесі політичної участі громадян, оскільки анонімність дає можливість застосовувати негативні маніпулятивні технології, особливо у виборчому процесі.

Висновки. Розвиток ІКТ відіграє ключову роль у трансформації політичної участі громадян у сучасному суспільстві. Інструменти електронної демократії значно розширили можливості громадян впливати на політичні процеси, зробили політичну комунікацію більш доступною, швидкою й інклюзивною.

Інтернет та соціальні медіа сприяють мобілізації населення, формуванню громадянської ідентичності та розвитку нових форм політичної активності, зокрема серед молоді й малозалучених раніше груп населення. ІКТ також виступають ефективним інструментом у кризових ситуаціях, зокрема в умовах війни, забезпечуючи комунікацію, інформування й координацію дій.

Разом із тим, цифровізація політичної участі супроводжується низкою викликів: цифрова нерівність, обмежений доступ до технологій, кібербезпека, ризики маніпуляції громадською думкою та недостатній рівень цифрової грамотності окремих категорій громадян. Також важливо враховувати, що онлайн-інструменти активізують переважно вже політично залучених громадян, не охоплюючи ширші маси суспільства.

Отже, для ефективного використання потенціалу ІКТ у розвитку демократії необхідне вдосконалення нормативної бази, підвищення цифрових компетентностей населення, забезпечення рівного доступу до цифрових інструментів і посилення довіри до електронних форм участі. Лише за цих умов ІКТ зможуть стати справді потужним засобом посилення демократичного управління та громадянської активності в Україні.

Перспективою подальших наукових досліджень можуть бути розвідки щодо ефективності конкретних інструментів е-демократії: глибшого аналізу впливу окремих цифрових інструментів (електронних петицій, е-консультацій, цифрових платформ типу «Дія») на прийняття політичних рішень, а також вивчити рівень їх впливу на реальні зміни у державній політиці. Актуальним може бути дослідження поведінки та мотивації молоді (наприклад покоління Z) в онлайн-політиці. Перспективним є вивчення того, як цифрові технології підтримують політичну мобілізацію, самоорганізацію громад та управління в умовах війни, а також їх потенціал у процесах повоєнної відбудови і демократичного оновлення.

Zahlada V. Increasing citizen political participation as a result of the development of information and communication technologies

The article analyzes the impact of information and communication technologies (ICT) on the growth of citizen political participation in modern society. It emphasizes that digital tools – such as social networks, online petitions, electronic consultations, and other forms of e-democracy – expand citizens' opportunities to influence political processes, foster societal mobilization, enhance governmental transparency, and stimulate civic engagement.

The concept of political participation is explored in the context of representative and participatory democracy, with a particular focus on electronic participation as a tool for inclusive and open governance. The article examines Ukraine's experience in implementing ICT in political life, including trends in internet usage, the popularity of petitions, shifts in the information landscape, and civic activity during wartime.

Attention is given to both the advantages of digital participation – mobility, efficiency, accessibility, and the emergence of new communication channels – and its challenges, such as digital inequality, cybersecurity threats, anonymity, and manipulation. It is argued that ICT does not automatically ensure broad political involvement but serves as a powerful instrument for already active citizens. The study concludes by highlighting the need to develop digital competencies, improve the regulatory framework, and strengthen public trust in online democratic tools.

Key words: citizen political participation, information democracy, e-governance, information and communication technologies, social media, digital tools of e-democracy.

Література:

1. Багаторівневе врядування в Україні в умовах широкомасштабного російського вторгнення: звіт восьмого всеукраїнського соціологічного дослідження. (2024). Рада Європи. 119 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-kiis-report-oct2024-ukr-f/1680b26e25>.
2. Бекешкіна, І. (2008, вересень). Політична залученість громадян. URL: <https://npu.edu.ua/images/fbfiles/files/12.pdf>.
3. Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023 р.) / Разумков центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadiany-i-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r>.
4. Дослідження громадської думки для консультативної місії європейського союзу в Україні. (2023, вересень). URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20231026_r/AReport_PublicSurvey_EUAM_sept2023_ukr_public.pdf.
5. Е-петиції: популярна новація чи імітація діалогу? / BBC NewsУкраїна (2015, 20 листопада). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/science/2015/11/151120_e_petitions_az.
6. Електронні петиції: офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://petition.president.gov.ua>.
7. Зуйковська, А. (2014). Соціальні мережі як середовище політичної комунікації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Вип. 1(69). С. 272–280.
8. Климчук, В. Й. (2012). Політична участь громадян України як вияв антропологічного виміру свободи. *Політичний менеджмент*. № 4–5. С. 72–80.
9. Консультації з громадськістю і стейкхолдерами. Унормовуємо і впроваджуємо. Методично-практичні рекомендації з проведення органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю та заінтересованими сторонами (стейкхолдерами). (2020). URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/attachment/document/664/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1>

%87%D0%BD%D1%96_%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%96%CC%88.pdf.

10. Крижанівська, В. (2021). Цифровізація політичної участі: загрози та перспективи. *Грані*. Том 24. № 9. С. 82–90.
11. Малишенко, Л. О. (2009) Впровадження електронної демократії: концептуальні підходи та особливості процесу реалізації в Україні: автореф. дис. на здобуття н. ст. к. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса. 29 с.
12. Митко, А. М. (2016). Застосування е-технік для взаємодії влади та громади. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: збірник наукових статей. Т. 33–34. Чернівці. С. 274–283.
13. Мороз, В. (2020). Роль інтернет-технологій у розвитку продемократичних рухів: Кейси протестів в Україні 2013-2014 та Білорусі 2020 / ГО «Інтерньюз-Україна». 96 с.
14. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 р. № 393/96-ВР. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
15. Про Порядок розгляду електронної петиції, адресованої Президентові України: Указ Президента України від 28 серпня 2015 р. № 523/2015. *Законодавство України* : база даних / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523/2015#Text>.
16. Савельєва, Т. П. (2018). Суспільно-політичні рухи як чинник державотворення: політико-інституційний вимір: дис. на здобуття н. ст. к. політ. н.: 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Харків. 214 с.
17. 70% українців так чи інакше цікавляться політикою, понад 12% «занурені в неї з головою», і тільки 17% громадян політика зовсім не цікавить / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». (2015, 24 лютого). URL: <https://dif.org.ua/article/70-ukraintsiv-tak-chi-inakshe-tsikavlyatsya-politikoyu-ponad-12-zanureni-v-nei-z-golovoyu-i-tilki-17-gromadyan-politika-zovsim-ne-tsikavit>.
18. 78% українців щодня користуються інтернетом від трьох годин – опитування KMIC. (2025, 29 січня). URL: <https://mediamaker.me/78-ukrayincziv-shhodnya-korystuyutsya-internetom-vid-troh-godyn-opytuvannya-kmis-15278/>.
19. Bynner, J. & Heinz, W. R. (2021). *Youth Prospects in the Digital Society: Identities and Inequalities in an Unravelling Europe*. London : Policy Press. 178 p.
20. Castells, M. (2010). *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. II*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd. 538 p.
21. Divjak T. Public Participation in Decision-making: International Review of Legislative Framework with a set of best practices. NTIOS, December 2014. P. 45–53.
22. Kim, D. H., & Ellison, N. B. (2022). From Observation on Social Media to Offline Political Participation: The Social Media Affordances Approach. *New Media & Society* 24(12). P. 2614–2634.
23. Ohme, J. (2019). When Digital Natives Enter the Electorate: Political social media use among first-time Voters and its effects on Campaign Participation. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(2). P. 119–136.

Стаття надійшла до редакції 17.07.2025

Рекомендована до друку 31.07.2025

Опублікована 17.11.2025

ВИКЛИКИ ТА БАР'ЄРИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: КЛАСИФІКАЦІЯ І ПОДОЛАННЯ

Ігнатов Н. О.,

аспірант кафедри філософії, соціології та політології

Державного торговельно-економічного університету

ORCID ID: 0009-0003-0762-1950

incolawplt@gmail.com

У статті досліджуються основні виклики та бар'єри, що постають на шляху формування позитивного іміджу держави в умовах глобальної інформаційної відкритості, збройного конфлікту та політичної турбулентності. Обґрунтовано, що ефективна політична комунікація є ключовим чинником у збереженні міжнародної суб'єктності держави, формуванні довіри до її політичного керівництва та протидії зовнішнім деструктивним наративам. Здійснено спробу класифікації зазначених викликів і бар'єрів за критеріями походження (внутрішні/зовнішні), характеру впливу (політичні, економічні, культурні, інформаційні) та рівнем їхньої системності. Окрему увагу приділено аналізу недосконалості державної комунікаційної стратегії як чинника втрати контролю над інформаційним простором, що негативно позначається на міжнародному образі країни. У роботі запропоновано концептуальний підхід до подолання ідентифікованих бар'єрів, який базується на засадах публічної дипломатії, державного брендингу та сучасного комунікаційного менеджменту. Визначено, що в умовах війни особливого значення набуває синхронізація комунікацій між різними гілками влади, активна взаємодія з міжнародними ЗМІ та цифровими платформами, а також прозора й послідовна інформаційна політика, спрямована на формування позитивного іміджу держави серед зовнішніх аудиторій. Акцент зроблено на актуальних для України загрозах та можливостях в умовах євроінтеграційного курсу, масштабної воєнної агресії та потреби відновлення довіри міжнародної спільноти. Сформульовані у статті висновки можуть бути використані при розробці державних програм стратегічних комунікацій у сферах зовнішньої політики, інформаційної безпеки та міжнародного позиціонування.

Ключові слова: імідж держави, державний брендинг, публічна дипломатія, інформаційна політика, бар'єри комунікації, міжнародна репутація, стратегічні комунікації, іміджева стратегія, зовнішня політика, політична ідентичність.

Постановка проблеми. В умовах глобалізації, гібридних загроз і повномасштабної воєнної агресії Росії проти України, політична комунікація набуває нового значення як ключовий інструмент збереження державної суб'єктності, легітимності влади та міжнародної довіри. Особливо актуально ця проблема постає для держав, що перебувають у фазі демократичного транзиту або протидіють зовнішній агресії, зокрема в контексті інформаційного тиску та спроб делегітимізації їхнього політичного курсу. Формування позитивного іміджу держави як передбачуваного, відкритого та відповідального суб'єкта міжнародних відносин неможливе без цілісної комунікаційної стратегії, заснованої на принципах прозорості, узгодженості та стратегічного бачення.

У сучасній науковій і прикладній площині питання політичного іміджу розглядається через призму публічної дипломатії, державного брендингу, кризових комунікацій, медійного середовища та цифрової дипломатії. Проте в умовах війни проблема ускладнюється появою нових бар'єрів – як інституційних, так і інформаційних, – що обмежують ефективність зовнішніх комунікацій держави. Саме тому постає необхідність комплексного дослідження цих бар'єрів, їхньої класифікації, аналізу природи впливу та пошуку стратегій подолання в контексті формування політичного іміджу держави на зовнішній арені.

У сучасному світі політичний імідж держави стає не менш значущим, ніж її військова чи економічна могутність. В епоху глобальної інформаційної відкритості імідж держави визначає рівень її

м'якої сили, інвестиційну привабливість, політичне визнання та ефективність зовнішньої політики. Однак шлях до формування позитивного іміджу є складним і багаторівневим процесом, що супроводжується численними викликами та бар'єрами як внутрішнього, так і зовнішнього характеру.

Формування позитивного іміджу держави є одним із ключових завдань сучасної публічної політики, що визначає міжнародне сприйняття країни, рівень її привабливості для партнерів, інвесторів, туристів, а також довіру з боку власного населення. У світі, де домінує інформаційний вплив, конкуренція між державами відбувається не лише у сфері економіки чи оборони, а й у символічному просторі. Репутація країни перетворюється на стратегічний ресурс, здатний визначати позицію суб'єкта на глобальній арені. У цьому контексті виклики та бар'єри, що постають на шляху побудови сталого позитивного іміджу, потребують глибокого осмислення та системного реагування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика політичного іміджу держави, його формування та вплив на міжнародні відносини вже тривалий час перебуває у фокусі наукових досліджень. Вагомий внесок у вивчення цього питання зроблено у працях таких вчених як Г. Євтушенко, С. Бондаренко, Л. Літвін, Ю. Лисенко, які розглядали імідж як складову політичного бренду та об'єкт державного управління. Водночас важливі теоретичні основи були закладені західними дослідниками – Дж. Найємом, П. Бергером, Т. Лукманом, С. Анхольтом, які сформулювали ключові підходи до розуміння публічної дипломатії, м'якої сили (soft power) та державного брендингу в контексті глобальної комунікації.

Серед українських науковців активно досліджуються питання інформаційної безпеки, політичного позиціонування, стратегічних комунікацій в умовах війни та інформаційного протистояння. Особливої актуальності ці теми набули після 2014 року, що зумовило появу нових наукових праць, присвячених гібридним загрозам, репутаційному менеджменту та іміджу України в умовах російської агресії (Н. Кравчук, Є. Ткач, О. Левченко, Л. Хорішко, І. Бекеш).

Проте попри наявну теоретичну базу, низка аспектів залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребує подальшої розробки системна класифікація комунікаційних бар'єрів у процесі іміджевої політики, а також обґрунтування практичних механізмів подолання цих бар'єрів в умовах збройного конфлікту. У науковій літературі бракує аналітичних моделей, які б поєднували принципи публічної дипломатії, державного брендингу та стратегічного комунікаційного менеджменту для створення цілісного іміджу держави, що перебуває у стані війни. Цим аспектам і присвячено дану статтю.

Мета статті. Метою статті є концептуалізація системних викликів та бар'єрів, що постають у процесі формування позитивного політичного іміджу держави в умовах збройного конфлікту, а також розробка підходів до їх подолання на основі інструментів публічної дипломатії, державного брендингу та стратегічної політичної комунікації. У межах дослідження передбачається здійснити класифікацію вказаних бар'єрів за походженням, природою впливу та рівнем системності, а також визначити роль ефективної комунікаційної стратегії у підтримці репутаційної сталості держави у глобальному інформаційному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Імідж держави – це цілісне уявлення про країну в свідомості міжнародної аудиторії, сформоване на основі реальних дій, символів, політичного дискурсу, мас-медійної репрезентації та культурної дипломатії. Теоретичну базу дослідження іміджу складають концепції м'якої сили (J. Nye), політичного брендингу (S. Anholt), теорія соціального конструювання реальності (P. Berger, T. Luckmann), а також дослідження в галузі міжнародних комунікацій (Nye J., 2005, 2018, Anholt A. 2011, Berger, P. L. & T. Luckmann 1966).

Імідж держави як комунікативний конструкт формується на основі цілого комплексу чинників – як об'єктивних (геополітичне становище, внутрішньополітична стабільність, економічний розвиток), так і суб'єктивних (медіарепазентація, культурні стереотипи, дипломатичні наративи). Позитивний імідж не може бути створений одномоментно або виключно зусиллями PR-служб. Його становлення – це тривалий процес, що передбачає стратегічне узгодження внутрішніх реформ з публічною дипломатією, послідовну роботу зі зміцнення міжнародного авторитету, а також здатність реагувати на кризи та інформаційні атаки (Kolosok S. 2005).

Однією з основних проблем, яка ускладнює формування позитивного іміджу, є існування внутрішніх протиріч у комунікаційній політиці держави. Відсутність цілісної іміджевої стратегії, слабка міжвідомча координація, дублювання функцій, розмитість меседжів – усе це створює ефект інформаційної фрагментації. Навіть на тлі успішних реформ або ініціатив зовнішній глядач отримує неоднозначні сигнали, що підривають довіру до держави як передбачуваного партнера.

Процес формування позитивного політичного іміджу України відбувається в унікальних, багатofакторних умовах, що поєднують повномасштабну воєнну агресію Російської Федерації, високий рівень інтенсивності інформаційних атак та необхідність паралельної реалізації масштабних політичних, економічних і правових реформ, зумовлених євроінтеграційним курсом держави. Репутаційна політика України у глобальному середовищі реалізується не лише через традиційні дипломатичні

канали та інституційні форми публічної дипломатії, але й через розгалужену систему цифрових комунікацій, що включає соціальні мережі, відеозвернення вищих посадових осіб до міжнародних організацій і парламентів іноземних держав, а також культурні, освітні та гуманітарні ініціативи, спрямовані на формування сприятливого образу країни. Відмінною рисою українського контексту є необхідність розробки та впровадження комунікаційної стратегії, здатної одночасно вирішувати низку взаємопов'язаних завдань: мобілізацію внутрішнього суспільства, підтримання довіри міжнародних партнерів, протидію масштабним кампаніям дезінформації та забезпечення довгострокової репутаційної стійкості. Сукупність цих факторів зумовлює потребу у комплексному, системно інтегрованому підході до подолання бар'єрів та нейтралізації викликів у сфері державного брендингу та публічної дипломатії.

До зовнішніх бар'єрів та факторів формування політичного іміджу держави належить поширення негативних наративів з боку третіх держав, медіа-маніпуляції, стереотипізація культурного чи історичного образу країни, інформаційні кампанії, спрямовані на дискредитацію (Конах В. 2015). Такі виклики часто посилюються у воєнний або постконфліктний період, коли країна вимушено зосереджує ресурси на виживанні, а не на формуванні іміджевих стратегій. У випадку України це особливо актуально: тривала інформаційна війна з боку держави-агресора, спроби зруйнувати міжнародну довіру до української позиції, політизація історичної пам'яті – усе це створює складне середовище для побудови позитивного міжнародного образу.

Зовнішні виклики формуванню позитивного іміджу держави набувають особливої актуальності в умовах посиленої геополітичної конкуренції та зростання ролі інформаційного простору як арени міжнародного протистояння. У сучасному світі держави конкурують не лише за ресурси чи політичний вплив, а й за контроль над уявленням про себе в глобальній свідомості. У такому середовищі будь-яка країна, особливо та, що перебуває у стані внутрішніх трансформацій або протистояння з агресивними зовнішніми акторами, опиняється під постійним тиском негативних інформаційних потоків.

Інформаційні атаки, фейки, цілеспрямовані дезінформаційні кампанії, вкидання маніпулятивного контенту – усе це стає інструментами формування викривленого або негативного іміджу держави. Особливо це актуально у випадках, коли йдеться про держави, що перебувають у процесі реформ, воєнних дій, зміни політичного вектора або інтеграції до нових політичних союзів. Геополітичні суперники можуть використовувати відкритість демократичного суспільства для поширення контрнарративів, посилення недовіри до інституцій, маргіналізації державного курсу на міжнародній арені (Магда Є. 2014).

Окрім того, суттєвим бар'єром є стереотипізація в іноземних медіа, яка зводить складну динаміку державного розвитку до декількох упереджених штампів (Літвін Л. 2015). Навіть за умов конструктивної міжнародної політики держава може залишатись в очах зовнішнього світу «зоною нестабільності», «корумпованою територією», або «периферією», якщо вчасно не буде запропоновано позитивного наративу, підкріпленого фактичними успіхами, культурним імпульсом та проактивною дипломатією.

Отже, зовнішні виклики – це не лише відображення об'єктивних ризиків міжнародного середовища, але й інструменти свідомого впливу на репутацію держави з боку інших суб'єктів. Їх нейтралізація можлива лише за умов цілісної іміджевої стратегії, побудованої на стратегічних комунікаціях та інституційно забезпеченій публічній дипломатії.

Класифікація викликів, що постають на цьому шляху, може бути здійснена за різними критеріями. За джерелом походження – на внутрішні й зовнішні. За характером – на структурні (інституційна слабкість, політична нестабільність) та ситуативні (кризи, скандали, інформаційні атаки). За способом впливу – на прямі (маніпуляції, фейки, пропаганда) і непрямі (дискредитація через культуру, економіку, спорт). Такий поділ дозволяє не лише краще зрозуміти природу кожного з викликів, а й сформувані дієві підходи до їхнього подолання.

У процесі формування позитивного іміджу держави внутрішні чинники відіграють не менш важливу роль, ніж зовнішні. Саме внутрішня сталість, передбачуваність і послідовність політичної, економічної та комунікаційної політики визначають базову довіру до держави як з боку її громадян, так і з боку міжнародної спільноти. Водночас реалії сучасних перехідних і постконфліктних держав, зокрема України, свідчать про наявність низки системних внутрішніх викликів, які об'єктивно ускладнюють побудову та підтримку позитивного національного іміджу. Серед них вирізняються три ключові групи: нестабільність політичного режиму, соціально-економічні диспропорції та недосконалість комунікаційної стратегії уряду (Євтушенко Г. 2011).

Перш за все, нестабільність політичного режиму створює фундаментальну загрозу іміджевій сталій репутації держави. Часті зміни уряду, парламенту чи президента, відсутність консенсусу щодо стратегічного курсу країни, різкі розвороти у внутрішній і зовнішній політиці – усе це формує в країн-партнерів відчуття політичної непередбачуваності. Додатковим фактором виступають випадки політичної турбулентності, що супроводжуються протестами, достроковими виборами або конфліктами

між гілками влади, що породжує враження слабкості державних інституцій. У такому контексті імідж держави як надійного, стабільного, демократичного партнера або інвестиційно привабливої юрисдикції руйнується або не формується взагалі. Нестабільність у політичному управлінні підриває довіру громадян до рішень влади, що має прямий вплив на ефективність внутрішньої публічної дипломатії.

Другим ключовим бар'єром є соціально-економічні диспропорції, які створюють постійне тло соціального невдоволення, а також часто стають джерелом негативних наративів про державу як таку, що не здатна забезпечити базовий добробут для свого населення. Нерівномірний розвиток регіонів, високий рівень безробіття серед молоді, трудова міграція, нестача якісних соціальних послуг – ці чинники формують образ слабкої або нефункціональної держави. Зовнішній світ сприймає такі прояви як індикатор інституційної незрілості, а медіа часто узагальнюють ці реалії як ознаки системного занепаду, що прямо протирічить концепції позитивного іміджу. Більш того, за наявності соціальних протестів або зростання популістичних настроїв, державі стає надзвичайно важко підтримувати стабільні інформаційні рамки, які б відображали її у позитивному світлі (Савченко М. 2019).

Третім системним викликом є недосконалість комунікаційної стратегії уряду, що проявляється у фрагментарності, запізнілості або суперечливості публічних повідомлень. В умовах гібридних загроз та інформаційної насиченості глобального середовища країни, які не мають чітко сформованої комунікаційної політики, втрачають контроль над власною репутацією. Особливо загрозливим для цілісності державної комунікаційної політики є стан, за якого різні гілки влади або окремі посадові особи транслюють несинхронізовані інформаційні меседжі чи оприлюднюють взаємовиключні оцінки подій, прийнятих рішень або характеру співпраці з міжнародними партнерами (Lucas, E. 2016). Це породжує хаотичність інформаційного простору, що сприймається як дезорганізованість політичної системи. Крім того, слабка взаємодія з медіа, ігнорування цифрових каналів комунікації та недостатня присутність у глобальних інформаційних мережах призводять до того, що голос держави стає непомітним або неконкурентоспроможним у світовому дискурсі.

Так, у 2022–2023 роках український інформаційний простір неодноразово стикався з комунікаційними розривами між представниками різних органів влади. Наприклад, Міністерство оборони, РНБО та Офіс Президента не завжди узгоджували свої меседжі щодо постачання західного озброєння, що спричиняло спекуляції в медіа та закордоном. Суперечливі заяви про терміни контрнаступу або темпи мобілізації також створювали підґрунтя для недовіри, як всередині країни, так і за її межами.

Таким чином, внутрішні виклики формування позитивного іміджу держави є комплексними і взаємопов'язаними. Нестабільність політичного режиму, соціально-економічні диспропорції та неефективна комунікаційна політика не лише послаблюють державу всередині, а й створюють сприятливі умови для зовнішніх акторів, які прагнуть дискредитувати її імідж. Подолання цих викликів вимагає стратегічної узгодженості між державними інституціями, довгострокового бачення іміджевої політики, а також постійної взаємодії з громадянським суспільством у процесі формування внутрішньої довіри, яка є передумовою зовнішньої репутації.

Ефективною відповіддю на зазначені вище виклики та бар'єри може бути впровадження цілісної стратегії державного брендингу, що базується на узгодженій системі цінностей, символів, культурних кодів і поведінкових стандартів. У випадку України йдеться не лише про створення зовнішньої рекламної продукції чи візуальних ідентифікаторів (логотипів, гасел), а про глибоку трансформацію комунікаційної культури держави, що має враховувати специфіку воєнного часу, масштабні реформи та прагнення до інтеграції в європейський і світовий політичний простір. У цьому процесі особливої ваги набуває публічна дипломатія, яка, на відміну від класичної міждержавної, охоплює не лише офіційні дипломатичні канали, а й активно використовує інструменти освітніх, культурних, наукових, спортивних обмінів, а також розвиток горизонтальних зв'язків з громадянськими суспільствами інших країн з метою зміцнення міжнародної підтримки та формування довгострокової довіри до України.

Ще одним напрямом подолання бар'єрів є посилення інформаційної безпеки та розвиток проактивного інформаційного реагування. У сучасному світі важливо не лише спростовувати фейки, а й першими формувати позитивні наративи, задавати тон у міжнародному дискурсі (Mattelaer A. 2019). У цьому сенсі держава має навчитися говорити мовою своєї цільової аудиторії – західних журналістів, міжнародних партнерів, інвесторів, туристів. Окрему увагу варто приділити цифровій дипломатії, яка в умовах соціальних мереж стала новим інструментом м'якої сили.

Формування позитивного іміджу України – це не короткострокова кампанія, а стратегічне завдання, що вимагає скоординованої міжсекторальної взаємодії, політичної волі та високого рівня професійної експертизи у сфері комунікацій. Для держави, яка водночас перебуває у стані масштабної трансформації та протистоїть повномасштабній воєнній агресії, це завдання постає і як виклик, і як можливість – шанс представити себе світові не лише крізь призму воєнних випробувань, але й через демонстрацію прагнення до модернізації, інтеграції у європейський простір, відкритості та

ціннісного партнерства. У цьому полягає одна з ключових місій сучасного українського публічного управління та стратегічного комунікаційного планування, що має забезпечити сталу міжнародну підтримку та зміцнення репутаційної позиції країни у довгостроковій перспективі.

Одним із ключових механізмів подолання викликів на шляху формування позитивного іміджу України в умовах сучасного глобального середовища є стратегічна комунікація та публічна дипломатія. Для держави, яка протистоїть повномасштабній військовій агресії Російської Федерації та одночасно реалізує масштабний комплекс політичних і соціально-економічних реформ, ці інструменти набувають особливої ваги. Вони дозволяють не лише протидіяти зовнішньому тиску, кампаніям дезінформації та іміджевим кризам, але й активно формувати цілісний і привабливий наратив щодо України у глобальному інформаційному просторі (Лисенко Ю. 2019). Публічна дипломатія та стратегічна комунікація відіграють системоутворювальну роль у політиці «м'якої сили», що є критично важливою для України в умовах, коли держави змагаються не лише за економічні чи геополітичні переваги, а й за довіру міжнародних партнерів, підтримку громадської думки за кордоном та солідарність світової спільноти.

Стратегічна комунікація як напрям державної політики передбачає цілеспрямоване, скоординоване та довгострокове планування комунікативної діяльності, яка має не лише інформативний, але й управлінський характер. Вона спрямована на формування бажаного іміджу держави, наративного контексту її політики, створення емоційно-позитивного сприйняття державних дій, рішень, позицій. На відміну від звичайного інформування, стратегічна комунікація інтегрує аналітичну компоненту, управління інформаційними ризиками, передбачення реакції цільових аудиторій, і часто є елементом гібридної відповіді на зовнішньополітичні загрози (Бондаренко С. 2018). Саме завдяки ефективній стратегічній комунікації держава здатна не лише нейтралізувати інформаційні атаки або деструктивні наративи, а й формувати власний інформаційний порядок денний, підкріплений фактами, символами, меседжами, які відповідають її національним інтересам.

У цьому контексті особливу значущість набуває публічна дипломатія – інструмент м'якої сили, який передбачає комунікацію держави не лише з іншими урядами, а з суспільствами інших країн. Це включає культурну експансію, академічні обміни, роботу з діаспорою, участь у міжнародних гуманітарних проєктах, організацію іміджевих подій та кампаній. Публічна дипломатія є засобом довгострокового формування доброзичливого сприйняття країни, її цінностей, культури, політичного вибору. Через гуманітарну взаємодію, символічні жести, культурні проєкти держави створюють емоційну довіру до себе як до партнера, а не просто як до геополітичного суб'єкта. Варто підкреслити, що ефективна публічна дипломатія завжди має бути вбудованою у загальну систему стратегічної комунікації: перша формує гуманітарну площину впливу, тоді як друга забезпечує цілісність, логіку та узгодженість дій усіх державних суб'єктів.

Показовим прикладом взаємодії цих двох інструментів є досвід України в період після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації у 2022 році. Українська стратегічна комунікація трансформувалася з фрагментарної реакції на інформаційні загрози у системну комунікативну політику, яка охопила міжнародні медіа, цифрові платформи, дипломатичні кола. Публічна дипломатія реалізовувалася через численні ініціативи, зокрема через Український інститут, державні культурні проєкти за кордоном, персональні звернення лідерів думок, мобілізацію міжнародної інтелектуальної спільноти (Хорішко Л. 2022). Завдяки цій синергії вдалося зруйнувати старі стереотипи, створити новий образ України – як нації спротиву, носія демократичних цінностей, гуманітарного центру, жертви неспровокованої агресії.

Отже, стратегічна комунікація і публічна дипломатія є не лише засобами формування позитивного іміджу держави, але й інструментами подолання ключових викликів: інформаційної війни, геополітичної маргіналізації, іміджевої нестабільності. Їх ефективність залежить від інституційної узгодженості, чіткості цілей, наративної послідовності та здатності держави говорити на рівні символів, а не лише фактів. У сучасному світі позитивний імідж – це не лише результат, а передусім продукт керованої комунікації, репутаційної політики і смислового впливу, який ґрунтується на довірі, послідовності та культурній взаємодії.

У контексті подолання системних викликів на шляху формування позитивного іміджу держави особливу роль відіграє концепція національного бренду. Якщо стратегічна комунікація є тактичним і оперативним інструментом, а публічна дипломатія – гуманітарною складовою іміджевого впливу, то національний бренд постає як довгострокова символічна рамка, у межах якої формується і підтримується уявлення про країну як суб'єкта зі сталими рисами, цінностями та характеристиками.

Національний бренд – це не просто комерційна чи маркетингова конструкція, а інтегрований образ держави, що базується на уявленнях про її культуру, історію, соціальну модель, політичну стабільність, економічні перспективи та міжнародну поведінку. Він формується на перетині зовнішньої політики, культурної політики, бізнес-комунікацій і медіа-присутності. Успішний бренд держави

дозволяє країні ефективно позиціонувати себе у міжнародному просторі, зменшувати негативний вплив стереотипів, протистояти інформаційним атакам і посилювати довіру до державних інституцій (Ткач Є. 2025).

Формування національного бренду – це процес, який вимагає системності, інституційної узгодженості та політичної волі. Наявність загальнодержавної комунікаційної стратегії, уповноважених органів (наприклад, урядових офісів з питань іміджу), прозорих критеріїв ефективності бренду, а також участі громадянського суспільства – критично важливі передумови для того, щоб бренд став дієвим інструментом зовнішньої репрезентації. У цьому контексті слід відзначити, що бренд країни має включати як унікальні риси і сильні сторони, так і відповідати сучасним цінностям міжнародної спільноти – зокрема, демократії, правам людини, сталому розвитку, технологічній відкритості.

Особливої ваги набуває здатність бренду країни адаптуватися до кризових ситуацій, зберігаючи основний вектор і водночас реагуючи на виклики. У цьому сенсі бренд виконує стабілізаційну функцію: він слугує «якорем довіри», коли інші джерела легітимності – економічні чи політичні – можуть тимчасово ослабнути. Україна попри багаторічну відсутність сталої державної стратегії брендингу, в останні роки вийшла на рівень формування впізнаваного міжнародного образу, заснованого на принципах свободи, стійкості, гідності й технологічної модернізації. Кампанії на кшталт Ukraine NOW та діяльність Українського інституту стали першими кроками у цьому напрямі, які дозволили частково витіснити застарілий стереотип пострадянської периферії з міжнародного уявлення (Levytska I. 2025).

Водночас національний бренд повинен бути не декларативним, а підтриманим реальними політичними та соціальними змінами. Імідж, який не підкріплений внутрішнім розвитком, інституційною стабільністю, якістю врядування та відкритістю до світу, перетворюється на симуляцію і втрачає комунікативну силу. Саме тому стратегія формування національного бренду має базуватися на реалістичному самоусвідомленні: розумінні власної культурної специфіки, геополітичного становища, глобальних очікувань і комунікаційних каналів.

Таким чином, національний бренд – це не лише інструмент репутаційного менеджменту, а ключовий фактор формування зовнішньої суб'єктності держави. У сукупності з ефективною стратегічною комунікацією та публічною дипломатією, він створює трикутник комунікативної стійкості, що дозволяє країні не лише долати іміджеві бар'єри, а й перетворювати їх на ресурси політичного зростання, культурного впливу та глобального позиціонування.

Формування позитивного іміджу держави є складним і багатовекторним процесом, який відбувається на перетині політики, комунікації, безпеки, культури та міжнародних відносин. У ході дослідження було встановлено, що бар'єри на цьому шляху носять як внутрішній, так і зовнішній характер. До внутрішніх слід віднести нестабільність політичного середовища, соціально-економічні диспропорції, фрагментарність стратегічних комунікацій, відсутність консолідованої репутаційної політики. Зовнішні бар'єри охоплюють інформаційні атаки, стереотипізацію в іноземних медіа, геополітичну ізоляцію, а також втрату контролю над власним міжнародним наративом (Кравчук Н. 2025).

У період 2022–2025 років Україна реалізувала низку комунікаційних ініціатив, спрямованих на зміцнення міжнародного іміджу, серед яких кампанія «Be Brave Like Ukraine» (у співпраці з креативною агенцією Banda), платформа фандрейзингу United24 під патронатом Президента України, а також активне використання соціальних мереж, зокрема Twitter/X та Telegram, для інформування міжнародної аудиторії. Ці інструменти стали прикладом адаптації публічної дипломатії до умов війни та цифрової комунікації (Cull, 2022).

Подолання зазначених викликів можливе лише за умови застосування комплексного підходу, що включає стратегічну комунікацію, публічну та культурну дипломатію, інституційну сталість та формування цілісного національного бренду. Ефективна іміджева політика має базуватись на реалістичному самоусвідомленні, довгостроковому плануванні, а також на здатності адаптуватися до криз і транслювати змістовні наративи у глобальному інформаційному просторі.

Особливу увагу слід приділити інституційній координації у сфері стратегічних комунікацій, зокрема – необхідності створення або підсилення державного органу, відповідального за формування зовнішнього іміджу країни. Також доцільною є розробка державної стратегії брендингу, яка включатиме культурні, туристичні, освітні та дипломатичні складові. Український досвід підтверджує, що навіть за умов зовнішньої агресії та внутрішніх викликів країна здатна ефективно впливати на власне міжнародне сприйняття, мобілізуючи ресурси м'якої сили.

Таким чином, позитивний імідж держави є не лише результатом зовнішньополітичної активності чи економічних успіхів, а передусім – продуктом цілеспрямованої, послідовної і професійної інформаційної політики. У XXI столітті репутація держави стає ключовим активом її глобальної суб'єктності, а стратегічні комунікації – засобом її практичної реалізації.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що в умовах збройного конфлікту та глобальної інформаційної турбулентності політична комунікація виступає критично важливим чинником

формування позитивного іміджу держави. Наявність скоординованої та цілісної комунікаційної стратегії дозволяє не лише забезпечити стабільність внутрішньополітичного простору, а й підтримувати репутаційну сталість держави на міжнародній арені. Запропонована класифікація бар'єрів у формуванні політичного іміджу за критеріями походження, впливу та системності дозволяє краще зрозуміти складність комунікаційних викликів і потребу у міждисциплінарному підході до їх подолання.

Виявлено, що ключовими проблемами залишаються фрагментарність і запізнілість публічних повідомлень, слабка координація між гілками влади, обмежена присутність у глобальних інформаційних каналах, що унеможливорює формування цілісного та конкурентоспроможного образу держави в очах зовнішньої аудиторії. Це, в свою чергу, впливає на рівень міжнародної підтримки, інвестиційну привабливість та довіру до політичного курсу країни.

Аналіз викликів та бар'єрів формування позитивного іміджу України в умовах війни демонструє, що поєднання інструментів публічної дипломатії, державного брендингу та стратегічних комунікацій є провідним елементом для збереження міжнародної підтримки та посилення репутаційної стійкості держави.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на поглиблений аналіз ефективності конкретних комунікаційних інструментів у кризових умовах, порівняльне вивчення стратегій публічної дипломатії різних держав, а також розробку методик вимірювання репутаційного капіталу країни у динамічному інформаційному середовищі. Особливого значення набувають прикладні аспекти – формування практичних моделей взаємодії державних інституцій із медіа, міжнародними комунікаційними платформами та аналітичними центрами задля зміцнення стратегічного іміджу держави.

Ihnatov N. Challenges and obstacles to forming a positive image of Ukraine under martial law: classification and overcoming

The article examines the key challenges and barriers to shaping a positive image of the state under conditions of global informational openness, armed conflict, and political turbulence. It is substantiated that effective political communication plays a crucial role in maintaining the state's international agency, building trust in its political leadership, and countering external disinformation narratives. The study attempts to classify the identified challenges and barriers based on their origin (internal/external), nature of influence (political, economic, cultural, informational), and level of systemic impact. Particular attention is paid to the analysis of shortcomings in governmental communication strategies, which often result in a loss of control over the information space and negatively affect the international perception of the country. The article proposes a conceptual approach to overcoming the outlined obstacles, grounded in the principles of public diplomacy, state branding, and modern communication management. It is argued that in times of war, the synchronization of communications across different branches of power, active engagement with international media and digital platforms, as well as transparent and consistent messaging policies aimed at external audiences, become critically important. Special emphasis is placed on Ukraine's current challenges and opportunities in the context of its European integration course, large-scale military aggression, and the urgent need to restore international trust. The findings of this study may be used for the development of national strategic communication programs in the fields of foreign policy, information security, and international positioning.

Key words: state image, nation branding, public diplomacy, information policy, communication barriers, international reputation, strategic communications, image strategy, foreign policy, political identity.

Література:

1. Nye J. S. (Jnr). (2005). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. Public Affairs; First Edition. 191 p.
2. Nye, J. S. (2018). How sharp power threatens soft power: The right and wrong ways to respond to authoritarian influence. *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://archive-yaleglobal.yale.edu/content/foreign-affairs-how-sharp-power-threatens-soft-power>.
3. Anholt A. (2011) *Beyond the Nation Brand: The Role of Image and Identity in International Relations*. URL: www.exchangediplomacy.com.
4. Berger, P. L. and T. Luckmann (1966), *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, Garden City, NY: Anchor Books.

5. Колосок С. В. (2003). Зв'язки з громадськістю у формуванні іміджу органів державної влади: Автореф. Дис. К.н. з держ. упр.: 25.00.01 – теорія та історія державного управління; Одеський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України. 22 с.
6. Конах В. К. (2015). Зовнішні загрози розвитку національних медіапросторів: наукове осмислення проблеми. Стратегічні пріоритети. № 3. С. 143–150. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2015_3_21
7. Магда Є. В. (2014). Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 5. С. 138–142. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_5_29
8. Літвін Л. А. (2015). Реалізація національних інтересів України крізь конструювання геополітичного іміджу. Політологічні записки : Збірник наукових праць. Вип. 1(11). Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля. С. 165–172.
9. Євтушенко Г. В. (2011). Імідж країни: структурно-елементний підхід. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Економічна. № 970. С. 236–241. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhE_2011_970_55
10. Савченко М. Є. (2019). Сутність та особливості брендингу території. Причорноморські економічні студії. Вип. 37. С. 148–153. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2019_37_29
11. Lucas, E. (2016). Winning the information war: techniques and counter-strategies against Russian propaganda in central and Eastern Europe. Washington, DC: Center for European Policy Analysis.
12. Mattelaer A. (2019). EU Diplomacy Beyond Brussels: The Evolution of Diplomatic Networks. Palgrave Macmillan.
13. Лисенко Ю. В. (2019). Публічна дипломатія як елемент формування позитивного іміджу сучасної держави. Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу. С. 113–117.
14. Бондаренко С. В. (2018). Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави: особливості доступу та контролю над політичним дискурсом. Політичне життя. № 3. С. 84–89. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2018_3_16
15. Хорішко Л. С. (2022). Стратегічні комунікації України в умовах російсько-української війни. Publishing House "Baltija Publishing". С. 1069–1077. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-133>
16. Ткач, Є. (2025). Призначення, принципи та алгоритм формування бренда держави і використання інструментів державного брендингу. Сталий розвиток економіки, (1 (52), с. 196–203. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-52-27>
17. Levytska I. (2025). National brand of Ukraine in the modern communicative environment. International scientific-practical journal commodities and markets. 54, 2 (Jun.), 83–105. DOI: [https://doi.org/10.31617/2.2025\(54\)06](https://doi.org/10.31617/2.2025(54)06).
18. Кравчук Н. Я. (2025) Публічна дипломатія як стратегічний імператив зміцнення конкурентоспроможності держави в умовах трансформації світового порядку. Empirio. Т. 2, № 1. С. 78–91. <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2025.2.1.78-91>
19. Cull, N. J. (2022). From soft power to reputational security: Rethinking public diplomacy and cultural diplomacy for a dangerous age. In B. J. C. McKercher (Ed.), The Routledge handbook of diplomacy and statecraft (2nd ed., pp. 409–419). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003016625>

Стаття надійшла до редакції 04.08.2025

Рекомендована до друку 18.08.2025

Опублікована 17.11.2025

ПОВОЄННИЙ СОЦІАЛЬНИЙ ДИСТРЕС І ІНСТИТУЦІЙНА КРИХКІСТЬ В УКРАЇНІ: ДО НОВОЇ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ІНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ¹

Кононенко Н. В.,

провідний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса

Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0001-8397-2830

n.kononenko1509@gmail.com

У статті досліджується феномен соціального дистресу в Україні як одного з найтриваліших і найглибших наслідків повномасштабної війни, розпочатої Російською Федерацією. Війна виступила не лише чинником масштабних руйнувань і гуманітарних втрат, а й каталізатором радикальних соціальних і політичних трансформацій, які формують симптоми так званого «катастрофічного суспільства»: зникнення передбачуваності майбутнього, хронічне психосоціальне виснаження громадян, зростання інституційної недовіри та розрив соціальних зв'язків. Особлива увага приділяється аналізу інституційної неспроможності держави як ключового чинника, що поглиблює соціальний дистрес і ускладнює відновлення суспільної стійкості.

На основі підходів У. Бека, О. Бейліс та А. Пшеворського авторка розглядає взаємозв'язок між якістю державного управління, рівнем довіри до інститутів та спроможністю влади реалізовувати політики справедливості й турботи. Окремий акцент зроблено на виявленні структурних проблем українського державного управління у 2024–2025 роках: обмежена ефективність соціальної політики, незавершеність судової реформи, уповільнення антикорупційних ініціатив, а також відтворення викривленої архітектури влади, що консервує делегативну модель управління.

Стаття вводить український досвід у ширший європейський контекст, демонструючи паралелі з кризою легітимності та управлінської ефективності в низці країн ЄС. Це дозволяє зробити висновок про транснаціональний характер інституційної деградації, що загрожує демократичним системам не лише в умовах війни, а й у мирний час. Як інтелектуальну відповідь на ці виклики запропоновано концепт «інституційної турботи» – альтернативний підхід до управління, що протистоїть технократичним чи репресивним моделям. Його основою є політичне слухання, відповідальність перед громадянами, залучення суспільства до прийняття рішень та формування моральної солідарності.

Доводиться, що подолання післявоєнного дистресу можливе лише через якісну інституційну реконструкцію, яка забезпечить соціальну справедливість, відновлення довіри та стійкість української демократії. Аналітичні висновки ґрунтуються на критичному, порівняльному й інтерпретативному методах, а також на аналізі нормативно-правової бази та практичних кейсів сучасної політики.

Ключові слова: соціальний дистрес; інституційна неспроможність; делегативна демократія; поствоєнна політика; соціальна справедливість; інституційна турбота; державне управління; криза легітимності; структурні реформи; демократична стійкість

Вступ. Повномасштабна війна стала точкою глибокого структурного зсуву в соціальному ландшафті України, трансформувавши її з умовної стабільності у стан затяжного соціального дистресу. У результаті тривалого функціонування в умовах надзвичайного стану нормалізуються аномальні соціальні явища: радикальна невизначеність, руйнування передбачуваності майбутнього, емоційне та психосоціальне виснаження, наростання інституційної недовіри. Ці ознаки відповідають описаній

¹ Ця стаття ґрунтується на розділі монографії «Адаптивні зміни у функціонуванні політичної системи України в умовах повоєнної відбудови» (за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024), однак містить оновлений аналітичний матеріал і зосереджена на специфіці повоєнного соціального дистресу та інституційної крихкості як ключових викликів для нової програми соціальної політики і трансформації державних інституцій.

Ульріхом Беком моделі «катастрофічного суспільства» (Beck, 1992), у якому ухвалення управлінських рішень зумовлене безпосередньою кризою, а не логікою стратегічного розвитку.

У післявоєнній перспективі ключовим викликом для України постає не лише фізична реконструкція зруйнованої інфраструктури, а й переосмислення базових принципів соціальної взаємодії. В умовах поглибленого соціального дистресу дедалі актуальнішим стає звернення до концептуальних підходів соціальної реконструкції. Зокрема, методологія Олени Бейліс (Baylis, 2023) окреслює три стратегічні напрями, що дозволяють здійснити перехід від реактивного управління до формування довгострокової політики відновлення:

- поновлення історичної справедливості через перехідне правосуддя – як юридичне визнання воєнних злочинів та відновлення прав постраждалих груп;
- інституційні реформи, спрямовані на досягнення соціальної та політичної справедливості з акцентом на інклюзивність, прозорість і підзвітність;
- діалогові практики, зорієнтовані на зниження соціальної поляризації, відновлення міжгрупової довіри та формування спільного бачення майбутнього.

Таким чином, політика подолання дистресу передбачає не лише відновлення соціального захисту, а й глибоке інституційне переосмислення ролі держави – від технократичного апарату до суб'єкта моральної солідарності. У центрі цього оновлення постає концепт інституційної турботи як нової форми взаємодії держави з громадянами, заснованої на відповідальності, етичному визнанні та політичному слуханні. Такий підхід відповідає викликам посткризової демократії, в якій довіра, участь і соціальна солідарність є не лише інструментами, а й умовами стійкості.

У цьому контексті особливої ваги набуває питання інституційної спроможності: чи здатна українська держава в її нинішньому стані подолати інерцію делегативного управління й взяти на себе відповідальність за довгострокову трансформацію в умовах багаторівневої кризи? Виходячи з цього, *об'єктом дослідження* у цій статті є соціально-політична система України в умовах повномасштабної війни, а *предметом* – інституційна неспроможність держави як чинник загострення соціального дистресу та бар'єр для реалізації справедливої повоєнної політики. *Мета дослідження* полягає в тому, щоб проаналізувати природу інституційної неспроможності української держави у контексті війни та окреслити концептуальні підходи до її подолання через трансформаційні політики турботи, справедливості й підзвітності. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

- визначити характерні риси соціального дистресу в Україні у стані затяжної кризи;
- оцінити ефективність соціальної політики та масштаби інституційного дефіциту в умовах війни;
- зіставити український досвід з інституційними трендами в країнах ЄС;
- проаналізувати ризики делегативної моделі влади для демократичної стійкості;
- сформулювати принципи інституційної реконструкції як умови відновлення справедливості та довіри.

У межах дослідження застосовано наступні методи: метод критичного аналізу – (для виявлення дисфункцій у функціонуванні державних інституцій); порівняльний метод (для аналізу відмінностей і спільних рис між українським і західними підходами до інституційного будівництва); метод концептуального моделювання (для побудови теоретичної рамки інституційної турботи як альтернативи делегативному управлінню); аналіз нормативно-правової бази – для виявлення структурних викривлень у конституційному дизайні; інтерпретативний підхід – для дослідження суспільних очікувань і соціального резонансу управлінських практик.

Війна, політика подолання суспільного дистресу та інституційний дефіцит

Попри повномасштабну війну, розв'язану Російською Федерацією проти України, наша держава залишається демократією: функціонують парламент і політичні партії, триває реформа судової системи, забезпечено свободу слова, а також – як засвідчив «картонний майдан» у липні 2025 року – свободу мирних зібрань. Водночас на політичний процес накладає обмеження режим воєнного стану, який, зокрема, унеможливує проведення виборів, внесення змін до чинної Конституції та проведення конкурсів щодо посад в інституціях виконавчої влади. Також важливо усвідомлювати, що як держава перехідного типу, Україна все ще залишається неконсолідованою демократією, яка має риси дефектного або делегативного режиму. У цьому контексті дефіцит інституційної спроможності відчувається значно гостріше, ніж у стабільних західних демократіях.

Важливою ознакою дефіцитної спроможності державних інституцій в Україні залишається якість послуг, що надаються Українською державою (передусім – пенсійного забезпечення та субсидій, спрямованих на підтримку мало забезпечених верств населення). Маємо визнати, що, незважаючи на гостру нестачу фінансів, що є наслідком як руйнування української економіки під час повномасштабної війни, так і корупції, держава намагається ухвалювати рішення, спрямовані на полегшення становища найменш забезпечених категорій населення і реформування системи соціального захисту. Так, з 1 липня 2025 року в Україні запроваджено нову базову соціальну допомогу,

яка об'єднує кілька видів виплат для підтримки малозабезпечених сімей та її розмір складає 4500 грн.– 8500 грн. на родину (усереднено). Затверджено стратегію демографічного розвитку України до 2040 року, розроблено законпроекти, що запроваджують реформу системи підтримки сімей у період до та після народження дитини і передбачають виплату розміром 50 тис. грн. на народження кожної дитини. На розгляд уряду вже подано проєкт закону про реформу солідарної пенсійної системи, і про запровадження накопичувальної пенсії. На реабілітацію осіб з інвалідністю бюджетом 2025 року спрямовується 6,7 млрд грн, з яких 4,6 млрд грн – на допоміжні засоби реабілітації, а 1,1 млрд грн – на протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за новітніми технологіями. На реабілітацію дітей з інвалідністю у 2025 р. спрямовано 1 млрд грн. На надання соціальних послуг (психосоціальна підтримка в Центрах життєстійкості) передбачено 1,6 млрд грн. Запускається послуга «денного догляду для дітей з інвалідністю» (Марчак, 2024).

Суть проблем перерахованих державних послуг – не в інфраструктурі їх надання (що є більш ніж конкурентною у порівнянні із західними аналогами). А в розмірі допомоги і охопленні, які лишаються, відповідно, скромними і обмеженими, що не вирівнює соціального розшарування в країні та підсилює серед українців запит на соціальну справедливість. Так, на середину 2025 року проєкт «базової соціальної допомоги» перебуває в стадії «пілоту» і був доступним лише для 646 родин. А послуга денного нагляду за дітьми з інвалідністю у 2025 році доступна 1000 дітей. Одна з причин такого явища – нестача доходів бюджету, як таких, і банальний дефіцит державного бюджету, який набув величезних обсягів під час повномасштабної війни і складає у 2025 році 1,637 трлн грн., майже 20% ВВП (Марчак, 2025). Традиційна українська проблема (малі обсяги державних бюджетів) зумовлені корупцією, що перенаправляє велику частину ВВП «в тінь». Навіть під час повномасштабної війни, коли обсяги тіньової економіки дещо скоротилися, цей показник становить 25–30% (Куш, 2024). Чому так відбувається?

Справа в тому, що *корупція в Україні має не просто фінансово-економічну природу, а є симптомом глибокої політико-інституційної дисфункції. Її системний характер зумовлений насамперед слабкістю формальних інституцій держави* – таких як судова влада, парламент, уряд – чия ефективність, професійність, легітимність, інклюзивність та адаптивність значною мірою блокуються хибною архітектонікою влади, закладеною в чинній Конституції України. Конституційна модель, що сформувалася після 1996 року та зазнала суперечливих змін у 2004, 2010 і 2014 роках, створила дефектну диспозицію влади, в якій ключові виконавчі повноваження (без політичної відповідальності) концентруються навколо інституту президента. В таких «делегативних демократіях» (Гльєрмо О'Доннелл, 1994) легітимність крихка, оскільки вона ґрунтується на харизмі (силі) лідера, а не на інституційних гарантіях. Це не лише деформує баланс стримувань і противаг, а й позбавляє інші інституції – насамперед уряд і парламент – реальної суб'єктності. Через це відбувається поступова ерозія інституційної відповідальності: компетентні органи ухвалюють рішення не за процедурною логікою, а на основі політичної доцільності, що часто формується в неформальних владних центрах. Як наслідок, довіра громадян до формальних інституцій девальвується і вони часто поступаються впливом неформальним – олігархічним угрупованням, політичним «смотрящим», корупційним мережам, які починають виконувати роль паралельних каналів ухвалення рішень та розподілу ресурсів. Саме в такому вакуумі інституційної спроможності і вкорінюється стійка корупційна модель – як спосіб адаптації до невизначеності, як засіб впливу та як гарант привілейованого доступу до ресурсів у системі, де правові та процедурні механізми не доводять свою приматність.

Інституційна криза як загальноєвропейський тренд

Заради наукової об'єктивності маємо визнати, що дефіцит спроможності державних інституцій – не лише проблема України. А. Пшеворський, один із провідних дослідників феномену сучасного «демократичного відкату», підкреслює, що ключовою проблемою сучасних демократичних режимів є низька ефективність функціонування державних інституцій, що, своєю чергою, зумовлює зниження якості публічних послуг, які вони надають (Przeworski, 2024). Криза інституціоналізму – це тренд, в якому перебувають майже всі західні демократії. Авторка, спираючись на дані Світового Банку (Worldwide..., 2024), підрахувала, що *16 країн ЄС, Велика Британія і Норвегія в період між 2010–2023 рр., продемонстрували негативну динаміку індексу ефективності державного управління (далі WGI)*². Найбільше падіння WGI – у Мальти, Словаччини, Кіпру, Бельгії, Греції, Угорщини, Великої Британії, Австрії, Франції та Німеччини. І лише 11 країн-членів ЄС (серед яких – 7 посткомуністичних, які, за логікою, зобов'язані зростати в напрямі ефективності управління, щоб досягнути рівня інституційної спроможності позбавлених посткомуністичного минулого країн Північної та Західної Європи) продемонстрували позитивну динаміку індексу WGI (див. табл. 1).

² Інтерпретація цього індексу розробниками методики WGI надає підстави авторці вважати його відображенням інституційної спроможності

**Динаміка індикатора «Ефективність врядування» (2010–2023), WGI
та класифікація режиму v-DEM**

Країна/рік	Індикатор «Ефективність врядування», WGI				Динаміка індикатора "Ефективність врядування", динаміка між 2010 та 2023 рр, WGI	Тип режиму, за класифікацією V-DEM
	2010	2019	2021	2023		
Мальта	84,2	76,7	77,1	65,6	-18,6	Електоральна демократія
Словаччина	75,1	71,4	68,6	59	-16,1	Електоральна демократія
Кіпр	91,4	78,6	75,5	76,4	-15	Електоральна демократія
Греція	68,9	64,8	66,7	57,5	-11,4	Електоральна демократія
Угорщина	71,8	68,1	70,5	62,7	-9,1	Електоральна автократія
Велика Британія *	92,8	90	85,7	84,4	-8,4	Ліберальна демократія
Австрія	97,1	91,4	93,8	89,6	-7,5	Електоральна демократія
Франція	89	88,1	85,2	83	-6	Ліберальна демократія
Німеччина	90,4	91,9	87,1	85,4	-5	Ліберальна демократія
Румунія	51,2	42,9	46,2	46,7	-4,5	Електоральна демократія
Польща	70,8	70,5	61,4	66,5	-4,3	Електоральна демократія
Швеція	98,6	94,8	95,2	94,8	-3,8	Ліберальна демократія
Фінляндія	99,5	99,5	98,1	97,2	-2,3	Ліберальна демократія
Іспанія	78,5	79,5	78,1	76,9	-1,6	Ліберальна демократія
Болгарія	54,5	60	45,2	53,5	-1	Електоральна демократія
Норвегія *	98,1	97,1	97,6	97,6	-0,5	Ліберальна демократія
Данія	99	98,6	98,6	98,6	-0,4	Ліберальна демократія
Словенія	80,9	81,9	83,8	81,1	0,2	Електоральна демократія
Нідерланди	95,2	96,7	96,2	95,8	0,6	Ліберальна демократія
Північна Македонія	48,3	47,6	47,1	49,1	0,8	Електоральна демократія
Португалія	78,9	84,3	80	80,2	1,3	Електоральна демократія
Латвія	72,7	82,4	76,7	74,1	1,4	Ліберальна демократія
Італія	67,5	68,6	63,8	70,3	2,8	Ліберальна демократія
Люксембург	94,3	95,2	85,7	98,1	3,8	Ліберальна демократія
Чехія	77	78,1	81,4	82,5	5,5	Ліберальна демократія
Хорватія	69,4	69	69,5	75,5	6,1	Електоральна демократія
Естонія	82,3	84,8	88,6	88,7	6,4	Ліберальна демократія
Литва	73,7	80,5	81	81,6	7,9	Електоральна демократія
Україна*	23,2	38,5	35,2	37,4	9,7	Режим воєнного стану

Джерело: складено авторкою на ґрунті досліджень WGI та V-DEM.

*Європейські країни, що не входять до ЄС.

Прямий зв'язок між інституційною спроможністю та рівнем демократії демонструють результати дослідження якості демократії V-DEM. Згідно із останнім звітом V-DEM, жодна країна ЄС, яка була його членом до початку хвилі посткомуністичного поширення (до 2004 року), плюс Велика Британія і Норвегія, не зазнала за останні п'ять років, м'яко кажучи, суттєвого прогресу у розвитку демократії (Democracy Report ..., 2024, р. 21). Більше того, Австрія, Кіпр, Мальта та Греція перемістилися з групи «ліберальних» у категорію «електоральних (з певними дефектами) демократій». Процеси деградації демократій присутні і в групі посткомуністичних країн – у Словаччині, Угорщині, Румунії, Болгарії, Польщі, Словенії.

Наслідки цієї інституційної кризи є тривожними. Передусім мова йде про зростання впливу популізму, прихід до влади праворадикальних політиків (Франція, Польща, Австрія, Німеччина, Італія), які експлуатують антиєвропейські та антиміграційні настрої, глибоку поляризацію суспільств та політичну нестабільність. Як зазначає Пшеворський, демократія не вмирає від переворотів – вона розкладається поступово, коли інституції перестають виконувати свою роль. (Przeworski, 2024; р. 6).

На відміну від ЄС, Україна не може собі дозволити експериментувати із «повільним розпадом» – під час війни ціна інституційної неефективності стає надто високою.

Інституційна трансформація як умова подолання соціального дистресу

На відміну від більшості європейських країн, яким необхідно лише удосконалювати функціонування вже сформованих, переважно інклюзивних державних інституцій відповідно до викликів постіндустріальної економіки та очікувань суспільства, в Україні стоїть завдання якісно іншого порядку. Йдеться не лише про реформування, а про створення нових посткомуністичних інституцій, здатних забезпечити стабільне економічне зростання, справедливий розподіл валового внутрішнього продукту та сприяти розвитку демократії високої якості. Саме розбудова спроможних інституцій посткомуністичного типу виступає ключовою передумовою успішного подолання наслідків воєнного дистресу українського суспільства шляхом реалізації структурних реформ, спрямованих на досягнення соціально-політичної справедливості та відновлення економічної динаміки.

Упродовж 2014–2018 років (після Революції Гідності) в Україні відбувалися окремі спроби покращити інституційний дизайн держави: було ініційовано судову реформу, реформу прокуратури, розпочато тестування нових моделей функціонування міністерств у межах реформи державного управління, побудовані антикорупційні інституції, орієнтовані на боротьбу із топ-корупцією. Однак, на нашу думку, реальні політичні передумови для повного демонтажу пострадянської інституційної спадщини й формування нової нормативної основи, навколо якої могли б розвиватися повноцінні посткомуністичні інститути з притаманною європейським демократіям системою стримувань і противаг, сформувалися лише після електорального циклу 2019 року. Володимир Зеленський переконливо переміг на президентських виборах, а його політична сила отримала монобільшість у Верховній Раді, що усунуло традиційний для української політичної системи дуалізм впливу між президентом і прем'єр-міністром. Унікальна конфігурація політичної влади, що склалася після виборів 2019 року, створила майже оптимальні умови для комплексного реформування системи державного управління. Включно із трансформацію функціональних меж між основними інститутами влади – зменшення надмірної концентрації повноважень в інституті президентства та посилення інституційної суб'єктності парламенту, уряду та судової влади, зокрема через внесення відповідних змін до Конституції України.

Утім глибока трансформація системи стримувань і противаг так і не відбулася. Через потужний опір з боку усталеної системи, дефіцит як політичного досвіду, так і політичної волі у нового керівництва держави, а також непередбачувані зовнішні виклики – зокрема пандемію COVID-19 – необхідні інституційні зміни залишилися нереалізованими. В період 2019–2021 рр. Україна впевнено рухалася в напрямку президент-домінуючої моделі напівпрезиденталізму, у межах якої глава держави через контроль над сектором безпеки, органами прокуратури, виконавчою вертикаллю та парламентською більшістю продовжував утримувати провідні владні повноваження. Натомість парламент і уряд дедалі більше втрачали політичну суб'єктність і спроможність до самостійного формування політики. У результаті повномасштабне вторгнення Росії в лютому 2022 року застало Україну в умовах нерезформованої інституційної архітектури, що зберігала всі системні ризики, притаманні квазіпрезидентському режиму з неефективною системою стримувань і противаг.

Україна веде повномасштабну війну з агресором, спираючись на застарілі, екстрактивні інституції, мобілізаційного потенціалу яких наразі достатньо для утримання функціонування державного апарату та організації опору. Однак ці інституції виявляються недостатніми для реалізації трансформацій, яких вимагає європейська інтеграція України, а також для впровадження ефективної соціально-економічної політики, здатної відповісти на виклики повоєнного дистресу. Серед найбільш критичних проблем – незавершене реформування судової системи та прокуратури, відтермінований старт реформи Служби безпеки України, а також обмежені досягнення у боротьбі з корупцією, особливо у чутливих секторах, що мають прямий вплив на обороноздатність держави: закупівлі озброєння, мобілізаційні заходи, логістичне забезпечення Збройних Сил тощо.

З огляду на початкову слабкість інституційної архітектури державного управління, факт утримання базових показників ефективності держави на рівні 2021 року протягом перших років повномасштабної війни можна розглядати як досягнення – як уряду, так і українського суспільства (див. таблицю 2). Ця стабілізація забезпечила мінімально необхідний рівень функціонування держави в умовах екзистенційної кризи. Разом з тим, поточне «статус-кво виживання» радше свідчить про глибокі системні обмеження, з якими Україна увійшла у фазу відкритого збройного конфлікту: незавершеність структурних інституційних реформ, дисфункційна система стримувань і противаг, а також хронічна неспроможність забезпечити прозорість і підзвітність у ключових сферах публічного управління.

Повільні темпи ухвалення рішень у критично важливих напрямках – приборкання корупції, пріоритезація принципу рівності перед законом, забезпечення процедурної інклюзії в межах допустимого

Динаміка окремих індикаторів WGI (2018–2023 рр.)

Країна	Рік/індикатор			
	Інклюзивність, WGI			
	2018	2021	2022	2023
Болгарія	58,7	56,5	57,4	60,2
Румунія	65,5	64,2	63,2	62,2
Україна	43,69	49,7	45,8	42,6
Країна	Ефективність, WGI			
	2018	2021	2022	2023
	2018	2021	2022	2023
Болгарія	57,1	45,2	42,4	53,3
Румунія	46,6	46,1	52	46,7
Україна	37,1	35,2	33	37,7
Країна	Рівність перед законом, WGI			
	2018	2021	2022	2023
	2018	2021	2022	2023
Болгарія	50,9	52,3	50	58,8
Румунія	63,3	62,3	62,2	64,1
Україна	23,8	25,7	18,8	19,8
Країна	Контроль корупції, WGI			
	2018	2021	2022	2023
	2018	2021	2022	2023
Болгарія	49	48	50	50
Румунія	48	51	55	56
Україна	17	24	29	25,9

Джерело: складено авторкою на основі досліджень WGI.

навіть за умов воєнного стану – створюють підґрунтя не лише для прогресуючої делегітимації державних інституцій, а й для укорінення відчуття масової несправедливості серед українських громадян. Ці прояви не є ситуативними – вони сигналізують про глибокий інституційний структурний дефіцит. Так, за результатами соціологічних досліджень Центру Разумкова (2024), 74% українців у вересні 2024 року вважали боротьбу з корупцією пріоритетною реформою. Водночас 82% респондентів оцінили спроможність влади у цій сфері як незадовільну. Майже три чверті опитаних не бачать в Україні рівності всіх перед законом, а 53,8% переконані, що державна соціально-економічна політика спрямована на захист інтересів заможних верств і олігархічного капіталу. 48% респондентів самовизначаються як бідні – ті, хто ледь зводить кінці з кінцями та не мають фінансової спроможності забезпечити базові потреби.

Такі суспільні настрої не лише демонструють глибоку кризу довіри, а й формують ґрунт для соціальної деконсолідації, поляризації та потенційних розколів. У подібних умовах будь-яке стратегічне планування з подолання масового дистресу чи загоєння соціальних травм втрачає дієвість – за слабкої легітимності інституцій та відсутності довіри, політика перестає бути інструментом справедливого розв'язання конфліктів і перетворюється на інструмент їх відтворення.

Ключ до розуміння природи цих процесів лежить не у поверхневих інструментальних вадах, а у глибоко вкоріненій дисфункції самих правил інституційної взаємодії. Екстрактивні інституції – з їхньою репресивною логікою, закритістю, пріоритетом приватного над публічним – продовжують відтворювати себе через конституційно закладені «пастки спроможності»: системні обмеження ефективності, професійності, інклюзивності та легітимності державного управління. Домінування виконавчої вертикалі над судовою та законодавчою гілками, надмірна концентрація владних повноважень в інституті президентства (виправдана у військовий час, але надзвичайно ризикована в умовах повоєнного відновлення демократії), а також брак справжніх механізмів стримувань і противаг – усе це відображає не просто інституційний недорозвиток, а інституційну деформацію. Така система за своєю природою відчужує громадян від держави, породжує зневіру в її здатність діяти в інтересах більшості й акумулює у суспільстві відчуття несправедливості як «нової норми» (Зеленько, 2025).

Тривожно, що навіть стратегічні документи, спрямовані на трансформацію українських інституцій – зокрема *Ukraine Facility Plan* (2024), узгоджений з Європейським Союзом і громадянським суспільством, – пропонують переважно технократичні, інструментальні підходи до реформ: удосконалення державного управління, прозорість публічних фінансів, покращення судочинства та антикорупційної інфраструктури. Однак ці зміни не торкаються фундаментальної проблеми: архітектури інституційної влади, яка протягом десятиліть позбавляє український парламент, уряд та суди належної

суб'єктності. Аналогічним чином і щорічне *Послання Президента до Верховної Ради* (2024), у якому представлено *План внутрішньої стійкості*, фокусується на покращенні функціональних аспектів системи, уникаючи критичної рефлексії над тим, що саме система розподілу влади та структура політичної відповідальності залишаються основним джерелом слабкості інституцій.

Висновки. Інституційна неспроможність – головна перешкода соціально орієнтованим реформам. Без фундаментальної трансформації політичної системи, зокрема перегляду Конституції, навіть прогресивні ініціативи залишатимуться фрагментарними. Україна не має «подушки безпеки» у вигляді стабільних інституцій. Тому їй потребує не технічної модернізації, а **радикальної реконструкції влади**, з акцентом на:

- чіткий розподіл повноважень між президентом та прем'єр-міністром;
- підзвітність усіх гілок влади;
- інституційну суб'єктність парламенту та уряду;
- легітимність, засновану на участі громадян.

Лише за цих умов інституції можуть стати основою справедливості, а держава – гарантом повної солідарності, а не її гальмом.

Kononenko N. Post-war social distress and institutional fragility in Ukraine: towards a new program of social policy and institutional transformation³

The article examines the phenomenon of social distress in Ukraine. It is analyzed as a long-term consequence of the full-scale war launched by the Russian Federation. The war has brought not only material destruction and humanitarian losses. It has also acted as a catalyst for radical social and political transformations. Under these conditions, a “catastrophic society” is emerging. Its symptoms include the loss of future predictability, psychosocial exhaustion of citizens, growing institutional distrust, and the erosion of social ties.

Particular attention is devoted to the state's institutional incapacity. It constitutes the primary factor deepening social distress and obstructing societal recovery. The theoretical framework draws on the approaches of U. Beck, O. Baylis, and A. Przeworski. Their insights make it possible to analyze the relationship between governance quality, levels of trust, and the state's capacity to implement policies of justice and care.

The Ukrainian context of 2024–2025 is explored in detail. The study identifies persistent problems in social policy, the incompleteness of judicial reform, and the weakness of anti-corruption initiatives. It further analyzes the reproduction of a distorted architecture of power that sustains a delegative model of governance.

The Ukrainian experience is compared with the crisis of legitimacy and governance effectiveness observed in EU member states. This comparison demonstrates that institutional degradation is a transnational phenomenon. It threatens not only societies at war but also established democracies.

The author introduces the concept of “institutional care.” This is presented as an alternative to technocratic or repressive governance models. It rests upon political listening, accountability, citizen participation, and moral solidarity.

The article argues that postwar distress can be overcome only through comprehensive institutional reconstruction. Such reconstruction is a prerequisite for achieving social justice, restoring trust, and ensuring the resilience of Ukrainian democracy. Methodologically, the study is grounded in critical, comparative, and interpretive analysis, complemented by the examination of legal frameworks and practical case studies.

Key words: post-war society, social distress, institutional capacity, justice, social policy, legitimacy, Ukraine.

Література:

1. Baylis, E. (2023). *Post-conflict reconciliation in Ukraine*. *Revue européenne du droit*, 4, 71. https://scholarship.law.pitt.edu/fac_articles/574
2. Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.
3. Charron, N., Lapuente, V., & Bauhr, M. (2024). *The geography of quality of government in Europe* (QoG Working Paper Series, 2024(2)). Department of Political Science, University of Gothenburg.

³ This article is based on a chapter of the monograph “*Adaptive Changes in the Functioning of Ukraine's Political System in the Context of Post-War Reconstruction*” (edited by O. O. Rafalskyi and O. M. Maiboroda. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2024). However, it contains updated analytical material and focuses on the specificity of post-war social distress and institutional fragility as key challenges for a new program of social policy and the transformation of state institutions.

4. Democracy Report 2024. (2024). *Democracy winning and losing at the ballot*. V-DEM. <https://v-dem.net/publications/democracy-reports/>
5. Przeworski, A. (2024). Who decides what is democratic? *Journal of Democracy*, 35(3), 5–16. <https://dx.doi.org/10.1353/jod.2024.a930423>
6. Ukraine Facility Plan. (2024). <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/>
7. Worldwide Governance Indicators. (2024). *Home | Worldwide Governance Indicators*. <https://info.worldbank.org/governance/wgi/>
8. Зеленський, В. (2024, 19 листопада). Ми маємо не допустити, щоб хтось у світі засумнівався у стійкості всієї України. *Щорічне послання Президента Верховній Раді України*. Офіційне інтернет-представництво Президента України. <https://www.president.gov.ua/news/mi-mayemo-ne-dopustiti-shob-htos-u-sviti-zasumnivavsya-u-sti-94497>
9. Зеленько, Г. (Ред.). (2025). *Інституційна (не)спроможність держави в Україні: як розірвати замкнене коло* (кол. авт.). Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://doi.org/10.53317/978-617-14-0363-5>
10. Куш, О. (2024, Серпень). Якими є розмір тіньової економіки України та її вплив на наш розвиток. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/jakimi-je-rozmir-tinovoji-ekonomiki-ta-jiji-vpliv-na-nash-rozvitok.html>
11. Марчак, Д. (2024, 26 липня). Сьогодні для мене – трохи магічна дата. *Facebook*. <https://www.facebook.com/share/p/19LCdaidoS/>
12. Марчак, Д. (2024, Листопад). Соціальний бюджет-2025. *Українська правда*. <https://epravda.com.ua/rus/columns/2024/11/21/722095/>
13. Разумков Центр. (2024с, Червень 25). Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів, віра в перемогу (червень 2024 р.). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-vira-v-peremogu-cherven-2024r>

Стаття надійшла до редакції 06.08.2025

Рекомендована до друку 03.09.2025

Опублікована 17.11.2025

ІДЕОЛОГІЧНІ ДИВЕРСІЇ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ

Лисянський П. Л.,

доктор філософії з політичних наук,

директор ГО «Інститут стратегічних досліджень та безпеки»

докторант

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса

Національної академії наук України

ORCID ID: 0000-0003-3997-9335

pvllys@gmail.com

Ястребова В. А.,

доктор філософії з політичних наук,

директор

ГО «Східна правозахисна група»

ORCID ID: 0000-0002-0757-2090

У статті досліджується феномен ідеологічної диверсії як ключового інструменту авторитарної стратегії впливу в умовах гібридної війни. Автори акцентують увагу на тому, що ідеологічна диверсія є невід'ємною складовою підготовки до військових конфліктів, що ініціюються Російською Федерацією на пострадянському просторі. У роботі обґрунтовано, що перед початком будь-якої активної фази військових дій відбувається системна ідеологічна обробка населення через цілеспрямований інформаційно-психологічний вплив. Такий вплив передбачає підрив національної єдності, делегітимацію державних інституцій, формування образу ворога та нав'язування концепції «руського мира» як нібито історично обґрунтованої форми співіснування народів. Особливу увагу приділено аналізу механізмів реалізації ідеологічної диверсії в контексті створення так званих «Луганської народної республіки» та «Донецької народної республіки». Автори демонструють, що ключовою особливістю цієї стратегії є впровадження зовнішньо-інспірованого сепаратизму, що підкріплюється маніпуляціями історичною пам'яттю, викривленням фактів і поширенням антиукраїнських наративів через медіа, освітні програми, культурні проекти та розважальний контент. Окремий акцент зроблено на ролі предиктивного програмування свідомості через цифрові платформи та масову культуру, які формують сприятливе підґрунтя для сприйняття агресії як легітимного й виправданого явища. У статті підкреслено, що ідеологічна диверсія є не просто елементом пропаганди чи індоктринації, а комплексною системою підривного впливу, спрямованою на трансформацію політичної культури та ідентичності населення. Обґрунтовано наукову й практичну необхідність поглибленого вивчення цього явища для розробки ефективних механізмів протидії та зміцнення національної безпеки.

Ключові слова: ідеологічна диверсія, гібридна війна, інформаційно-психологічний вплив, авторитаризм, Російська Федерація, пострадянський простір, національна безпека.

Вступ. Після розпаду Радянського Союзу Російська Федерація розпочала системну політику, спрямовану на відтворення впливу на простір колишніх радянських республік та намагання реінтеграції їх у сферу власного політичного контролю. Одним із основних інструментів реалізації цієї політики стали ідеологічні механізми впливу, покликані підривати національний суверенітет молодих незалежних держав і формувати підґрунтя для їх політичної, економічної та культурної залежності від Російської Федерації. Зокрема, важливим компонентом цієї стратегії виступили дії, які на наш погляд слід визначати як ідеологічні диверсії. Ідеологічна диверсія в цьому контексті розуміється як цілеспрямований, системний підривний вплив на політичну культуру, ідентичність і суспільну свідомість

населення інших держав з метою послаблення їх стійкості, делегітимації національних інституцій та створення сприятливих умов для зовнішнього контролю або прямого втручання. Такі дії передбачають маніпуляцію історичною пам'яттю, викривлення суспільно значущих цінностей, підрив патріотичних настанов і нав'язування зовнішніх ідеологічних конструктів, вигідних агресору. Особливо руйнівними є наслідки реалізації ідеологічних диверсій для політичної стабільності й безпеки держав, які стали об'єктом гібридного впливу. Це проявляється у провокуванні сепаратистських рухів, підготовці ґрунту для військових конфліктів, посиленні внутрішньополітичної поляризації та ерозії громадянської єдності. Прикладом такої деструктивної політики є події на сході України, де перед початком збройного протистояння відбулася масштабна ідеологічна обробка населення, що підготувала ґрунт для створення так званих «ЛНР» і «ДНР». Таким чином, ідеологічна диверсія є не просто інформаційною кампанією чи пропагандистською активністю, а комплексним інструментом авторитарної стратегії, спрямованим на підрив основ державності та формування умов для реалізації політичних і територіальних претензій агресора.

Метою статті є всебічне наукове осмислення ідеологічних диверсій як важливого інструменту реалізації гібридної стратегії сучасних авторитарних режимів, зокрема Російської Федерації. У роботі ставиться завдання визначити сутність ідеологічної диверсії як цілеспрямованого і системного підривного впливу на політичну культуру, суспільну свідомість і національну ідентичність, а також проаналізувати її основні механізми реалізації через пропаганду, маніпуляцію історичною пам'яттю, інформаційно-психологічний вплив, використання медіа, освітніх програм та культурного продукту. Особливу увагу приділено розкриттю ролі ідеологічних диверсій у підготовці ґрунту для дестабілізації політичної системи, підриву державного суверенітету, провокуванні внутрішньополітичних конфліктів і легітимації зовнішньої агресії. Стаття має на меті показати, якими є виклики, що створюють ідеологічні диверсії для національної безпеки й політичної стабільності держав, які опинилися у зоні гібридної агресії, та окреслити напрями подальших досліджень і можливі стратегії протидії цьому явищу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському науковому середовищі проблематика ідеологічних диверсій як окремого політичного й ідеологічного явища досі не була предметом системного вивчення. Попри значну увагу до тематики гібридної війни, інформаційної агресії, пропаганди й політичної маніпуляції, ідеологічна диверсія не виокремлювалася в окремий об'єкт політологічного аналізу, а розглядалася фрагментарно – переважно в контексті ширших досліджень інформаційної безпеки, гібридної агресії чи політичної пропаганди. Це зумовлює відсутність розробленого поняттєвого апарату та єдиної концептуальної рамки для аналізу ідеологічних диверсій як цілісного і комплексного явища. Окремі аспекти, дотичні до цієї проблематики, розглядалися у працях українських і зарубіжних дослідників, присвячених гібридним загрозам, інформаційно-психологічному впливу та інструментам зовнішнього втручання. Зокрема, у вітчизняній науці здійснювалися спроби дослідити вплив російської пропаганди на масову свідомість, механізми політичної маніпуляції у контексті збройної агресії РФ проти України, особливості функціонування проросійських медіа та культурних ініціатив на окупованих територіях (Лисянський, 2025). У фокусі уваги окремих авторів перебували питання політичної соціалізації в умовах гібридної агресії, впливу зовнішніх акторів на регіональну безпеку, а також формування образу ворога й використання історичної пам'яті в пропагандистських цілях (Ілюк, 2016). Натомість системного аналізу ідеологічних диверсій як особливої форми підривного впливу, що поєднує ідеологічну, інформаційну й культурну експансію з метою делегітимації державності й підготовки до зовнішнього втручання, у сучасній українській політології фактично немає. Це створює як наукову прогалину, так і виклик для розробки ефективних механізмів протидії відповідним загрозам у сфері національної безпеки. Водночас слід зазначити, що низка наукових робіт розглядає проблематику російського впливу в ширшому контексті гібридної агресії Російської Федерації. У цих дослідженнях увага зосереджується на механізмах і наслідках гібридного втручання як у сусідні держави пострадянського простору, так і в країни інших регіонів світу. Так, зокрема (Culver, с. 10–12) досліджує сутність і специфіку гібридного впливу Російської Федерації на державні інституції розвинених країн Західної Європи та Північної Америки. У своїй роботі автор акцентує увагу на багатокомпонентному характері цього впливу, що поєднує використання інформаційних, політичних, економічних і культурних важелів з метою підриву демократичних інститутів і послаблення внутрішньої стабільності західних держав. Minzarari (Minzarari с. 8–9) у своїй роботі аналізує загрози російського гібридного впливу в країнах, що розвиваються, зокрема на прикладі Молдови. Автор підкреслює багатовимірний характер цього впливу, що поєднує політичні, економічні та інформаційні інструменти для послаблення суверенітету та внутрішньої стійкості держави. Jonsson (Jonsson, с. 24–27) досліджує еволюцію підходів до реалізації комплексу російського гібридного впливу на країни Європейського Союзу та НАТО, звертаючи увагу на трансформацію стратегій втручання й адаптацію тактик у відповідь на зміну міжнародного середовища. Kaunert (Kaunert, с. 160–161) аналізує вплив Російської Федерації на політичні процеси в сусідніх державах у контексті

реалізації програми ЄС «Східне партнерство», акцентуючи увагу на спробах підризу євроінтеграційних процесів та створення умов для посилення залежності від РФ.

Виклад основного матеріалу. Поняття ідеологічної диверсії потребує окремого наукового обґрунтування, оскільки у сучасному політологічному дискурсі воно не має усталеного визначення. На наш погляд, ідеологічна диверсія – це цілеспрямовані дії держави, політичного режиму або інших організованих суб'єктів, спрямовані на підризу і трансформацію системи політичних цінностей, національної ідентичності та суспільної свідомості іншої держави або окремих її територій. Такий вплив здійснюється приховано або під прикриттям культурної, інформаційної, гуманітарної чи освітньої діяльності й має на меті підготувати умови для зміни політичної поведінки населення на користь зовнішнього актора.

До ідеологічних диверсій можуть належати комплекс заходів і дій, які реалізуються через різні канали впливу:

- інформаційний простір – поширення деструктивних наративів, маніпуляція історичною пам'яттю, дискредитація політичних еліт;
- освіта та культура – впровадження освітніх програм і культурних ініціатив, що підривають національну ідентичність;
- медіа та цифрові платформи – використання соцмереж, новинних ресурсів і розважального контенту для формування вигідної агресору картини світу;
- релігійні та громадські структури – просування ідей, що підривають єдність держави під виглядом гуманітарної або духовної місії.

Ідеологічні диверсії мають широкий спектр цілей та завдань. Їх використання не обмежується підготовкою до військових конфліктів чи провокуванням сепаратистських рухів. Вони є інструментом впливу на глобальні й національні політичні процеси. Серед ключових завдань таких диверсій – формування і зміна електоральних настроїв громадян, створення передумов для делегітимації влади, стимулювання підтримки або приєднання до сепаратистських утворень, а також вплив на стратегічний вибір держави, включно з її зовнішньополітичним вектором.

Для більш глибокого й комплексного розуміння поняття ідеологічна диверсія доцільно розглянути явище зовнішньо-інспірованого сепаратизму (Lysianskyi, 2024) що є однією з форм її практичного втілення. Це явище набуло особливої актуальності у контексті подій в Україні, де з початку 2000-х років Російська Федерація задіявала власні державні інституції для цілеспрямованого формування сепаратистських настроїв у певних регіонах. Зовнішньо-інспірований сепаратизм у цьому випадку виступає інструментом підризу національної єдності, делегітимації центральної влади та підготовки умов для подальшої гібридної агресії.

Технологія зовнішньо-інспірованого сепаратизму, що впроваджувалася Російською Федерацією в Україні та інших країнах пострадянського простору, базувалася на ідеологічній платформі так званого «русского мира» (Ястребова, 2022). Ця концепція виконувала роль ідейної основи для формування у свідомості населення наративів про спільність історичної долі, культурної єдності та нібито природну необхідність інтеграції окремих регіонів до російського політичного простору. Через просування доктрини «русского мира» здійснювалося морально-психологічне й інформаційне обґрунтування сепаратистських рухів та підготовка підґрунтя для делегітимації центральної влади й підризу національної державності. На основі аналізу цих процесів можна виокремити алгоритм впровадження ідеологічних диверсій, який використовується Російською Федерацією як складова гібридної стратегії. Насамперед здійснюється ідеологічна підготовка, що передбачає поширення концепції «русского мира», маніпуляцію історичною пам'яттю та просування ідей культурної й історичної єдності через медіа, систему освіти й культурні проекти. Далі відбувається формування штучного протиставлення, що включає створення образу ворога в особі центральної влади та її союзників, стимулювання відчуття необхідності «оборони традиційних цінностей». Наступним етапом є інституційна підтримка сепаратизму шляхом активізації мережі політичних агентів впливу, фінансування організацій та рухів, що просувають ідеї відокремлення та автономії. Особливу роль відіграє інформаційно-психологічна обробка населення через масовану дезінформацію, поширення фейкових наративів і підризу довіри до національних інститутів. Завершальним етапом цього алгоритму є підготовка до силового сценарію, яка передбачає створення баз для формування збройних угруповань під прикриттям концепції «народної самооборони», інспірацію заворушень і масових протестів. Таким чином, ідеологічна диверсія виступає не як разова акція, а як системна багаторівнева технологія підризу політичної єдності держави, спрямована на її дестабілізацію та підготовку до зовнішнього втручання.

Прикметною рисою реалізації ідеологічних диверсій у гібридній стратегії Російської Федерації є системне використання прикладів так званих «народних республік» і квазідержавних утворень, які слугують інструментом легітимації зовнішнього втручання й підризу національного суверенітету держав-жертв. До таких прикладів належать спроби створення «Бесарабської народної республіки»

та «Одеської народної республіки» (Вікіпедія, 2023). В усіх цих випадках ідеологічна диверсія передувала активним фазам гібридної агресії та виступала підготовчим етапом до подальшої ескалації конфліктів. Такі квазідержавні утворення формувалися під прикриттям нібито «народного волевиявлення», тоді як насправді вони були результатом тривалого і системного зовнішнього ідеологічного впливу, спрямованого на розпалювання сепаратистських настроїв і делегітимацію центральної влади. Особливу роль у впровадженні ідеологічних диверсій відіграють спецслужби та інформаційно-пропагандистський супровід. Координація дій через мережі агентів впливу, підтримка локальних радикальних рухів і маніпуляція громадськими настроями здійснюються із залученням цілого комплексу інструментів – від фінансування і підготовки «лідера протесту» до масованого використання пропагандистських медіа й цифрових платформ. Спецслужби Російської Федерації виступають організаторами та кураторами таких процесів (Лисянський, 2023, с. 148), створюючи керовані й контрольовані осередки штучного сепаратизму під виглядом внутрішніх ініціатив. Інформаційне забезпечення цих процесів реалізується через поширення фейкових наративів, підрив довіри до державних інституцій і формування у свідомості громадян альтернативної реальності, вигідної агресору. Така багаторівнева система дій дозволяє агресору поступово готувати суспільство до сприйняття подій за сценарієм зовнішнього актора як легітимних і навіть бажаних.

Перед початком відкритої військової агресії проти України Російська Федерація здійснювала масштабну ідеологічну підготовку, спрямовану на обґрунтування та легітимацію своїх подальших дій. Одним із ключових наративів, що активно просувався на інформаційному та ідеологічному рівнях, була теза про нібито органічну єдність і невід’ємність українського й російського народів. Цей наратив використовувався для підриву ідентичності українського народу, делегітимації державної незалежності України й створення підґрунтя для подальших гібридних та військових дій. Значну роль у реалізації цієї стратегії відігравали так звані «Русские центры», які діяли під егідою державного фонду «Русский мир». Ці структури виступали виконавчими партнерами у просуванні культурно-освітніх, інформаційних і псевдогуманітарних ініціатив, спрямованих на формування в масовій свідомості образу України як частини «єдиного російського світу». Саме в межах цієї діяльності була створена та активно поширювалася доктрина «Русский Донбасс» (Українська правда, 2021). Вона слугувала ідеологічною базою для обґрунтування сепаратистських рухів на сході України та фактично закликала до ворожих і агресивних дій щодо української державності. Доктрина «Русский Донбасс» поєднувала в собі історичні міфи, маніпуляції культурною спадщиною та відверті пропагандистські конструкції, спрямовані на створення в уявленні громадян Донбасу відчуття відокремленості від України й приналежності до російського політичного й культурного простору. Це стало ідеологічним підґрунтям для формування масової підтримки сепаратизму, виправдання військової інтервенції та закріплення контролю над окупованими територіями.

Ідеологічна диверсія являє собою цілеспрямовану діяльність зовнішнього актора, що полягає у створенні, просуванні та нав’язуванні суспільству іншої держави ідеологічного продукту, який має стратегічне значення для країни-ініціатора. По суті, ідеологічна диверсія є різновидом ідеологічної зброї – комплексу наративів, доктрин, концепцій чи міфів, які створюються для формування або деформації світоглядних установок, ціннісних орієнтирів і політичних уподобань населення цільової країни. Така зброя має на меті делегітимацію існуючих державних інститутів, підрив національної єдності, стимулювання сепаратистських настроїв або формування лояльності до зовнішнього актора (Коваль, 2025).

Фактично ідеологічна диверсія починається з моменту, коли розроблена доктрина чи інший ідеологічний продукт (як-от концепція «русского мира», доктрина «Русский Донбасс» чи інші подібні утворення) починає системно просуватися в інформаційному, культурному, освітньому та політичному просторах іншої держави. Це просування супроводжується цілим спектром заходів: інформаційною кампанією, активізацією агентів впливу, маніпуляцією історичною пам’яттю, культурною експансією та використанням медіа-ресурсів. Метою таких дій є закріплення в суспільній свідомості ідей, що підривають суверенітет країни-жертви та готують підґрунтя для гібридної або прямої агресії. Таким чином, ідеологічна диверсія є не випадковим або фрагментарним явищем, а системним і послідовним застосуванням ідеологічної зброї як інструменту зовнішнього впливу з політичними, геостратегічними й безпековими цілями.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що ідеологічна диверсія є ключовим інструментом гібридної стратегії сучасних авторитарних режимів, зокрема Російської Федерації, і виступає ефективним механізмом підготовки ґрунту для зовнішньої агресії та підриву основ державності. Ідеологічна диверсія реалізується як комплексна система підривного впливу, що поєднує інформаційно-пропагандистські, культурно-освітні, політичні та соціальні практики, спрямовані на трансформацію ціннісних орієнтирів, політичної культури й національної ідентичності суспільства-мішені.

Досвід впровадження таких диверсій на пострадянському просторі, зокрема на прикладі України, демонструє високу ефективність ідеологічної обробки населення для делегітимації національних

інституцій, формування образу ворога, стимулювання сепаратистських настроїв і легітимації подальшого зовнішнього втручання. Особливо небезпечними є багаторівневий характер ідеологічної диверсії та її здатність впливати на свідомість громадян через предиктивне програмування, маніпуляцію історичною пам'яттю й масовану дезінформацію.

Усе це підкреслює, що ідеологічна диверсія потребує системного наукового осмислення не лише як елементу інформаційної війни чи пропаганди, а як самостійного явища в арсеналі гібридної агресії. З огляду на масштабність викликів, які створюють ідеологічні диверсії для національної безпеки, політичної стабільності та державного суверенітету, ця тема потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень і розробки нових концептуальних підходів для її вивчення, а також формування ефективних механізмів протидії таким загрозам у сучасному світі.

Lysianskyi P., Yastrebova V. Ideological subversions in the context of hybrid warfare: challenges to national security and political stability

The article explores the phenomenon of ideological subversion as a key tool of authoritarian influence strategy in the context of hybrid warfare. The authors emphasize that ideological subversion is an integral component of the preparation for military conflicts initiated by the Russian Federation in the post-Soviet space. The study substantiates that prior to the start of any active phase of military operations, there is a systematic ideological conditioning of the population through targeted information and psychological influence. This influence involves undermining national unity, delegitimizing state institutions, creating the image of an enemy, and imposing the concept of the "Russian world" as an allegedly historically justified form of coexistence of peoples. Particular attention is paid to the analysis of the mechanisms for implementing ideological subversion in the context of the creation of the so-called "Luhansk People's Republic" and "Donetsk People's Republic." The authors demonstrate that a key feature of this strategy is the introduction of externally inspired separatism, supported by manipulations of historical memory, distortion of facts, and dissemination of anti-Ukrainian narratives through media, educational programs, cultural projects, and entertainment content. Special emphasis is placed on the role of predictive programming of consciousness through digital platforms and mass culture, which form a favorable basis for the perception of aggression as a legitimate and justified phenomenon. The article highlights that ideological subversion is not merely an element of propaganda or indoctrination but a complex system of subversive influence aimed at transforming the political culture and identity of the population. The study substantiates the scientific and practical necessity for in-depth research of this phenomenon to develop effective countermeasures and strengthen national security.

Key words: ideological subversion, hybrid warfare, information and psychological influence, authoritarianism, Russian Federation, post-Soviet space, national security.

Література:

1. Лисянський. П., Саліхов А., Ястребова В. (2025). Психологічні операції (psyop) як вплив на політичні процеси. Актуальні проблеми політики. 2025. № 75.
2. Ілюк, Т. В. (2016). Трансформація публічної та культурної дипломатії Росії на сучасному етапі: діяльність «Росспівробітництва». *Країни пострадянського простору: виклики модернізації: збірник наукових праць/за заг. ред. канд. іст. наук, доцента АГ Бульвінського/ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. – К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 19–32.
3. Culver N. Russian Influence Operations: Hybrid Warfare or Modern Statecraft, and its Impact to the West. Canadian Forces College Research Series. 2019. № JCSP-46. С. 1–28.
4. Minzarari D. The next war: How Russian hybrid aggression could threaten Moldova. European Council of Foreign Relations Research Series. 2022. № ECFR/460. С. 1–21.
5. Jonsson O. The Evolution of Russian Hybrid Warfare: EU/NATO. Center for European Policy Analysis Research Series. 2021. № 1/28/21. С. 1–62.
6. Kaunert C. EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine. EUCRIM: The European Criminal Law Associations' Forum. № 2/2022. С. 158–164.
7. LYSIANSKYI, P., IASTREBOVA, V., MAMONTOVA, E., & SALIKHOV, A. (2024). The impact of externally instigated separatism on the political stability and territorial integrity of countries. *Revista Jurídica Portucalense*, 599–623.

8. Ястребова, В. А. (2022). Вплив РФ на політичні процеси країн пострадянського простору через просування ідеології «руського мира» та політичних агентів впливу (Грузія, Україна, Молдова). *Регіональні студії*, (31), 106–113.
9. Вікіпедія: Вільна Енциклопедія (Wikipedia: The Free Encyclopedia): «Бесарабська народна республіка» URL: <https://uk.wikipedia.org> (13.01.2023 року).
10. Лисянський, П. Л. (2022). Регіональний сепаратизм Молдови, як інструмент впливу РФ на дестабілізацію ситуації в Україні. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал*, 147–151.
11. Бойовики представили свою «доктрину». Українська правда. Електронне видання. 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/01/28/7281527/>
12. Коваль Михайло. Організація ведення операцій в інформаційному середовищі: осмислення досвіду США. *Суспільно-політичні процеси*, 2025, № 24. с. 388–410.

Стаття надійшла до редакції 23.06.2025

Рекомендована до друку 11.07.2025

Опублікована 17.11.2025

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ПЕРЕОБРАННЯ ПАРЛАМЕНТАРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Морозюк Ю. В.,

аспірант кафедри національної безпеки та політології

Національного університету «Острозька академія»

ORCID ID: 0009-0005-2037-1647

yurii.morozuk@oa.edu.ua

У статті розглядаються методологічні підходи до вивчення чинників, які впливають на переобрання членів парламенту, на основі досліджень міжнародних вчених. Автор зосередив свою увагу на досвіді європейських країн, так як він найбільш близький до українських реалій. Основний акцент зроблений на групах змінних, які, зазвичай, пояснюють успіх депутатів на виборах і які були використані у своїх наукових роботах закордонними дослідниками. Серед них – наскільки активно парламентарі проявляють себе за період каденції (законодавчі ініціативи, виступи, робота в комітетах); досвід депутатства (стаж), лідерські позиції та партійна лояльність, ентропія (різноманітність тем, на які виступають народні обранці) та їхнє багатство; також їхні демографічні характеристики (вік, стать, освіта). Крім того, окремо аналізуються партійні та інституційні чинники: наприклад, чи є парламентар представником опозиційної або правлячої партії, чи змінював він партію під час своєї каденції, яку кількість преференційних голосів отримав та наскільки вразливий його мандат тощо.

Порівняльний аналіз дає змогу виявити статистично значущі змінні, що впливають на переобрання (потрапляння в список, зайняття реалістичних позицій) народних обранців до вищих законодавчих органів у різних політичних системах. Варто відзначити, що особлива увага приділяється взаємозв'язку між парламентською діяльністю депутатів та їхнім успіхом на виборах.

Результати представлені у порівняльній таблиці, що дозволяє чітко простежити як загальні тенденції, так і особливості окремих країн, а також статистично значущі змінні (в тому числі з оберненим, негативним зв'язком). Висновки дослідника щодо практичного застосування результатів стосуються двох аспектів: процесів політичного рекрутингу та формування виборчих списків, а також ефективності парламентської діяльності в Україні. Також, науковець зазначає, які напрямки є перспективними у наступних дослідженнях цієї тематики.

Ключові слова: політичні партії, депутати, вибори, переобрання депутатів, парламент, парламентська активність.

Постановка проблеми. Процес переобрання як в Україні, так і у світі, є одним із основних механізмів забезпечення політичної відповідальності, бо дає виборцям шанс оцінити діяльність народних обранців під час ухвалення рішення про збереження чи втрату їхнього мандата. Це забезпечує можливість винагородити ефективних законотворців та сприяти підвищенню якості їх діяльності, а також «віддячити» тим народним депутатам, які не дотрималися своїх передвиборчих обіцянок. Крім того, вивчення переобрання парламентарів проливає світло на процеси політичного рекрутування, тобто критерії, за якими народні обранці потрапляють до Верховної Ради України (далі – ВРУ), їхній профіль та діяльність у вищому законодавчому органі. Якщо ми зможемо вивчити вплив цих критеріїв, це дозволить нам глибше проаналізувати зв'язки між парламентською діяльністю та політичною кар'єрою депутатів, і, загалом, дещо «пролити світло» на процес циркуляції еліт в Україні.

Водночас методологічна база дослідження чинників, що визначають успішне переобрання до ВРУ, залишається фрагментованою й недостатньо адаптованою до українських реалій. Вивчаючи наукові праці іноземних дослідників, важко не звернути увагу на те, що вони демонструють широкий спектр підходів – від аналізу персональної парламентської активності депутатів (законотворчості, ентропії виступів, роботи в комітетах), їхнього досвіду, лідерських позицій, демографічних характеристик до інституційних чинників, зокрема типу і особливостей виборчої системи, ступеня партійного контролю, місця, яке потенційний депутат займає у виборчому списку, та стратегії партійного відбору

(Däubler et al., 2018). Перед автором цієї статі стоїть завдання систематизувати ці підходи в єдину методологічну рамку (у нашому випадку це буде таблиця), щоб ефективно використати міжнародний досвід для розуміння політичних і виборчих процесів в Україні.

Вивчення міжнародного досвіду та адаптація сучасних методологічних підходів стає необхідною умовою для подальших наукових розробок щодо реформування політичного рекрутингу, формування виборчих списків і підвищення ефективності парламентської діяльності в післявоєнній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впливу парламентської активності народних депутатів на їхній електоральний успіх залишається малодослідженим у вітчизняній науці. Український науковий дискурс із вивчення ефективності парламенту та чинників політичного успіху кандидатів переважно торкається суміжних питань, хоча безпосередньо систематичних розвідок саме про змінні (та і їхню значущість) переобрання законотворців, на зразок західних методологій, наразі бракує.

Питання виборчих систем та політичного представництва в Україні найчастіше розглядаються через призму гендерної рівності, інституційної спроможності парламенту та впливу електоральних моделей на ефективність ВРУ. Зокрема, дослідження Ф. Темза про виборчу систему і представництво жінок виокремлює питання малої кількості депутаток в українському парламенті, доводячи, що інституційні та партійні чинники відіграють більшу роль, аніж формальні зміни у типі виборчої системи (Thames et al., 2011), (Thames, 2010). Ця робота американського вченого стосується нашої проблематики лише опосередковано, оскільки аналізує вузький (гендерний) вимір включення кандидатів, але пропонує цінні інституційні спостереження для розуміння процесів партійного відбору.

Питання організації парламентської діяльності та ефективності парламенту досліджує О. Кукуруз, яка детально аналізує підходи до оцінки ефективності законодавчого органу та окремі індикатори продуктивності. Авторка пропонує систематизацію підходів до оцінки ефективності парламентської діяльності, що створює основу для інтерпретації парламентської активності як потенційного чинника переобрання (Кукуруз, 2022). Проте в цій науковій публікації не встановлюється прямого зв'язку між активністю народних депутатів та виборчим результатом.

Окремо у фокусі перебувають чинники електорального успіху кандидатів на місцевих виборах, де аналізуються демографічні, політичні й статусні передумови перемоги кандидатів (Лебедюк, 2022). Науковець використовує множинну лінійну регресію для пояснення частки преференційних голосів. Хоч дослідження фокусується на місцевих виборах, підняті питання релевантні для розуміння загальних закономірностей політичного рекрутингу, адаптованих до національного контексту, але чинники переобрання у парламент лишаються за межами прямого аналізу.

Деякі дослідники, зокрема І. Жданов, вивчають взаємозв'язок між типом виборчої системи й ефективністю роботи парламенту та уряду. Такі праці опосередковано стосуються проблематики чинників переобрання, оскільки інституційні стимули й бар'єри (відкриті/закриті списки, мажоритарна чи пропорційна система) прямо впливають на логіку політичної поведінки депутатів, включаючи питання появи нових кандидатів і збереження позицій народних депутатів зі стажем (Жданов, 2010).

Дослідження І. Хмелько та Д. Бірза цінні своїм аналізом комітетської діяльності ВРУ та наглядом за нею зі сторони депутатів, що є одним із базових показників парламентської активності в дослідженнях іноземних науковців. Проте, автори залишають поза своєю увагою питання зв'язку цієї ефективності із шансами депутатів на повторний мандат (Khmelko & Beers, 2011).

Д. Арабаджієв, А. Купін, Г. Буканов, І. Пасічна та З. Бурик аналізують організацію парламентської діяльності в європейському та національному вимірах, акцентуючи увагу на ефективності цього процесу (Arabadzhyiev et al., 2021). Їхні висновки щодо структурних і поведінкових компонентів парламентської активності можуть служити базою для виокремлення змінних, що впливають на подальший політичний успіх, хоча безпосередньо переобрання не є предметом їхнього дослідження.

Таким чином, праці українських вчених та їхніх іноземних колег, які досліджують структуру, організацію й ефективність українського парламенту, функціонування виборчих систем, а також специфіку електоральних кампаній, слугують фундаментом для майбутньої інтеграції західних методик аналізу чинників переобрання народних обранців й дозволяють виявити прогалини, які можуть бути предметом наступних наукових розробок.

Метою дослідження є комплексний аналіз та систематизація міжнародних методологічних підходів до вивчення чинників переобрання парламентарів.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши наукові доробки іноземних дослідників, ми виокремили три основні групи змінних, що визначають ймовірність переобрання депутата: парламентська активність, особистісно-професійні характеристики та партійно-інституційні чинники.

Парламентська активність (яку також можна назвати внутрішньопарламентською) включає широкий комплекс показників, які оцінюють залученість депутата в роботу законодавчого органу. Відзначимо, що деякі з розглянутих нами науковців додатково розділяють цей елемент на законотворчу

та незаконотворчу активність (Marangoni & Russo, 2018), (Yildirim et al., 2017), проте ми вивчимо цей чинник цілісно. Сюди належать ініціація законодавчих актів (як і співавторство), виступи/поправки/звернення/запити тощо, участь у комітетах, а також спеціальна метрика – ентропія виступів, яка відображає різноманіття тем, що порушує народний обранець (хоча не виключаємо, що це може бути ознакою популізму). Вчені розглядають активність як індикатор ефективності депутата, що потенційно позитивно впливає на виборця і підвищує шанси парламентаря на переобрання.

Значну роль відіграють особистісно-професійні характеристики, до яких входить досвід депутатства (стаж), лідерські позиції у фракціях чи комітетах, а також демографічні параметри (вік, стать, освіта) і матеріальний статус (Gherghina & Chiru, 2010). Ці показники відображають як особистий потенціал депутата, так і стиль та стратегію політичної кар'єри.

Третя група – це партійні та інституційні чинники, серед яких ключове місце займають партійна приналежність (правляча чи опозиційна), політична лояльність (наявність чи відсутність переходів між партіями, що дуже поширено у ВРУ), вразливість мандата (співвідношення позиції депутата у списку до загальної кількості мандатів, які отримала партія на останніх виборах – тобто, наскільки безпечним є його місце в контексті збереження депутатства), кількість отриманих преференційних голосів тощо.

У своєму дослідженні ми проаналізували праці науковців, які стосуються вивчення проблематики переобрання парламентарів у Бельгії, Італії, Нідерландах, Португалії, Румунії, Туреччині, Угорщині, Чехії та Швеції. Для аналізу чинників переобрання дослідники, зазвичай, використовували статистичні методи, серед яких найбільш частіше зустрічалися багатомірні регресійні моделі (лінійні і логістичні), які дозволяють встановити вагомість кожного чинника з урахуванням контролю за іншими змінними.

Варто відзначити, що у процесі аналізу та підготовки порівняльної таблиці щодо чинників переобрання парламентарів виникли певні складнощі зі стандартизацією вихідних даних. Зокрема, автори різних досліджень хоча й описують подібні явища (наприклад, парламентську активність, досвід чи підтримку партії), але використовують різні терміни, метрики чи акценти в інтерпретації цих ознак. Через це доводилося об'єднувати близькі за змістом, але формально різні змінні в одну інтегровану категорію, щоб у підсумку отримати уніфікований та зрозумілий чинник для порівняння. Наприклад, показники «constituency support», «localness» були зведені в уніфіковану змінну локальної підтримки – «локальність», а «electoral safety» чи «electoral vulnerability» автор вирішив об'єднати в термін «вразливість мандата» (див. таблицю 1).

Окрім того, практично у всіх дослідженнях основною змінною вважається не саме переобрання (re-election) депутата, а потрапляння до нового виборчого списку (re-selection), тобто факт висунування партією на наступних виборах. Іноземні науковці фактично ототожнюють поняття потрапляння на «реалістичні» (прохідні) позиції у списку з переобранням депутата. Також, формування таблиці вимагало особливої уваги до структури залежних змінних, оскільки деякі науковці аналізують декілька залежних результатів одразу – наприклад, потрапляння у список, номер у списку чи кількість отриманих преференційних голосів (Däubler et al., 2018). Це ускладнювало структурування інформації: доводилося зазначати, яку саме залежну змінну має на увазі автор.

Загалом головна проблема аналітичного етапу полягала не стільки у різниці результатів, адже це легко пояснювалося особливостями політсистем країн, скільки у відсутності уніфікованих понять, багатозмінності та багаторівневості залежних і незалежних показників. Це вимагало від автора, як упорядника таблиці, постійно приймати рішення щодо об'єднання чи розділення категорій, щоб зробити висновки придатними для порівняння й коректної інтерпретації.

Отже, перейдемо до аналізу наукових розробок іноземних дослідників.

У роботі, присвяченій детермінантам позицій в партійному списку на виборах до Європейського парламенту в Румунії, С. Гергіна і М. Кіру досліджують, наскільки статус депутата (партійна кар'єра), інституційний досвід та особисті ресурси (зокрема багатство), а також локальна підтримка впливають на його розміщення у списку. Автори висунули гіпотезу, що більш привілейовані й впливові політики отримують кращі позиції, бо партійні механізми винагороджують тих, хто має більший капітал (кар'єрний, інституційний, локальний). Залежна змінна – позиція в списку; незалежні включають партійну кар'єру, парламентську активність, локальність, багатство тощо. Значущість мали досвід та фінансова «плата» (кодифіковано як «багатство»), які позитивно впливали на позицію у списку. Водночас ресурсна підтримка іноді обернено, негативно корелювала з прямою підтримкою виборців, бо «куплене» місце не завжди гарантувало реальну електоральну підтримку (Gherghina & Chiru, 2010).

Г. Пут, Г. Мюйтерс і Б. Мадденс аналізують, як виборчий досвід впливає на позицію кандидата в бюлетені в пропорційній системі Бельгії. Гіпотеза: досвід підвищує шанси на вигідну позицію (реалістичне місце) у списку, бо виступає сигналом стабільності та визнання. Залежні змінні – потрапляння в список та реалістична позиція в списку; ключовий чинник – виборчий досвід. Результати

Таблиця 1

Аналіз змінних у дослідженнях міжнародних вчених

Змінна\Автор	Гергіна, Кіру (2010)	Пут, Мюйтерс, Мадденс (2020)	Луверс, Ван Вонно (2022)	Борґетто, Лісі (2018)	Марангоні, Руссо (2018)	Йилдирим, Коджапіняр, Еджвіт (2017)	Дойблер, Крістенсен, Лінек (2018)	Папп (2019)
Країна	Румунія	Бельгія	Нідерланди	Португалія	Італія	Туреччина	Чехія, Швеція	Угорщина
Залежна змінна	Місце в списку	Місце і позиція в списку	Місце і рух в списку	Місце і рух в списку	Місце і позиція в списку	Місце і рух в списку	Місце, позиція в списку, преф.голос	Місце в списку, округ
Опозиція	+			+		+	+	
Правляча партія			+					+
Вік	+	—*	—*	—*	—*	+	—*	+
Стать	+	+	+	+		+	+	
Освіта	+				+	+		
Локальність	+				+	+		+
Член комітету				+				+
Лідер/лояльність				+			+	+
Стаж депутатства	+	+	—*	+	—*	+	—*	+
Преферен. голоси			+		+			+
Відвідуваність							+	+
Місцева посада		+					+	+
Вразл-сть мандата			+	+	+	+		
Багатство	+							
Ентропія			+			+		
Зміна партії		+			+			
Промови/виступи			+		+	+	+	+
Запити/звернення							+	
Поправки			+				+	
Запитання			+	+	+		+	+
Співавтор закон.				+	+	+		+
Ініціатор закон.				+	+	+	+	+

Примітка: «+» – змінна включена у модель, «—» – обернений зв'язок значущої змінної, «+*» – статистично значуща змінна.

Джерело: таблиця складена автором на основі аналізу досліджень іноземних науковців.

показують позитивний і значущий ефект досвіду, що вказує на ефект винагороди за минулі кампанії/успіхи. Цікаво, що зміна партії кандидатом або призначення нового лідера партії після попередніх виборів не має істотного впливу на його шанси на реалістичне місце у списку. Крім того, бельгійські дослідники визначили, що зі збільшенням віку зменшуються шанси кандидата на «прохідне» місце у списку (Put et al., 2020).

Дослідники Т. Луверс і С. Ван Вонно висунули гіпотезу, що рівень парламентської активності депутата в Нідерландах впливає на зміну його позиції у виборчому списку – тобто, активні парламентарі мають більше шансів або зберегти, або покращити свою позицію на наступних виборах. Залежними змінними у їхній моделі були потрапляння у список і динаміка позиції: піднявся кандидат у списку, опустився чи залишився на тому ж місці. Аналіз показав, що статистично значущими чинниками є участь у дебатах та законодавча продуктивність, проте лише для певних партій, адже у дуже «централізованих» списках навіть висока активність могла не призвести до просування вгору. Натомість, надмірна або неузгоджена з партійною лінією активність іноді мала негативний ефект, знижуючи шанси кандидата на вигідну позицію у списку. Науковці також помітили цікаву особливість: старші депутати з більш тривалим стажем роботи в парламенті частіше (добровільно) йдуть у відставку під час виборів, ніж молоді депутати, які пропрацювали в парламенті лише один термін (Louwerse & Van Vonno, 2022). Така неоднозначність впливу парламентарської активності в Нідерландах, як показує порівняльна таблиця, свідчить про важливість внутрішньопартійного контексту і власної «стратегії виживання» для депутатів у системах відкритих списків.

Дослідження португальського кейсу фокусується на продуктивності парламентарів та її ролі у повторному висуненні в партійно зорієнтованому середовищі. Автори Е. Боргетто та М. Лісі висунули гіпотезу, що висока продуктивність депутата – тобто ініціативність у законотворчій роботі, активна участь у дебатах та комітетах – підвищує ймовірність бути повторно включеним до партійного виборчого списку та покращити позицію в ньому. Залежними змінними в цьому дослідженні виступали як сам факт потрапляння у список, так і місце народного обранця у ньому (Borghetto & Lisi, 2018). Аналіз даних і результати, відображені у таблиці 1, показали, що головними статистично значущими чинниками для португальських парламентарів були саме законодавча активність у комітетах і партійна лояльність: вони давали позитивний ефект для обох залежних змінних. Водночас ті депутати, які проявляли низьку активність або персонально не вписувалися у стратегію партії, регулярно отримували або нижчі місця у списку, або взагалі втрачали шанс на переобрання. Що цікаво, як і у попередніх дослідженнях по інших країнах (Louwerse & Van Vonno, 2022), (Put et al., 2020), Е. Боргетто і М. Лісі виявили, що в Португалії перспектива виходу на пенсію негативно впливала на шанси повторного включення у виборчий список: ймовірність зменшувалася на 50%.

У своїй науковій праці італійські вчені Ф. Марангоні та Ф. Руссо прогнозували, що парламентська активність і законотворча робота депутата, а також його роль в комітетах, можуть підвищувати ймовірність повторного включення до партійного виборчого списку та покращення позиції у ньому – але лише в певних політичних і внутрішньопартійних умовах (Marangoni & Russo, 2018). Залежними змінними були як сам факт потрапляння у список, так і зміна/якість місця кандидата у ньому (тобто, «реалістична»/прохідна позиція). Гіпотеза не підтвердилася, адже результати показали, що парламентська активність має позитивний і статистично значущий ефект лише у партіях із сильною внутрішньопартійною конкуренцією та менш централізованим процесом ухвалення рішень, а не тоді, коли активність депутата конкурує із партійною стратегією або підриває авторитет керівництва. В той же час, автори дослідили, що «вразливість» мандата, яка є непрямым показником рейтингу партії, може бути надійним предиктором переобрання: ті, хто займав «прохідну» позицію у списку в минулому, мали більші шанси бути обраними знову. Також, результати показали, що є висока ймовірність того, що літні депутати підуть на пенсію, ймовірно, спонтанно відмовившись захищати своє місце (обернений, негативний зв'язок значущої змінної). Крім того, як і у дослідженні Г. Пута, Г. Мюйтерса і Б. Мадденса (2020), італійські науковці виявили, що зміна партії/фракції під час каденції не є вигідною стратегією для збереження мандата.

Турецькі вчені Т. Йилдирим, Д. Коджапиняр та Й. Еджвіт висунули гіпотезу, що формальна парламентська продуктивність (кількість внесених законопроектів, участь у пленарних засіданнях, залученість у дебатах) та якісна ентропія (професійні виступи/дискусії на різні теми) підвищують шанси депутата бути повторно номінованим партією і зайняти більш вигідну позицію у виборчому списку (дві залежні змінні) (Yildirim et al., 2017). Аналіз даних засвідчив, що саме чітка, фокусована на партійно важливих питаннях активність (кодифіковано у нашій таблиці як «ентропія») мала статистично значущий, позитивний вплив на шанси бути висунутим і просунутим у списку. Натомість депутати з надто розпорошеною тематикою діяльності/виступів або ті, чия активність не узгоджувалася з пріоритетами партії, часто демонстрували або незначущий, або навіть негативно значущий результат. Крім того, турецькі науковці дослідили, що народні обранці з вищою освітою, мандат яких не був

«вразливим» (вчені використали термін «electoral safety»), мали кращі шанси на повторне висунення з боку партійного керівництва, тоді як стать, вік, розмір округу та депутатський стаж не мали статистично значущого впливу на ці перспективи.

Досліджуючи кейси Чехії та Швеції, науковці Т. Дойблер, Л. Крістенсен та Л. Лінек висунули гіпотезу, що особиста законотворча активність депутата та його здатність формувати «власний бренд» у системах із гнучкими виборчими списками суттєво підвищують імовірність повторного висунення та покращення позиції у списку, а також отримати значну кількість преференційних голосів. Залежними змінними виступали сам факт потрапляння у список партії, місце кандидата в ньому та кількість отриманих преференцій з боку виборців (Däubler et al., 2018). Аналіз показав, що статистично значущим чинником для обох країн була саме парламентська активність, особливо у «видимих» напрямках роботи (наприклад, публічні виступи, законодавчі ініціативи, запитання). Водночас депутати, що залишалися «невидимими», були малоініціативними, частіше не отримували повторної номінації чи втрачали прохідне місце. Демографічні змінні (вік, гендер) хоча й використовувалися у моделях, істотного впливу на залежну вони не мали. Проте, як заявили самі автори дослідження, результати є дещо суперечливими: наприклад, якщо на виборах 2010 року один чинник демонстрував значущість, то на виборах 2014 року він міг не мати суттєвого впливу на залежні змінні. Це частково пояснюється змінами у виборчому законодавстві, які могли вплинути на поведінку електорату та стратегію відбору кандидатів партійними лідерами.

Вчена Ж. Папп, вивчаючи вибори в Угорщині в період 1998-2010 років, зробила прогноз, що ефект парламентської активності на переобрання залежить від типу мандата: для кандидатів зі списків пропорційної системи законотворча ефективність помітно підвищує шанси бути повторно висунутим або покращити позицію в списку, тоді як для мажоритарників цей ефект «згасає» або навіть стає негативно значущим. Залежними змінними були повторне балотування як за списком партії, так і в одномандатному окрузі. Результати підтвердили, що для «пропорційно-спискових» депутатів активна парламентська діяльність та партійна лояльність відігравали позитивну роль, збільшуючи шанси на збереження мандата. На противагу цьому, для мажоритарників такий зв'язок був слабким або зовсім відсутнім, а іноді надмірна активність народних обранців надавала їм «ведмежу послугу» (Papp, 2018). Демографічні чинники і тут були допоміжними й не відіграли істотної ролі, що відображено у таблиці 1. Загалом, результати дослідження Папп підкреслюють умовний характер впливу парламентської діяльності: її ефективність модерується як типом мандата і механізмом відбору, так і відносинами з партійними лідерами, що особливо актуально для українського контексту.

Висновки та перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Процес переобрання депутатів детермінується цілою низкою чинників, і, перш за все, – поєднанням індивідуальної активності в парламенті, партійної лояльності та структурних особливостей політичної системи. Дослідивши праці іноземних авторів, можна зробити висновок, що позитивно значущими для повторного включення до виборчого списку або покращення позиції в ньому виступають законотворча активність, робота в комітетах, а також партійна лояльність. Однак, як показують кейси усіх дев'яти обраних нами країн, ці ефекти істотно залежать від типу виборчої системи та рівня партійного контролю. Демографічні характеристики, зазвичай, є незначущими в контексті шансів на переобрання, проте в окремих випадках все ж простежується певний негативний ефект віку (більша ймовірність завершення кар'єри або виходу на пенсію).

Водночас, головною методологічною проблемою лишається не лише різний набір змінних, а й їхня багаторівневість і деякі відмінності у трактуванні навіть базових понять (наприклад, «електоральна безпека» (electoral safety) і «електоральна вразливість» (electoral vulnerability), які ми кодифікували як «вразливість мандата». Це ускладнює створення уніфікованої компаративної моделі.

Перспективними напрямками подальших досліджень автор вважає розробку комплексних емпіричних моделей для оцінки впливу парламентської активності, депутатського стажу, партійної лояльності та демографічних характеристик на переобрання в українських реаліях, а також глибокий аналіз впливу типу виборчої системи й партійних стратегій на ці процеси. Важливим є і подальший розвиток якісних методів, таких як кейс-стаді, інтерв'ю з діючими і колишніми народними обранцями, а також глибинний аналіз внутрішньопартійних процесів у ВРУ. Все це разом із кількісними моделями зможе забезпечити більш повне і комплексне розуміння механізмів переобрання народних депутатів, особливо їхню неформальну сторону.

Moroziuk Yu. Methodological frameworks for investigating the determinants of parliamentary re-election: an international perspective

The article examines methodological approaches to studying the factors that affect members of parliament's re-election, drawing on international research. The focus is on the experience of European countries, which is most comparable to the Ukrainian context. Attention is given to clusters of predictors commonly used in the literature to explain legislative success, including parliamentary activity during the term (legislative initiatives, speeches, committee work); legislative experience (seniority); leadership positions; entropy (the diversity of topics addressed by a representative); and wealth, as well as key demographic characteristics (age, gender, education). Party and institutional variables are considered separately, such as whether a parliamentarian belongs to the opposition or the governing party, whether they switched parties during their term, the number of preferential votes received, and the vulnerability of their mandate.

The comparative analysis identifies statistically significant variables shaping re-election outcomes (e.g., list placement or realistic list positions) across different political systems, with particular emphasis on the relationship between parliamentary activity and electoral success.

The results are presented in a comparative table, which allows us to clearly trace both general trends and the characteristics of individual countries, as well as statistically significant variables (including those with an inverse, negative correlation). The researcher's recommendations for the practical application of the results concern two aspects: the processes of political recruitment and the formation of electoral lists, as well as the effectiveness of parliamentary activity in Ukraine. The researcher also notes which areas are promising for further research on this topic.

Key words: political parties, MPs, elections, re-election, parliament, parliamentary activity.

Література:

1. Жданов І. (2010). Вплив типу парламентської виборчої системи на ефективність функціонування парламенту та уряду / І. Жданов // *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. – Вип. 6. – С. 318–332. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_6_37
2. Кукуруз О. (2022). Ефективність діяльності парламенту: теоретико-методологічні аспекти. *Держава і Право*. doi : 10.33663/1563-3349-2022-92-182
3. Лебедюк В. (2022) Чинники електорального успіху кандидатів у депутати на місцевих виборах 2020 року в Україні / Віталій Миколайович Лебедюк // *Політикус : наук. журнал*. – № 5. – С. 35–41. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/16711/1/Lebediuk%20Vitalii%20Mykolayovych.pdf>
4. Arabadzhiev, D., Kupin, A., Bukanov, H., Pasichna, I. & Buryk Z. (2021). The efficiency of parliamentary activity organization: European and national factors. *AD ALTA-Journal of Interdisciplinary Research*, 11(2), 12–16. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_02.pdf
5. Borghetto, E., & Lisi, M. (2018). Productivity and Reselection in a Party-based Environment: Evidence from the Portuguese Case, *Parliamentary Affairs*, Volume 71, Issue 4, Pages 868–887. doi: 10.1093/pa/gsx051
6. Däubler, T., Christensen, L., & Linek, L. (2018). Parliamentary Activity, Re-Selection and the Personal Vote. Evidence from Flexible-List Systems, *Parliamentary Affairs*, Volume 71, Issue 4, Pages 930–949. doi: 10.1093/pa/gsx048
7. Gherghina, S., & Chiru, M. (2010). Practice and payment: Determinants of candidate list position in EuropeanParliamentelections. *EuropeanUnionPolitics*, 11(4), 533-552. doi:10.1177/1465116510380284
8. Khmelko, I. S., & Beers, D. J. (2011). Legislative Oversight in the Ukrainian Rada: Assessing the Effectiveness of Parliamentary Committees. *The Journal of Legislative Studies*, 17(4), 501–524. doi: 10.1080/13572334.2011.617553
9. Louwerse, T., & Van Vonno, C. (2022). Moving up or down: parliamentary activity and candidate selection, *The Journal of Legislative Studies*, 28:2, 216–242. doi: 10.1080/13572334.2021.1885871
10. Marangoni, F., & Russo F. (2018). Not All Roads Lead to Rome: The Conditional Effect of Legislative Activity on Reselection Prospects in Italy, *Parliamentary Affairs*, Volume 71, Issue 4, Pages 888–907. doi: 10.1093/pa/gsx052
11. Papp, Z. (2019) Same Species, Different Breed: The Conditional Effect of Legislator Activities in Parliament on Re-Selection in a Mixed-Member Electoral System, *Parliamentary Affairs*, Volume 72, Issue 1, Pages 59–75, doi: 10.1093/pa/gsx049

12. Put, G. J., Muyters, G., & Maddens, B. (2020). The effect of candidate electoral experience on ballot placement in list proportional representation systems. *West European Politics*, 44(4), 969–990. doi: 10.1080/01402382.2020.1768664
13. Thames, F. C. & Rybalko, M. (2011). Gender and Elections in Post-Communist Ukraine doi: 10.2139/ssrn.1780317
14. Thames, F. C. (2014). The Electoral System and Women's Legislative Underrepresentation in Post-Communist Ukraine. Forthcoming, *Comparative Politics*. doi: 10.2139/ssrn.2520204
15. Yildirim, T. M., Kocapınar, G., & Ecevit, Y. (2017). Staying active and focused? The effect of parliamentary performance on candidate renomination and promotion. *Party Politics*, 25(6), 794–804. doi: 10.1177/1354068817740338

Стаття надійшла до редакції 05.07.2025

Рекомендована до друку 11.08.2025

Опублікована 17.11.2025

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ НА ЄДНІСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В УХВАЛЕННІ САНКЦІЙ НА ПОЧАТКУ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Савчук В. Р.,

аспірант кафедри політичних наук

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ORCID ID: 0000-0001-7942-0099

vitalii.savchuk.22@pnu.edu.ua

Агресія Російської Федерації (РФ) проти України, яка почалась у 2014 році стала серйозним викликом для зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу (ЄС). У статті проаналізовано вплив економічних та енергетичних інтересів на ухвалення санкцій, як однієї із ключових форм реагування ЄС на агресію Росії. Метою даної наукової статті є характеристика основних елементів впливу економічних інтересів окремих держав-членів ЄС на процес формування спільної санкційної політики на початковому етапі російської агресії починаючи з 2014 року. У центрі дослідження – визначення причин внутрішньої неоднорідності ЄС при ухваленні санкційних рішень та виявлення ролі енергетичної залежності, зовнішньоекономічних зв'язків і національного бізнесу у цьому процесі.

Методологічну основу роботи становлять системний підхід, порівняльний аналіз, кейс-стаді окремих країн (зокрема Німеччини, Італії та Угорщини), а також елементи функціонування їхньої політичної економіки та вплив на неї Росії. Використано як офіційні документи ЄС, урядові заяви та дані про зовнішню торгівлю, так і аналітичні доповіді та експертні оцінки впливу економічних факторів на політичні рішення. Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні внутрішньої конфліктності в межах ЄС не лише як політичного явища, а як наслідку різного рівня економічної взаємозалежності з Росією. У роботі підкреслено, яким саме чином економічні інтереси уповільнювали або пом'якшували санкційні ініціативи на рівні ЄС, та виявлено асиметричність впливу російської агресії на внутрішньополітичні рішення в окремих країнах.

У висновках зазначено, що хоча Європейському Союзу загалом вдалося досягти формальної єдності у питанні санкцій, ця єдність часто була результатом політичного компромісу, а не одностайного засудження агресора. Економічні інтереси, особливо у сфері енергетики, виступали ключовими стримуючими чинниками, що обмежували гнучкість та швидкість санкційного реагування. Це створює виклики для майбутньої зовнішньої політики ЄС у контексті конфліктів із залученням економічно впливових держав.

Ключові слова: зовнішня політика ЄС, російська агресія, санкції, економічні інтереси, енергетична залежність, політика умиротворення.

Постановка проблеми. Початок російської агресії проти України у 2014 році, зокрема анексія Криму та ескалація конфлікту на сході України, поставив ЄС перед необхідністю швидкої та консолідованої відповіді на порушення міжнародного права. Ухвалення санкцій проти РФ стало одним із головних інструментів зовнішньополітичного реагування об'єднання. Водночас цей процес виявив значні внутрішні розбіжності між державами-членами, зумовлені передусім їхніми економічними інтересами, енергетичною залежністю від РФ, різним рівнем торгівельної взаємодії, а також політичними підходами до безпеки. Виникає проблема недостатньої єдності ЄС у кризових ситуаціях, коли політичні рішення стикаються з національними економічними розрахунками. Ці розбіжності впливають не лише на ефективність санкційної політики, а й на загальну спроможність ЄС діяти як єдиний геополітичний гравець.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливу увагу дослідники приділяють чинникам, що впливали на процес ухвалення санкційних рішень, зокрема ролі економічної взаємозалежності держав-членів ЄС з Росією.

У працях П. Сілви та З. Селдена підкреслюється, що країни з вищим рівнем економічної взаємодії з РФ виявляли меншу готовність підтримувати санкції, ніж ті, чия економіка була менш інтегрована з російською. Подібну тенденцію підтверджують і дослідження Т. В. Де Граафа та Я. Колгана, які аналізували вплив енергетичної залежності на готовність ЄС до рішучих кроків на початковому етапі конфлікту.

Польський дипломат Я. Саріуш-Вольський запропонував поділити країни ЄС на групи залежно від їхніх політичних орієнтирів у ставленні до України та Росії. Такий підхід дозволяє точніше зрозуміти розбіжності у внутрішньому позиціонуванні щодо санкційної політики. У свою чергу, нідерландський історик і радник президента Європейської Ради Л. В. Мідделаар акцентує на політичній динаміці взаємодії між країнами-членами під час ухвалення відповідей на агресію РФ, зокрема на труднощах у досягненні консенсусу через національні інтереси. Цінний аналітичний матеріал надавав Центр Разумкова, який системно оцінював рішення ЄС щодо санкцій та економічних обмежень. У його звітах вказується на значну роль зовнішньоекономічних чинників у формуванні позицій окремих держав, зокрема в енергетичній сфері. Це підтверджує і С. Ф. Шабо, який розглядав економічну взаємозалежність країн ЄС з Росією як ключовий стримуючий фактор політичних дій. Дослідження С. Солодкого, зосереджене на Угорщині, демонструє, як глибока енергетична та політична залежність від РФ обумовлювала її відносно м'яку позицію в санкційній політиці ЄС.

Метою статті є дослідити, яким чином економічні інтереси окремих держав-членів ЄС впливали на процес ухвалення санкцій проти Російської Федерації на початковому етапі агресії у 2014 році, а також проаналізувати, наскільки ці інтереси стали фактором внутрішньої роз'єднаності в межах ЄС. Стаття також має на меті виявити зв'язок між політикою умиротворення окремих країн і їхніми економічними зв'язками з РФ, а також оцінити довгострокові наслідки цього впливу для зовнішньої політики ЄС.

Виклад основного матеріалу. Зовнішня політика ЄС традиційно ґрунтується на балансуванні інтересів між наднаціональними структурами ЄС та зовнішньою політикою окремих держав-членів. У зв'язку з цим пошук консенсусу завжди виступав ключовим елементом міждержавної комунікації під час прийняття необхідних рішень, зокрема у сфері реагування на російську агресію в Україні.

З початку агресивних дій РФ проти України країни світу, а зокрема держави Європи, які знаходилися в безпосередній близькості до військових дій, переважно сформували позицію підтримки України та принципів міжнародного права. Це створювало передумови для ухвалення життєво важливих для України рішень, незважаючи на наявність бюрократичних перепон. Проте, поряд із бюрократичними бар'єрами, інші чинники також стримували активну участь європейських країн у вирішенні українського питання. Російська агресія стала суттєвим випробуванням європейської єдності, оскільки розбіжності у підходах окремих держав, зумовлені політичними трансформаціями в урядах, економічними питаннями, а особливо енергетичними факторами виявилися особливо помітними.

Рішення щодо підтримки України, які вимагали затвердження простою більшістю держав ЄС (такі як фінансування гуманітарних програм або вирішення технічних аспектів), приймалися без значних дискусій. Натомість більш політично важливі сфери, зокрема комплексні санкційні заходи, викликали неоднозначність та супротив частини представників країн об'єднання, що призводило до тривалих обговорень під час затвердження та ухвалення відповідних рішень.

Аналіз позицій провідних європейських держав, які визначали порядок денний з українського питання, дозволяє оцінити вплив змін урядів на їхню зовнішню політику, рівень індивідуальної підтримки України, а також наслідки цих розбіжностей для загальної політики ЄС щодо надання допомоги Україні та запровадження санкційних заходів проти РФ.

У випадках, коли більшість країн ЄС висловлювала бажання підтримати Україну проти російської агресії, часто виникала протидія з боку держав, економічно залежних від РФ. Таке положення справ або обмежувало надання допомоги Україні, або зменшувало її якісні характеристики.

Одним із ключових інструментів протидії російській агресії залишалися санкційні заходи, що мали на меті стримати подальшу ескалацію конфлікту та донести до РФ єдиний посил Західних країн у протидії агресивним намірам Кремля. Однак прийняття санкційних рішень виявилось надзвичайно складним процесом, оскільки значна частина країн ЄС мала власні політичні та економічні інтереси, пов'язані з Росією, і не завжди була готова відмовитися від цих інтересів заради підтримки України та дотримання норм міжнародного права. Саме такого типу взаємодія була надзвичайно важливим фактором, що ускладнював стримування агресора. Згідно з дослідженням, проведеним науковцями Пенсільванського університету, П. Сілвою та З. Селденом, держави з вищим рівнем економічної взаємозалежності виявляють меншу готовність підтримувати санкційні заходи щодо Росії порівняно з тими, де рівень взаємодії є нижчим, що свідчить про позитивну кореляцію між економічною взаємозалежністю та підтримкою санкцій серед держав-членів ЄС (Silva & Selden, 2019). У зв'язку з цим,

попри загальну позицію об'єднання щодо підтримки сторони, що страждає від агресії, спостерігалися внутрішні протиріччя при узгодженні окремих аспектів такої підтримки.

З початку російської агресії в Україні країни ЄС активно приєднувалися до засудження відповідних дій РФ. Зокрема, 3 березня 2014 року Рада міністрів закордонних справ ЄС висловила засудження дій РФ в Україні, проте вже 6 березня, під час засідання Європейської Ради, спостерігалось формування помітних дискусій щодо заходів, що мали стати відповіддю на майбутню анексію території України. Як зазначає нідерландський історик і помічник президента Європейської Ради Г. В. Ромпея, Л. В. Мідделаар, деякі країни, зокрема Польща, держави Балтії, Велика Британія та Швеція, виступали за застосування жорстких заходів проти агресора, тоді як більшість країн Південної, Центральної та Східної Європи, а також країн Бенілюкс, прагнули уникнути прямої конфронтації задля збереження торговельних інтересів. Німеччина та Франція займали позицію, що знаходилася посередині між крайніми точками зору бачення проблеми (Мідделаар, 2021). Однією з причин виникнення зазначених суперечностей була неоднорідність економічної залежності від Росії. Додатково, дискусії охоплювали оцінку ефективності санкційних заходів, їх вплив на економіку країн ЄС, а також пошук оптимального балансу між тиском на РФ та мінімізацією негативних наслідків для європейських економік.

Аналізуючи питання дискусій в процесі запровадження обмежувальних заходів, доцільно звернутися до висловлювань польського дипломата Я. Саріуша-Вольського, який підкреслював, що поділ держав-членів ЄС за географічним принципом (Схід – Захід або Північ – Південь) є надто спрощеним. Натомість він пропонував класифікувати країни ЄС за їхніми підходами та політичними орієнтирами щодо України та Росії. Зокрема, до першої групи входять держави Балтії та Польща, які послідовно підтримують європейський вибір Києва та виступають за рішучу протидію російській агресії. Друга група складається з країн, що прагнуть уникнути конфронтації з Москвою, серед яких Словаччина, Чехія та Угорщина. Особливо виділяється група держав, традиційно більш лояльних до Росії, ніж до України, таких як Кіпр, Греція та Австрія. Водночас у таких країнах, як Болгарія та Румунія, ставлення до українсько-російського конфлікту значною мірою визначається політичним ландшафтом: наприклад, ліві політичні сили часто демонструють схильність до співпраці з Кремлем. Останню категорію формують держави, які загалом не виявляють високої залученості до Східної Європи через географічну віддаленість, серед яких Португалія та Іспанія (Саріуш-Вольський, 2015).

У 2014 році економічні системи країн, таких як Італія, Німеччина, Угорщина, демонстрували значну залежність від економіки РФ. Незважаючи на це, після факту анексії Криму країнам ЄС було необхідно запровадити санкційні заходи. Прийняті обмеження виявилися менш жорсткими, ніж це вважали за необхідне представники деяких держав, проте вони стали компромісним варіантом, який дозволяв уникнути загострення ситуації в Україні, зберігаючи при цьому демонстрацію підтримки України у протистоянні агресії Росії. Санкційні заходи включали персональні обмеження, зокрема замороження активів та заборону на в'їзд для окремих російських чиновників і бізнесменів, а також економічні обмеження щодо торгівлі з Кримом (Центр Разумкова, 2014). Проте варто зазначити, що, незважаючи на те, що санкції містили факт підтримки України, їх недостатня агресивність свідчила про те, що агресору залишалися можливості продовжувати реалізацію своїх планів до їх фактичного втілення або до посилення санкцій, що спостерігалось у наступні місяці та роки.

Багато країн ЄС мали власні концепції та інтереси, спрямовані на зниження санкційного тиску на Росію. Найактивніші дебати стосувалися санкцій, спрямованих проти російського енергетичного сектора (газ, нафта, вугілля). Таким чином, країни з високим рівнем енергетичної залежності від РФ виступали проти запровадження негайного ембарго, обґрунтовуючи це ризиком виникнення енергетичних криз та зростання цін на енергоносії. Енергетична залежність країн ЄС від ресурсів авторитарного режиму В. Путіна не лише надавала йому додаткові стратегічні переваги для ініціювання військового конфлікту, але й створювала запобіжні механізми впливу на політику європейських країн у разі запровадження заходів, які могли бути більш різкими, ніж бажав режим Кремля. Цей фактор, зокрема, ймовірно сприяв тому, що в подальшому Росія вирішила здійснити повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 році.

Згідно з оцінками дослідників, основна вразливість економіки РФ була пов'язана з нафтовим сектором, а не з ринком природного газу. Надходження від експорту природного газу становлять приблизно 8–9% федерального бюджету РФ, тоді як доходи від нафти є значно вищими та досягають 37–38%, станом на 2014 рік. Водночас конкуренція на європейському ринку трубопровідного газу для Росії була мінімальною, а постачання скрапленого природного газу (СПГ) від альтернативних постачальників обмеженою через недостатню інфраструктуру СПГ-терміналів і складність їхнього швидкого розширення (De Graaf & Colgan, 2017).

На початку військової агресії та в наступні роки РФ активно використовувала залежність ЄС від своїх енергоносіїв як геополітичний інструмент. Попри тривалі дискусії щодо диверсифікації

енергопостачання та впровадження альтернативних джерел енергії, темпи цих змін не були достатніми для істотного зниження залежності ЄС від російських енергоресурсів. У відповідь на загрозу енергетичної залежності було ухвалено «Європейську стратегію енергетичної безпеки», яка передбачала поступове скорочення використання російських енергоносіїв у довгостроковій перспективі. Втім, досягти швидко суттєвої диверсифікації не вдалося.

У цьому контексті ключовим фактором, що впливав на загальну позицію ЄС щодо РФ та України, була політика уряду А. Меркель у Німеччині, яка сповідувала прагматичний підхід. Як найбільша економіка ЄС, Німеччина значною мірою розвивалася завдяки економічній співпраці з Росією, що зумовило її стриману позицію щодо санкцій. Хоча офіційний Берлін засуджував анексію Криму та збройний конфлікт на сході України, водночас намагався зберегти економічні зв'язки з РФ, зокрема у стратегічно важливих секторах. Яскравим прикладом такої політики стало продовження реалізації проєкту «Північний потік-2» у Балтійському морі навіть після початку російської агресії в Україні.

З економічної точки зору така взаємодія виглядає логічною, оскільки Німеччина імпортує близько 40% нафти та природного газу з РФ і є найбільшим інвестором у проєкт «Північний потік-1» (Szabo, 2014). Однак, з огляду на посилення агресивної політики Кремля, подальше розширення енергетичної співпраці з Росією мало б стати предметом критичного перегляду. Втім, подібна переоцінка не відбулася.

Додатково, Німеччина розглядала постачання озброєння Україні як порушення умовної «червоної лінії», вбачаючи в такій підтримці фактор ескалації конфлікту. Офіційний Берлін сприймав подібні дії не як допомогу державі, що зазнала агресії, а як ризик залучення Німеччини до прямої участі у військовому протистоянні. Така стримана позиція ключового європейського актора спричиняла неоднозначні сигнали для керівництва РФ, що не сприяло припиненню агресивних дій. Водночас санкційна політика Німеччини відігравала вирішальну роль у формуванні консолідованого зовнішньополітичного курсу ЄС. Її позиція створювала підґрунтя для поступового відходу інших країн, що перебували під значним впливом РФ, від нейтральної або проросійської риторики, що відповідно сприяло недостатньому формуванню міжнародної підтримки України.

Італія також мала значні зовнішньополітичні та економічні інтереси у співпраці з РФ. На території Росії функціонували численні італійські компанії, зокрема Finmeccanica (аерокосмічний та телекомунікаційний сектор), ENEL (виробництво електроенергії), а також підприємства, що спеціалізувалися на виробництві електротехніки, харчових продуктів і машинобудуванні. Важливу роль відігравав і туристичний сектор: упродовж останніх років відзначалося зростання туристичних потоків із РФ до Італії, що досягли стратегічного значення для італійської економіки. Загалом ринок російського туризму в Італії оцінювався в межах 1 млрд євро. Крім того, на момент початку військової агресії РФ проти України Італія імпортувала з Росії близько 15% нафти та понад 30% природного газу (Ambasciata d'Italia – Russia, 2017), що значною мірою визначало її обережний підхід до санкційної політики ЄС.

Стратегія італійського уряду полягала в прагматичному балансуванні між офіційною підтримкою санкційного режиму та збереженням економічної співпраці з РФ. Відтак, попри жорстку риторику тодішнього прем'єр-міністра М. Ренці, який кваліфікував дії Москви як «нестерпну ескалацію» з «надзвичайно серйозними наслідками» (Rainews, 2014), керівництво Італії продовжувало активний політичний діалог із російською владою. У жовтні 2014 року М. Ренці та президент Італії Дж. Наполітано провели переговори з Путіним на полях Азіатсько-Європейського саміту в Мілані, а вже в березні 2015 року, невдовзі після підписання Мінських угод, Ренці став першим європейським лідером, який відвідав Кремль після анексії Криму (Siddi, 2018).

Ці офіційні контакти свідчили про спроби уряду Італії поєднати відданість спільній санкційній політиці ЄС із власним підходом до відносин із РФ, що передбачав збереження двостороннього діалогу та прагнення до співпраці. З одного боку, така позиція сприяла поступовому економічному дистанціюванню Італії від РФ, однак, з іншого – вона підтверджувала для російського керівництва його стратегічну важливість у європейському політичному просторі, що могло розцінюватися як фактор, що сприяв подальшому продовженню агресивної політики щодо України.

Політична кон'юнктура різних європейських держав значною мірою визначала рівень їхньої підтримки України, зокрема у питанні запровадження санкцій проти РФ. Однією з ключових країн, яка активно сприяла дискусіям щодо санкційного режиму та демонструвала проросійські позиції, була Угорщина під керівництвом прем'єр-міністра В. Орбана. Основними мотивами такої політики були як економічні, так і політичні інтереси уряду Орбана. Попри те, що російські інвестиції не відігравали домінуючої ролі в угорській економіці, низка угод, укладених угорською владою, мала безпосередній зв'язок із російським капіталом. Наприклад, у 2011 році уряд Угорщини викупив 21,4% акцій угорської нафтової компанії MOL у російського підприємства «Сургутнефтегаз». Цей період збігається зі зміною риторики В. Орбана щодо Росії, а за деякими джерелами, угода відбулася за сприяння

особистого втручання Путіна, що сприяло зміцненню політичного іміджу Орбана як лідера, який дбає про енергетичну безпеку країни.

Окремий вимір співпраці між Угорщиною та Росією стосувався поставок природного газу. З 2011 року угорська компанія MET отримала можливість закуповувати дешевший природний газ із Західної Європи в обхід російських постачальників. Ця схема функціонувала наступним чином: METI, дочірня компанія MET, закуповувала газ у західних постачальників, після чого продавала його угорській державній компанії MVMP за преференційною процедурою; MVMP, своєю чергою, реалізовувала газ назад MET із незначним прибутком, що надавало MET можливість встановлювати ціни на внутрішньому ринку на власний розсуд. Аналітики Центру дослідження корупції в Будапешті припускають, що В. Орбан міг бути причетним до цієї схеми, оскільки її реалізація сприяла зниженню тарифів на комунальні послуги, що, ймовірно, посилило його політичну підтримку серед виборців та сприяло його переобранню у 2014 році. Також, важливим аспектом було те, що «Газпром» не висував жодних претензій до Угорщини, хоча, згідно з контрактом 1995 року, Будапешт був зобов'язаний купувати природний газ за механізмом «бери або плати» (подібні претензії Росія висувала Україні та багатьом іншим європейським країнам).

Додатковим фактором поглиблення угорсько-російських економічних зв'язків стало співробітництво в атомній енергетиці. Уряд Угорщини ухвалив рішення про будівництво двох нових енергоблоків на АЕС «Пакш». Попри зацікавленість у проєкті провідних світових компаній, зокрема американської Westinghouse та французької Areva, контракт було укладено без проведення відкритого тендеру на користь російської державної корпорації Росатом. Відповідно до підписаної угоди, фінансування проєкту здійснювалося за рахунок кредиту в розмірі 10 млрд євро, наданого урядом РФ (Solodkyu, 2019).

Ще одним мотивом, що впливав на позицію Угорщини в європейській політиці, стало поступове згортання демократичних інститутів під час прем'єрства В. Орбана. Згідно з висновками Європейського парламенту, Угорщина втратила ключові ознаки демократичного устрою, тоді як сам Орбан характеризує створену ним політичну систему як «неліберальну демократію».

У 2018 році Європейський парламент ініціював запровадження дисциплінарних санкцій проти Угорщини через порушення основних цінностей ЄС. Серед основних зауважень до уряду В. Орбана були обмеження незалежності судової влади, порушення свободи слова, утиски прав національних меншин і релігійних громад (BBC News, 2018). У вересні 2022 року Європарламент офіційно визнав, що Угорщина функціонує за моделлю «гібридного режиму виборчої автократії». Як наслідок, було прийнято рішення про блокування значної частини регіонального фінансування для країни, зокрема 7,5 млрд євро в межах регіональної допомоги та 22 млрд євро з Фонду згуртованості, через системні порушення верховенства права та прав людини.

На тлі цього Будапешт використовував свою позицію в ЄС як інструмент політичного тиску. В. Орбан неодноразово блокував європейські ініціативи, спрямовані на підтримку України, зокрема програму Ukraine Facility вартістю 50 млрд євро, що передбачала відновлення, реконструкцію та модернізацію України, а також рішення щодо збільшення фінансування Європейського фонду миру, який використовується для надання військової допомоги Україні (Баштовий, 2023). Такі дії були спрямовані не стільки на протидію підтримці України, скільки на отримання поступок від ЄС у питанні розблокування фінансування Угорщини, попри наявність системних порушень демократичних принципів у країні.

Таким чином, тісні економічні зв'язки між Угорщиною та Росією, а також політична риторика угорського керівництва сприяли формуванню в Будапешті відносно поміркованої позиції щодо санкційної політики ЄС стосовно РФ, що суттєво ускладнювало вироблення консолідованого підходу до питання стримування російської агресії.

Наукові дослідження підтверджують, що санкційні заходи ЄС, хоча і мають виражену економічну складову, також виконують ширші функції зовнішньої політики та політики безпеки, включаючи сприяння миру, стабільності, захист прав людини та демократичних цінностей. Водночас ухвалення санкційних рішень у межах спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ) підпорядковується спеціальним процедурам, які передбачають принцип однаковості в Раді ЄС. Це ускладнює процес накладання санкцій та вимагає досягнення повного консенсусу серед усіх держав-членів.

Додаткові труднощі створює взаємопов'язаність санкційної політики з іншими сферами компетенції ЄС, зокрема торговельною політикою. Таким чином, навіть у разі ухвалення санкцій у рамках СЗППБ, їхня реалізація потребує прийняття додаткових рішень щодо заходів з економічними та фінансовими наслідками, що ще більше ускладнює координацію дій об'єднання (Szép & Chawla, 2023).

Висновки та перспективи подальших розвідок. Внутрішні суперечки в ЄС мали подвійний ефект. З одного боку, вони сповільнювали процес ухвалення рішень і демонстрували наявність

розбіжностей у позиціях держав-членів, з іншого – сприяли пошуку компромісів та зміцненню загальної стратегії. Успіх санкційної політики значною мірою залежав від здатності провідних країн подолати внутрішні розбіжності та адаптуватися до нових зовнішніх викликів. Ці процеси залишаються важливими чинниками формування майбутнього ЄС як геополітичного гравця.

Незважаючи на існуючі розбіжності серед країн ЄС, можна відзначити загальну європейську єдність щодо підтримки України та застосування санкційних обмежень проти Росії. Водночас, відсутність можливості досягнення консенсусу щодо найжорсткіших обмежувальних заходів та вторинних санкцій щодо країн-посередників, які давали можливість РФ обходити санкційні обмеження, применшувала ефективність їхнього потенціалу для швидшого завершення війни на умовах, що підтримують демократичні цінності, які захищає Україна. Внутрішні суперечки, зокрема фінансові проблеми, розбіжності в енергетичних інтересах та політична боротьба, сповільнили ухвалення рішень і ускладнювали реалізацію підтримки України на тому рівні, який був необхідний для захисту від російської агресії та дотримання міжнародного права.

Однак, важливим є аспект єдності ЄС у боротьбі проти зовнішнього впливу, яка, незважаючи на всі внутрішні проблеми, була досягнута і сприяла зміцненню об'єднання у підготовці до потенційних загроз у майбутньому. Довгострокова єдність ЄС буде залежати від успішної адаптації до нових геополітичних викликів та забезпечення енергетичної незалежності в поєднанні з проведенням необхідних соціально-економічних реформ.

Детальне дослідження цих процесів сприятиме кращому розумінню внутрішніх механізмів ухвалення рішень у ЄС у кризовий період, дозволить оцінити ефективність спільної політики щодо України та визначити рекомендації для підвищення її результативності у майбутньому.

Savchuk V. The impact of economic interests on the unity of the European Union in adopting sanctions at the beginning of Russian aggression

The aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in 2014, posed a serious challenge to the foreign and security policy of the European Union. This article analyzes the influence of economic and energy interests on the adoption of sanctions as one of the EU's key responses to Russia's aggression. The aim of this scientific article is to characterise the main elements of the influence of economic interests of individual EU Member States on the process of forming a common sanctions policy at the initial stage of Russian aggression. The focus of the study is to identify the reasons behind the EU's internal heterogeneity in adopting sanction-related decisions and to determine the role of energy dependence, foreign trade relations, and national business interests in this process.

The methodological basis of the study is a systematic approach, comparative analysis, case studies of individual countries (including Germany, Italy and Hungary), as well as elements of their political economy and Russia's influence on it. The author uses official EU documents, government statements and foreign trade data, as well as analytical reports and expert assessments of the impact of economic factors on political decisions. The scientific novelty lies in a comprehensive examination of internal EU conflict not only as a political phenomenon but also as a consequence of varying degrees of economic interdependence with Russia. The study traces how economic interests specifically slowed down or softened sanction initiatives at the EU level and reveals the asymmetric impact of Russian aggression on domestic political decisions in individual countries.

The conclusion highlights that, although the European Union managed to achieve formal unity on the issue of sanctions, this unity was often the result of political compromise rather than unanimous condemnation of the aggressor. Economic interests, particularly in the energy sector, were key constraining factors limiting the flexibility and speed of the EU's sanctions response. This poses challenges for the future of EU foreign policy in the context of conflicts involving economically influential states.

Key words: EU foreign policy, Russian aggression, sanctions, economic interests, energy dependence, appeasement policy.

Література:

1. Баштовий, Д. (2023). Нічого особистого, лише гроші: як і чому Угорщина блокує євроінтеграцію України. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/11/28/7174373/>
2. Мідделаар, Л. В. (2021). Нова політика Європи: десять років політичних криз (пер. з англ. О. Паніча). Київ: *Дух і літера*.

3. Центр Разумкова. (2014). Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій (аналітична доповідь). *Національна безпека і оборона*, (5–6), 2–39.
4. Саріуш-Вольський, Я. (2015). Коли зважати на розколи всередині ЄС, то добре, що нині запроваджено санкції. *Український тиждень*, (4(376)), 26–27.
5. Ambasciata d'Italia – Russia. (2017). Rapporto Russia. *infoMercatiEsteri*. https://www.infomercatiesteri.it/public/rapporti/r_88_russia.pdf
6. BBC News. (2018). Hungary PM Viktor Orban defiant as EU debates action. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-45477025>
7. De Graaf, T. V., Colgan, J. (2017). Russian gas games or well-oiled conflict? Energy security and the 2014 Ukraine crisis. *Forthcoming in Energy Research & Social Science*, 1–13.
8. Siddi, M. (2018). Italy's «middle power» approach to Russia. *The International Spectator*, 54(2), 123–138.
9. Silva, P., Selden, Z. (2019). Economic interdependence and economic sanctions: A case study of European Union sanctions on Russia. *Cambridge Review of International Affairs*, 33(2), 229–251.
10. Solodkyy, S. (2019). How to counteract Russian influence in Europe: Hungary's experience. *Center «New Europe»*. <https://neweurope.org.ua/en/analytics/yak-protydiaty-rosijskomu-vplyvu-v-yevropi-dosvid-ugorshhyny/>
11. Szabo, S. F. (2014). Germany, Russia and the rise of geo-economics. *Bloomsbury Academic*.
12. Szép, V., & Chawla, K. (2023). The EU's 2022 sanctions against Russia: External shocks altering EU restrictive measure practices? *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*, 11(1), 196–211.
13. Rainews. (2014, February 5). Ucraina, Renzi a Putin: «Intollerabile escalation». Obama: «Gravi costi per Russia». <https://www.rainews.it/archivio-rainews/articoli/Ucraina-Renzi-a-Putin-Intollerabile-escalation-9e0e498e-7528-45e5-9d1d-3cafc90f2aca.html>

Стаття надійшла до редакції 04.07.2025

Рекомендована до друку 28.07.2025

Опублікована 17.11.2025

ФЕДЕРАЛЬНІ, ШТАТНІ ТА МІСЦЕВІ ОРГАНИ ВЛАДИ В США ТА АМЕРИКАНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Стебляк Д. М.,
доктор філософії,
доцент кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID ID: 0000-0002-4476-7284
diana.steblyak@uzhnu.edu.ua

Завидняк В. І.,
аспірант кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Федеральна структура Сполучених Штатів Америки складається з урядів 50 штатів. Штати визначають власні системи місцевого самоврядування, включаючи їх кількість, територіальну організацію та повноваження. На практиці в США існує 50 різних систем місцевого самоврядування, по одній для кожного штату.

Модель органів державного самоврядування США є чи не найбільш складною у світі. В США три рівні влади – федеральна, штату та місцева. В дослідженні проаналізовано опитування Pew Research Center, щодо довіри американців до влади в 2019 р., 2022 р., 2023 р. Згідно якого можна проаналізувати, що в 2023 році, прихильність до республіканської партії становила – 11%, до демократичної – 32%; в 2022 р. прихильність до республіканської партії становила – 13%, до демократичної – 49%; в 2019 році прихильність до республіканської партії становила – 41%, до демократичної – 26%.

В роботі проаналізовано «парадокс Фенно», який зазначає, що є таке спостереження, яке полягає в тому, що хоча більшість людей можуть не схвалювати Конгрес в цілому, але часто схвально ставитися до окремих його представників. В деякій мірі цей парадокс «Фенно» підкреслює розрив між сприйняттям громадськістю Конгресу як органу та їхнім конкретним досвідом спілкування з власними обраними посадовцями. Цей парадокс названий на честь політолога Річарда Фенно, який обговорював це явище у своїй книзі 1978 року «Home Style: House Members in Their Districts».

В дослідженні проаналізовано ставлення до місцевих обраних посадовців порівняно зі своїм губернатором та членом Палати представників, згідно даних Pew Research Center, можна проаналізувати, що 56% дорослого населення США стверджують, що їхні місцеві обрані посадовці добре виконують свою роботу, тоді як менше половини, 26% кажуть, що вони виконують свою роботу погано.

Проаналізовано кількість та тип місцевих органів влади у вибраних штатах. Згідно до Центру вивчення федералізму, досліджено основні функції органів місцевої влади.

Ключові слова: США, політика, штати, місцеве самоврядування, країна, повноваження, функції, губернатор, населення.

Вступ. Виникнення місцевого самоврядування в США збіглося з народженням американського федерального уряду відповідно до Конституції США у 1789 році. Американське міське самоврядування вже існувало в британську колоніальну епоху в США, місцеві органи влади раннього періоду не були організованими та не надавали муніципальних комунальних послуг чи інших послуг. Перша сучасна форма американської адміністративної держави існувала під егідою федералістів-джефферсонівців. Рациональні адміністративні процедури були підтримані Олександром Гамільтоном. Центральною темою між 1770 та 1870 роками була тема централізованого та сильного уряду. Однак існувала інша точка зору щодо місцевого самоврядування, яка була відображена в класичній праці Алексіс де Токвіля. У праці місцевого самоврядування розглядається як основа будь-якого вільного

республіканського уряду та захист прав меншин від усіх великих політичних комбінацій (Youm Jisun & Feiock Richard, 2013).

Місцеве самоврядування в США займає вагоме місце в країні, адже згідно до Поправки Х Конституції Сполучених Штатів Америки, 1789 року – «Повноваження, не делеговані Сполученим Штатам Конституцією і не заборонені нею штатам, зберігаються відповідно за штатами або за народом» (Chapter 7, б. д.). Уряди штатів побудовані за зразком федерального уряду та поділені на три гілки влади (судову, законодавчу та виконавчу). Кожен штат має власну Конституцію та свого губернатора, обраного безпосередньо посадовця, який очолює виконавчу гілку. Однак кожен штат відрізнятиметься організацією, кількістю інших обраних безпосередньо посадовців та ін. (US Government Publications, б. д.).

Мета статті – проаналізувати та дослідити роль федеральних, штатних та місцевих органів влади в США.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Під час дослідження даної тематики, були проаналізовані праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: Джисун Юм, Річард Фейок, Агранов Роберт, Емі Смолдоун, Марк Л. Дж. Райт та ін. Проаналізовано дослідження впливового дослідницького центру – Pew Research Center, а саме: Коупленд Джозеф – «Американці оцінюють свої федеральні, штатні та місцеві органи влади менш позитивно, ніж кілька років тому» («Americans rate their federal, state and local governments less positively than a few years ago»), Хетфілд Дженн – «Американці щоразу кажуть, що на місцевому рівні справи йдуть краще, ніж на національному рівні.» («On issue after issue, Americans say things are going better locally than nationally»), «Похмурі погляди американців на політику країни. Як американці ставляться до Конгресу, президента, штатних та місцевих політичних лідерів» («Americans' Dismal Views of the Nation's Politics. How Americans view Congress, the president, state and local political leaders») та ін.

Виклад основного матеріалу. Рейтинги трьох рівнів влади – федеральної, штатної та місцевої знизилися. Але згідно аналітичних даних Pew Research Center американці ставляться до уряду свого штату та місцевого самоврядування набагато позитивніше, ніж до федерального уряду у Вашингтоні (Copeland J., 2024). Починаючи з 2019 року, ставлення американців до федеральних, штатних і місцевих органів влади стало більш негативним, це можна проаналізувати з діаграми Pew Research Center (рис. 1).

З рис. 1 можна проаналізувати, що в 2023 році сприятливе відношення до федерального уряду було 22%, несприятлива – 77%, уряди штатів сприятливе – 50%, несприятливе – 49%, до місцевого уряду 61% сприятливе та 37% несприятливе. Тобто в 2023 р. найбільший рівень довіри мають органи місцевого самоврядування. В 2022 році сприятливе відношення до федерального уряду було 32%, несприятливе – 66%, уряди штатів сприятливе – 54%, несприятливе – 45%, до місцевого уряду 50% сприятливе та 49% несприятливе. В 2019 р. сприятливе відношення до федерального уряду було

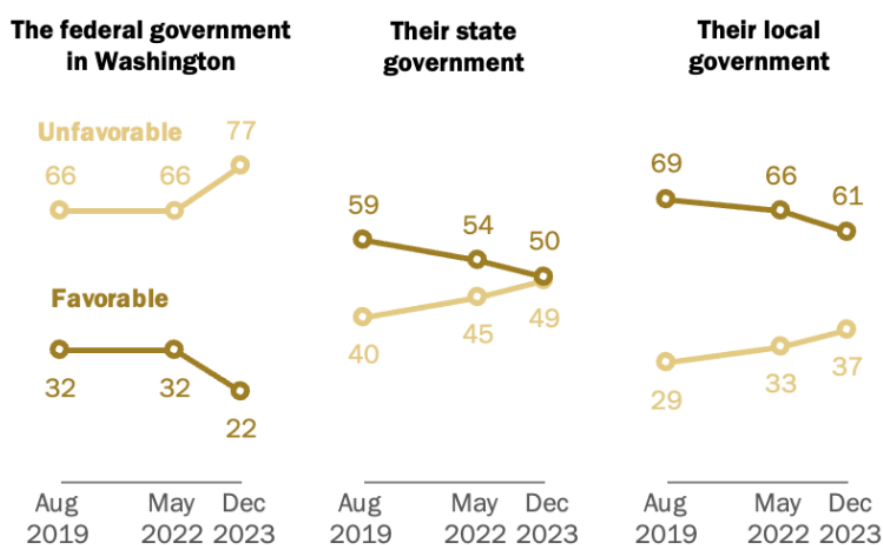

Рис. 1. Опитування Pew Research Center, щодо довіри американців до влади, 2019 р., 2022 р., 2023 р.

Джерело: (Copeland J., 2024).

32%, несприятлива – 66%, уряди штатів сприятливе – 59%, несприятливе – 40%, до місцевого уряду 69% сприятливе та 29% несприятливе.

Що ж стосується поглядів американців на партії у федеральному рівні, то згідно даних Pew Research Center – це залежить і змінюється від правлячої партії (рис. 2).

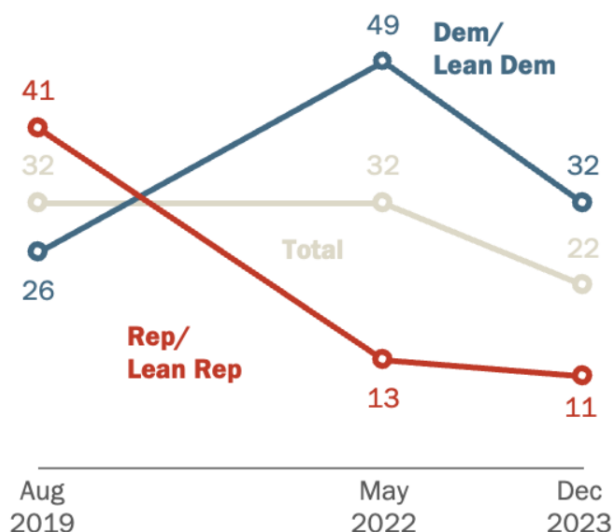

Рис. 2. Прихильність американців до федерального уряду у Вашингтоні, 2019 р., 2022 р., 2023 р., %
Джерело: (Copeland J., 2024).

З рис. 2, можна проаналізувати, що в 2023 році, прихильність до республіканської партії ставилося – 11%, до демократичної – 32%. В 2022 р. прихильність до республіканської партії ставилося – 13%, до демократичної – 49%. В 2019 році прихильність до республіканської партії ставилося – 41%, до демократичної – 26%. Згідно даних можна проаналізувати, що рівень прихильності в ставленні до республіканської партії від 2019 р. до 2023 р. знизився. Прихильне ставлення до демократичної партії з 2019 р. до 2022 р. збільшилося, а в 2023 р. зменшилося в загальному.

Цікавим фактом є те, що більшість американців, навіть, якщо не схвалюють дії Конгресу взагалі, вони схвально ставляться до політики свого конгресмена від свого округу, цей яскравий «приклад цього явища відноситься до кінця 1970-х років, коли політолог Річард Фенно молодший виявив це, і цей розрив інколи називають «парадоксом Фенно», і він допомагає пояснити, чому так багато членів Конгресу переобираються, навіть якщо Конгрес не підтримує (Hatfield J., 2025).

Парадокс названий на честь політолога Річарда Фенно, який обговорював це явище у своїй книзі 1978 року «Home Style: House Members in Their Districts» (Byengseon B. & Algara C., 2022).

Що стосується до посадовців, тут також більше довіряють місцевим посадовцям (рис. 3). Згідно дослідження Pew Research Center американці мають більш позитивне ставлення до місцевих обраних посадовців порівняно зі своїм губернатором та членом Палати представників.

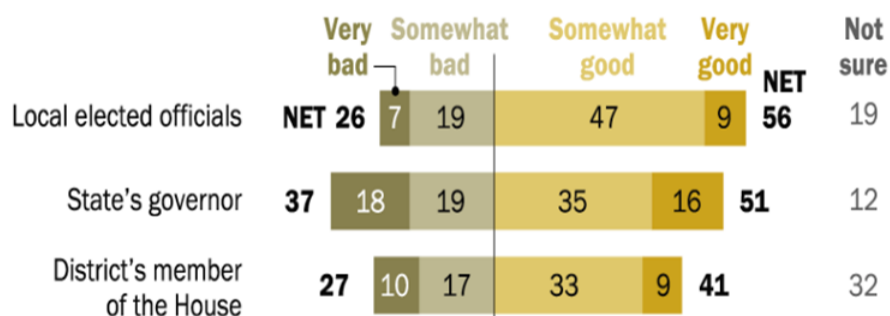

Рис. 3. Ставлення до місцевих обраних посадовців порівняно зі своїм губернатором та членом Палати представників, згідно даних Pew Research Center
Джерело: (Americans' Dismal Views of the Nation's Politics, 2023).

З рисунку 3 можна проаналізувати, що 56% дорослого населення США стверджують, що їхні місцеві обрані посадовці добре виконують свою роботу, тоді як менше половини, 26% кажуть, що вони виконують свою роботу погано. Близько двох з десяти, 19% зазначають, що вони не впевнені. В той же час приблизно половина населення – 51%, що губернатор їхнього штату добре виконує свою роботу, тоді як 37% зазначають, що губернатор погано виконує свою роботу, а 12% зазначають, що вони не впевнені в результатах роботи свого губернатора (Americans' Dismal Views of the Nation's Politics, 2023). Щодо члена Конгресу, який представляє їхній округ, оцінки цих посадовців також більш позитивні – 41% зазначають, що вони здійснюють хорошу роботу, 27% – зазначають, що в здійснюють погану роботу.

Кількість та розподіл місцевих органів влади в США суттєво відрізняються залежно від штату. Здебільшого, штати з найбільшим населенням мали найбільше урядів, тоді як штати з найменшим населенням – найменше. Але цей зв'язок далеко не лінійний, як можна проаналізувати з таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість та тип місцевих органів влади у вибраних штатах, 2022 рік

	Ранг	Тип місцевого самоврядування				Всього	Всього на 100 000 населення	Рейтинг на 100 000 населення
		Округ	Підокруг	Шкільний округ	Інше спеціальне призначення			
Іллінойс	1	102	2720	890	3 218	6 930	55	14
Техас	2	254	1225	1070	2 984	5 533	18	33
Пенсильванія	3	66	2 559	514	1712	4 851	37	21
Каліфорнія	4	57	482	1006	2 949	4494	12	43
Огайо	5	88	2234	665	952	3 939	34	24
Делавер	46	3	57	19	255	334	33	26
Невада	47	16	19	17	135	187	6	48
Аляска	48	15	149	-	17	181	25	29
Род-Айленд	49	-	39	4	84	127	12	42
Гаваї	50	3	1	-	17	21	1	50
США	-	3031	35 705	12 546	39 555	90 837	27	-

Джерело: (Smaldone A.&WrightL.J., 2024).

З таблиці 1 можна проаналізувати, що зв'язок між кількістю урядів у штаті та населенням штату не завжди однаковий, у таблиці наведено кількість місцевих органів влади на 100 000 жителів. Наприклад, Іллінойс, який мав найбільшу кількість місцевих органів влади у 2022 році, мав лише 14-те місце за кількістю урядів на одного жителя. Техас в свою чергу – 33, Пенсильванія – 21, Каліфорнія – 43, Огайо – 24, Делавер – 26, Невада – 48, Аляска – 29, Род-Айленд – 42, Гаваї – 50.

Висновки. Органи місцевого самоврядування є важливою частиною «механізму» функціонування країни. Адже, вони виконують важливі функції, перш за все згідно з Центром вивчення федералізму, місцеві органи влади мають дві основні функції: «Задовольняти потреби та вирішувати проблеми місцевого характеру, а також надавати такі основні послуги, як водопостачання, санітарія, вулиці, пожежна служба, поліція та захист громадян» (Schaefer J., 2025); надання послуг громадянам є основою функцій місцевого самоврядування, вони можуть включати такі рутинні послуги, як питна вода та водовідведення, вивезення сміття та управління твердими відходами, протипожежний захист та профілактика, транспорт та вулиці, відпочинок та дозвілля, культурні заходи та спорт, освіта та державні школи, а також послуги для малозабезпечених верств населення. Деякі місцеві органи влади також відповідають за комунальні послуги, такі як електроенергія та газ (Agranoff R., 2006).

Stebalak D., Zavydnyak V. Federal, state, and local governments in the United States and American society

The federal structure of the United States consists of 50 state governments. The states determine their own systems of local government, including their number, territorial organization, and powers. In practice, there are 50 different systems of local government in the United States, one for each state.

The model of US government is perhaps the most complex in the world. The United States has three levels of government – federal, state, and local. The Pew Research Center survey on Americans' trust in government in 2019, 2022, and 2023 is analyzed in the study.

According to which in 2023, the support for the Republican Party was 11%, for the Democratic Party – 32%; in 2022, the support for the Republican Party was 13%, for the Democratic Party – 49%; in 2019, the support for the Republican Party was 41%, for the Democratic Party – 26%, as can be analyzed that.

The “Fenno paradox”, which states that while most people may disapprove of Congress as a whole, they often approve of individual members of Congress is examined in the paper. To some extent, this “Fenno paradox” highlights the gap between the public's perception of Congress as a body and their specific experiences with their own elected officials. The paradox is named after political scientist Richard Fenno, who discussed the phenomenon in his 1978 book “Home Style: House Members in Their Districts.”.

The attitudes toward local elected officials compared to their governor and member of the House of Representatives, according to the Pew Research Center is examined in the study. The data shows that 56% of U.S. adults say their local elected officials do a good job, while less than half, 26%, say they do a bad job.

The number and type of local governments in selected states were analyzed. According to the Center for the Study of Federalism, the main functions of local governments were examined.

Key words: USA, politics, states, local government, country, powers, functions, governor, population.

Література:

1. Agranoff, R. (2006). *Local Government*. URL: <https://federalism.org/encyclopedia/intergovernmental-relations/local-government/#:~:text=Local%20governments%20are%20organized%20at,%2C%20police%2C%20and%20citizen%20protection>.
2. *Americans' Dismal Views of the Nation's Politics. How Americans view Congress, the president, state and local political leaders*. (2023). Pew Research Center. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/politics/2023/09/19/how-americans-view-congress-the-president-state-and-local-political-leaders/>
3. Byengseon, B., & Algara, C. (2022). *Fenno's Paradox in a Polarized Age: How Polarization Lowers the Mass Public's Assessments of Congress and Legislators*. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/07343469.2022.2110995>
4. Chapter 7. A country of many governments. Retrieved from <https://usinfo.org/mirror/usinfo.state.gov/products/pubs/outusgov/ch7.htm>
5. Hatfield, J. (2025). *On issue after issue, Americans say things are going better locally than nationally*. Pew Research Center. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/02/10/on-issue-after-issue-americans-say-things-are-going-better-locally-than-nationally/>
6. Joseph, C. (2024). *Americans rate their federal, state and local governments less positively than a few years ago*. Pew Research Center. Retrieved from <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/04/11/americans-rate-their-federal-state-and-local-governments-less-positively-than-a-few-years-ago/>
7. Youm, J., & Feiock, R. (2013). *Local Governments in the United States*. Retrieved from <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199756223/obo-9780199756223-0070.xml>
8. Smaldone, A., & Wright, L.J. Mark. (2024). *Local Governments in the U.S.: A Breakdown by Number and Type*. Retrieved from <https://www.stlouisfed.org/publications/regional-economist/2024/march/local-governments-us-number-type>
9. Schaefer, J. (2025). *The primary functions of U.S. local government and why transparency matters*. Retrieved from <https://www.diligent.com/resources/blog/what-primary-functions-local-government>
10. US Government Publications: State and Local Government. Retrieved from <https://libguides.bodleian.ox.ac.uk/us-govpubs/statelocal>

Стаття надійшла до редакції 18.07.2025

Рекомендована до друку 31.07.2025

Опублікована 17.11.2025

УДК 347.78

DOI [https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3\(67\).343511](https://doi.org/10.20535/2706-5626.2025.3(67).343511)

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА НА КІНЕМАТОГРАФІЧНІ ТВОРИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вальчук І. О.,

аспірант

Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності

Національної академії правових наук України

ORCID ID: 0009-0006-3465-8021

via.vdp@gmail.com

У статті здійснено історико-правовий аналіз законодавства у сфері авторського права на кінематографічні твори – від перших спроб правового врегулювання на початку XX століття до сучасних викликів, пов'язаних з новітніми цифровими технологіями. Автор розглядає ключові етапи становлення міжнародної системи охорони авторського права на кінематографічні твори – від першої редакції Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів, яка досить поверхнево розглядала кінематограф в контексті правового регулювання, і до прийняття спеціалізованих нормативно-правових актів, зокрема Договору ВОІВ про авторське право 1996 року, які враховували виклики нового цифрового середовища.

Автор досліджує історичний розвиток нормативно-правових актів у сфері авторського права, в яких формувалося поняття та правовий статус кінематографічного твору – від первинного ототожнення кінематографічних творів з фотографіями і до визнання кінофільмів самостійними об'єктами авторського права.

Особлива увага приділена директивам Європейського Союзу, в яких поступово формувався узгоджений підхід до охорони авторського права на аудіовізуальні твори, зокрема через директиви 89/552/ЄЕС, 92/100/ЄЕС, 2001/29/ЄС та 2006/115/ЄС. Простежується, як із розвитком телебачення, кабельного та супутникового мовлення, а згодом і мережі Інтернет, змінювались правові конструкції, спрямовані на регулювання авторського права на кінематографічні твори.

Історичне становлення правового регулювання у сфері авторського права на кінематографічні твори є динамічним процесом, тісно пов'язаним із технологічним розвитком кіноіндустрії. Для забезпечення ефективної охорони та захисту авторських прав в інформаційному середовищі необхідна системна трансформація законодавства з урахуванням як історичного контексту, так і викликів, пов'язаних із сучасними технологіями, такими як системи штучного інтелекту.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, авторське право, кіноіндустрія, законодавство у сфері авторського права, кінематографічний твір, історія законодавства.

Постановка проблеми. Кіноіндустрія є важливою частиною креативного сектору економіки, яка постійно зазнає впливу від наслідків технічного прогресу, соціокультурних змін і глобалізаційних процесів. Це зумовлює необхідність постійного оновлення та актуалізації механізмів правового регулювання діяльності кіноіндустрії. Удосконалення та підвищення ефективності законодавства у цій сфері тісно пов'язане з дослідженням і глибоким аналізом історичного розвитку законодавства у сфері авторського права, яке регулює питання правової охорони та захисту кінематографічних творів. Цілісні та комплексні дослідження щодо еволюції правових підходів до регулювання діяльності кіноіндустрії забезпечують формування ефективної політики у цій сфері. Історико-правовий аналіз розвитку законодавства у сфері авторського права на кінематографічні твори дозволяє виявити закономірності та суперечності, які виникали в процесі розвитку кіноіндустрії як креативної індустрії, а також дає можливість оцінити національне законодавство у сфері авторського права з точки зору його адаптації та гармонізації з нормами міжнародного права у цій сфері.

© Вальчук І. О.

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика аудіовізуальних творів, як більш широкого поняття по відношенню до кінематографічних творів, в системі об'єктів авторського права є предметом низки наукових досліджень як в Україні, так і закордоном. Питання історичного розвитку кіноіндустрії досліджувалося Є. Кісельовим (Кісельов, 2024). Крім того, заслуговує на увагу дослідження О. Ткача (Ткач, 2024) щодо історичної генези правової охорони анімаційних аудіовізуальних творів.

Питання історичного розвитку кіноіндустрії є предметом дослідження іноземних вчених – Кімінорі Фукаї (Fukaia, 2015), Ф. Джея Догерті (Dougherty, 2001). Важливим внеском у дослідження питань авторського права в кіноіндустрії є праці Метью Ріммера (Rimmer, 2002), Аміта Сінгха (Singh, 2023). Особливості авторського права в кіноіндустрії в окремих регіонах досліджувалися в працях Крістофа Зіфарта (Siefarth, 1986), який досліджував авторське право на кінематографічні твори в міжнародному праві та праві США, Анне Мебес (Moebes, 1992), яка вивчала підходи європейський країн.

Праці зазначених вище науковців можуть бути підґрунтям для комплексного та цілісного дослідження, яке повинно містити аналіз етапів розвитку законодавства, яке регулювало питання авторського права в кіноіндустрії. Такий аналіз покладений в основу даної статті.

Метою статті є аналіз історичних етапів формування та розвитку правового регулювання кіноіндустрії, з урахуванням еволюції міжнародних та національних підходів до охорони кінематографічних творів як об'єктів авторського права та впливу соціально-культурних та технологічних змін на трансформацію законодавчих підходів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. На ранніх етапах розвитку кіноіндустрії правове регулювання у цій сфері практично не здійснювалося, що обумовлювалося відсутністю сформованих суспільних відносин, які потребували б нормативного врегулювання. Від моменту винайдення кінематографа братами Люм'єр у 1895 р. і до 1908 року тривав найперший етап становлення кіноіндустрії. З точки зору права він характеризувався відсутністю доктринального чи законодавчого визначення поняття кінофільму як об'єкта авторського права та відсутністю в цілому правового регулювання діяльності, пов'язаної зі створенням кінофільмів, яка б визначала умови надання правової охорони таких об'єктів. Перші створені фільми сприймалися як рухомі зображення, оскільки вони були короткі, не мали сюжету і представляли собою невеликі рухомі сцени за участю людей.

У дослідженні F. J. Dougherty (2021) зазначається, що «кінокомпанії належали винахідникам і промисловцям, таким як Томас Едісон, а кіно розглядалося радше як ще одна форма виробництва ремісниками, ніж як вид мистецтва». У цей період ключову, а здебільшого й єдину, роль у процесі створення фільму виконував оператор. Його функції були переважно технічними оскільки у тогочасних кінофільмах була відсутня виражена творча складова.

У 1908 році з'явилася перша згадка кінематографічного твору у нормативно-правовому акті на міжнародному рівні. Берлінський акт, яким було внесено зміни у Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів, став результатом першого перегляду Бернської конвенції (Berne Convention, 1886). Відповідно до цих змін стаття 14 Бернської конвенції затвердила виключне право авторів літературних, наукових або художніх творів дозволяти відтворення і публічне представлення своїх творів за допомогою засобів кінематографії. Берлінський акт також визнав можливість надання кінематографічним роботам правової охорони як літературним або художнім творам, якщо за допомогою акторської гри або комбінації зображуваних сцен автор надав твору особистий і оригінальний характер.

У США у 1908 році також вперше були зазначені кінематографічні твори на законодавчому рівні. В огляді Венді Малоні згадується, що «поправка Таунсенда до закону про авторське право набула чинності 24 серпня 1912 року, створивши клас L для драматичних фільмів і клас M для кінохроніки та подібних матеріалів» (Maloney, 2012).

У Великобританії як зазначає Амит Сінгх «до 1911 року було широко визнано, що, оскільки фотографії охоронялися Законом про авторське право в образотворчому мистецтві 1862 року (Fine Arts Copyright Act 1862), кінематографічні фільми можуть охоронятися як серія фотографій» (Singh, 2023). Разом з тим, кінематографічні твори за своєю технічною та мистецькою складовою мають кардинальні відмінності від фотографічних творів, тому прирівнювати їх правову охорону було не доцільно. Основними проблемними питаннями такої правової охорони для кінематографічних творів була відсутність щодо фотографій права на виконання та права на демонстрацію.

У 1911 році у Великобританії був прийнятий новий Закон про авторське право (Copyright Act, 1911). Амит Сінгх у своєму дослідженні зазначає, що «щоб формально виконати вимоги Бернської конвенції, кінематографічним творам було надано пряму охорону в Законі 1911 року» (Singh, 2023). Закон 1911 року визначив, що до кінематографа належить будь-який твір, створений за допомогою будь-якого процесу, аналогічного кінематографічному. Кінематографічні твори були віднесені до драматичних творів, оскільки драматичний твір включав у себе будь-яку кінематографічну роботу, в якій

композиція або акторська форма, або комбінація зображених сцен надають твору оригінального характеру (Copyright Act, 1911).

У 1928 році, внаслідок чергового перегляду, були внесені зміни до Бернської конвенції, закріплені у Римському акті (Berne Convention, 1886). Після ухвалення Римського акту Бернська конвенція закріпила нові ключові підходи до правового регулювання кінематографічних творів. Було здійснено розмежування між кінематографічними та фотографічними творами на основі критерію оригінальності. Водночас кінематографічний твір ще не визнавався окремим об'єктом авторського права, а охорона йому надавалася за аналогією з літературними або образотворчими творами.

Редакція Бернської конвенції від 1928 року визнала, що автори літературних, наукових або художніх творів мають виключне право дозволяти відтворення, адаптацію і публічне демонстрування своїх творів засобами кінематографії. Також було визначено, що якщо автор надав кінематографічному твору оригінальний характер, то він охороняється як літературний або художній твір. Якщо оригінальний характер відсутній, кінематографічний твір охороняється як фотографічний твір.

Бернська конвенція у редакції Брюссельського акту 1948 року (Berne Convention, 1886) вперше надала охорону кінематографічним творам як окремим об'єктам авторського права і встановила, що термін «літературні та художні твори» включає будь-яку продукцію в літературній, науковій та художній сфері, незалежно від способу або форми її вираження, таку як зокрема кінематографічні твори та твори, виготовлені способом, аналогічним кінематографії.

Стаття 14 Бернської конвенції в редакції від 1948 року гарантувала авторам літературних, наукових або художніх творів виключне право дозволяти: 1) кінематографічну адаптацію і відтворення своїх творів, а також розповсюдження адаптованих або відтворених таким чином творів; 2) публічну демонстрацію і виконання адаптованих або відтворених таким чином творів. Також Брюссельський акт встановлював право автора оригінального твору дозволяти адаптацію в будь-якій іншій художній формі кінематографічних творів, похідних від оригінальних літературних, наукових або художніх творів.

До 1956 року кінофільми не підпадали під захист Першої поправки до Конституції США, а відповідно не визнавалися способами вираження ідей автора, що заперечувало творчий характер кінематографічних творів. Проте у 1956 році Верховний суд виніс рішення по справі *Joseph Burstyn, Inc. v. Wilson*, 343 U.S. 495 (1952), в якому суд вирішив, що вираження поглядів за допомогою кінофільмів є частиною гарантій свободи слова та свободи преси, передбачених першою та чотирнадцятою поправками до Конституції США. Крім того, Верховний суд США визначив, що кінофільми є важливим засобом вираження ідей. Їх важливість як форми вираження громадської думки не применшується тим фактом, що вони призначені як для розваги, так і для інформування. Такий підхід Верховного суду визначає кінофільми як об'єкти авторського права, визнаючи їх такими, за допомогою яких, автор може виражати та втілювати власні ідеї.

До 1956 року кінематографічні твори зайняли своє місце в системі об'єктів авторського права як на міжнародному рівні, так і в національних законодавствах, до прикладу США. Була визнана творча природа кінематографічних творів та на законодавчому рівні вони були визнані об'єктами авторського права.

Подальший технологічний розвиток та усталене сприйняття кінематографічних творів як об'єктів авторського права призвели до появи нових викликів, з якими стикнулася доктрина та законодавство у сфері авторського права. Основним проблемним питанням в цьому контексті стало порушення авторського права у цій сфері. До прикладу, у 1970х роках широкого розповсюдження набули відеомагнітофони та відеокасети, на яких розповсюджувалися кінематографічні твори. Можливість записувати за допомогою відеомагнітофона твори, які транслювалися по телебаченню, призвела до спірної ситуації у США, коли виробники відеомагнітофонів були звинувачені у порушенні авторських прав на кінематографічні твори.

У 1984 році Верховний суд США розглянув справу *Sony Corp. of America v. Universal City Studios, Inc.*, 464 U.S. 417 (1984) та визначив, що продаж відеомагнітофонів широкому загалу не є порушенням авторських прав, а будь-яка особа може відтворювати твір, що охороняється авторським правом, для «добросовісного використання» (fair use); власник авторського права не володіє виключним правом на таке використання. Крім того, зазначалося, що продаж копіювального обладнання, як і продаж інших товарів, не створює умови для порушення авторських прав, якщо продукт широко використовується правомірно.

Поширення порушень авторського права на кінематографічні твори в подальші десятиліття суттєво вплинуло на підходи до регулювання цієї сфери. В цей період на рівні Європейського Союзу була прийнята низка директив направлена на протидію таким порушенням.

Починаючи з Директиви Ради 89/552/ЄЕС від 3 жовтня 1989 року (Рада ЄС, 1989), Європейський Союз започаткував послідовну гармонізацію законодавства у сфері регулювання авторських

прав на кінематографічні твори. У цій директиві було встановлено обмеження щодо трансляції фільмів на телебаченні – без згоди правовласника трансляція не могла відбутися раніше, ніж через два роки після прем'єри у кінотеатрах, або через рік, якщо твір було створено спільно з мовником.

Директива Ради 92/100/ЄЕС року (Рада ЄС, 1992), чинна з 1994 року, надала продюсеру першої фіксації фільму виключне право дозволяти або забороняти прокат та тимчасове користування оригіналом і копіями його твору. Визначення поняття «фільм» охоплювало як кінематографічні, так і аудіовізуальні твори, незалежно від наявності звукового супроводу. Водночас документ, хоча й розрізняв ці категорії, об'єднував їх під загальним поняттям «фільм». Крім того, директива визначила головного режисера як автора або одного зі співавторів фільму.

Директива Ради 93/83/ЄЕС (Рада ЄС, 1993) була спрямована на уніфікацію положень щодо авторського права і суміжних прав у сфері супутникового мовлення та кабельної ретрансляції. Вона передбачала запровадження єдиного підходу до ліцензування аудіовізуального контенту, зокрема кінематографічних творів, у межах внутрішнього ринку ЄС.

Подальший розвиток законодавчої бази продовжився з ухваленням Директиви 2001/29/ЄС (Рада ЄС, 2001), яка адаптувала положення авторського права до умов цифрового середовища. Її метою було забезпечення балансу інтересів між авторами, правовласниками, користувачами та онлайн платформами, а також правове врегулювання розповсюдження творів у мережі Інтернет.

У 2006 році прийнято Директиву 2006/115/ЄС (Парламент і Рада ЄС, 2006), яка кодифікувала положення попередньої Директиви 92/100/ЄЕС та спрямовувалася на посилення захисту прав авторів, виконавців і продюсерів фільмів у контексті оренди, прокату та гармонізації положень щодо суміжних прав.

Наступні кроки у правовому регулюванні кінематографічних творів здійснювалися під впливом виникнення нового виду порушень, які виникали в цифровому середовищі. Широке використання мережі Інтернет призвело до необхідності внесення змін до законодавства у сфері авторського права, зокрема щодо кінематографічних творів, у урахуванням нової цифрової ери.

Ключовим актом в цьому контексті став Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право (WIPO Copyright Treaty, 1996). Договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право був прийнятий з метою модернізації норм Бернської конвенції з урахуванням викликів, пов'язаних із розвитком цифрових технологій і мережі Інтернет. У ньому були встановлено нові сучасні стандарти охорони авторського права в цифровому середовищі. Зокрема, договір передбачає заборону на обхід технічних засобів захисту, таких як системи копірайт-контролю та кодування, а також забороняє втручання в інформацію про управління правами (DRM), включно з її видаленням або приховуванням метаданих, які ідентифікують правовласника.

Для гармонізації законодавства США у сфері авторського права з нормами міжнародного права, у 1998 році був прийнятий Закон про авторське право в цифрову епоху (Digital Millennium Copyright Act, DMCA, 1998). DMCA є важливим нормативно-правовим актом у контексті боротьби з цифровим піратством. Цей закон був спрямованим на оновлення авторського права США відповідно до викликів цифрової епохи. DMCA закріпив механізми захисту авторського права на цифрових платформах, таких як YouTube, Google і Facebook, а також заборонив обхід технічних засобів захисту та впровадив процедуру подання скарг (takedown notice), яка зобов'язала онлайн-сервіси реагувати на офіційні звернення правовласників.

Цифрова ера породила велику кількість технологічних розробок, які вплинули на подальший розвиток правового регулювання авторського права на кінематографічні твори. Найбільш вагомим елементом в цьому контексті стало використання технологій штучного інтелекту (ШІ) для створення кінематографічних творів.

Використання ШІ для створення кінематографічних творів пов'язане з відразу з декількома моментами, які можуть порушувати права. Вони стосуються авторського права та особистих немайнових прав людини, а також порушення можуть відбуватися на перетині цих прав. У частині I Звіту Офісу авторського права США «Copyright and Artificial Intelligence», яка присвячена питанням цифрових реплік (U.S. Copyright, 2024) зазначається, що цифрові репліки, які створюються шляхом поглинання копій вже існуючих творів, яким надається охорона авторським правом, або шляхом їх зміни – наприклад, накладання чийогось обличчя на аудіовізуальний твір або імітація голосу, що виконує текст музичного твору, – можуть порушувати виключні права, які гарантується авторам чи правовласникам. Оскільки авторське право не охороняє та не захищає особистість людини, навіть якщо вона включена у твір, людина, яка зображена на такому творі, може подати позов про порушення авторських прав на весь твір в цілому лише, якщо вона є власником оригінального твору. Зазначається також, що сама по собі репліка зображення або голосу людини не буде порушенням авторських прав.

Крім того, відомство США рекомендувало встановити федеральне право, яке б захищало всіх людей протягом їхнього життя від свідомого розповсюдження несанкціонованих цифрових копій. Це

право має підлягати ліцензуванню та мати певні обмеження, але не передаватися, і передбачати ефективні засоби правового захисту, зокрема грошове відшкодування та судові заборони.

У частині II Звіту Офісу авторського права США «Copyright and Artificial Intelligence», яка присвячена питанням можливості надання творам авторського-правової охорони (U.S. Copyright, 2025), відомство США зробило низку висновків щодо перетину авторського права та використанні ШІ. По-перше, наразі Офіс не бачить необхідності вносити зміни у законодавство у сфері авторського права США для вирішення питань авторського права та ШІ. По-друге, використання інструментів ШІ для допомоги, а не для заміни людської творчості не впливає на наявність правової охорони результату такої діяльності, що означає, що авторське право гарантує охорону оригінального вираження у творі, який був створений автором-людиною, навіть якщо такий твір також включає матеріал, згенерований ШІ.

Важливим є застереження, зроблене Офісом, щодо того, що авторське право не поширюється на матеріал, який згенерований виключно ШІ, або на матеріал, де не було достатнього контролю людини над елементами, які мають виражати творчість. Автори-люди мають право на свої авторські твори, які можна побачити в результатах, згенерованих ШІ, а також на творчий вибір, упорядкування або розташування матеріалу в таких результатах, або на творчі модифікації цих результатів.

Наразі Офіс авторського права США не вважає за потрібне вводити додаткові положення авторського права або права sui generis для контенту, згенерованого ШІ.

На рівні Європейського Союзу у 2024 році було прийнято Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського Парламенту та Ради від 13 червня 2024 року (Artificial Intelligence Act, AI Act) (Парламент і Рада ЄС, 2024). В контексті правового регулювання авторського права на кінематографічні твори цей Регламент встановив вимогу щодо прозорості для мультимедійних матеріалів (відео, аудіо), яка вимагає зазначати, що матеріал був створений або змінений з використанням ШІ. Крім того AI Act встановив певні обмеження для використання високоризикових ШІ-систем. Оскільки системи глибокого навчання ШІ для обробки облич, голосів чи генерування цифрових реплік акторів можуть класифікуватися відповідно до розподілу AI Act як високоризикові, вони можуть підлягати додатковому суворому регулюванню з обов'язковою участю людини.

Регламент не забороняє використання ШІ для реставрації, монтажу чи покращення візуальних ефектів при створенні кінематографічних творів, проте суворо вимагає дотримання принципу прозорості, тобто зобов'язує залишати позначки, що контент створений за допомогою ШІ.

Висновки. Законодавча охорона кінематографічних творів пройшла тривалий еволюційний шлях – від повної відсутності правового регулювання на ранніх етапах до визнання кінематографічних творів окремим об'єктом авторського права. На міжнародному рівні ключову роль у становленні правової охорони кінематографічних творів відіграли Бернська конвенція та Договір ВОІВ про авторське право, які сформували основи для подальшої гармонізації законодавства в умовах цифровізації.

Проаналізувавши низку директив ЄС, доходимо висновку що на міжнародному рівні відбулося послідовне законодавче розширення обсягу прав авторів та інших суб'єктів творчого процесу створення кінематографічних творів, а також можна засвідчити прагнення адаптувати законодавство до вимог інформаційного суспільства. Проте, розвиток новітніх технологій, зокрема штучного інтелекту, вимагає актуалізації існуючих правових підходів до правового регулювання авторського права на кінематографічні твори.

Valchuk I. Evolution of copyright legislation on cinematographic works: historical and legal aspect

The article provides a historical and legal analysis of copyright legislation for cinematographic works – from the first attempts at legal regulation in the beginning of the XX century to the current challenges arising from the latest digital technologies. The author reviews the key stages in the development of the international system of copyright protection for cinematic works – from the first version of the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, which rather briefly considered cinematography in the context of legal regulation, to the adoption of specialized legal acts, in particular the 1996 WIPO Copyright Treaty, which took into account the challenges of the new digital environment.

The author analyzes the historical development of copyright regulations that formed the definition and legal status of a cinematic work – from the primary equation of cinematic works with photographs to the recognition of films as separate copyright objects.

Particular attention is paid to the EU directives, which gradually formed a harmonized approach to copyright protection of audiovisual works, in particular through Directives 89/552/EEC, 92/100/EEC, 2001/29/EC and 2006/115/EC. The article shows how the legal framework for regulating copyright for

cinematographic works has changed with the development of television, cable and satellite broadcasting, and later the Internet.

The historical development of legal regulation of copyright in cinematographic works is a dynamic process closely related to the technological development of the film industry. To ensure effective protection and enforcement of copyright in the digital age, a systemic transformation of legislation is required, taking into account both the historical context and the challenges arising from modern technologies, such as artificial intelligence systems.

Key words: intellectual property law, copyright, film industry, copyright legislation, cinematographic work, history of legislation.

Література:

1. Кісельов Є. (2024). Кіноіндустрія США у період Великої депресії. Травневі студії: історія, міжнародні відносини: збірник матеріалів VI Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених «Травневі студії 2024: історія, археологія та міжнародні відносини в умовах війни». Вип. 9. 124–127. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/16051>
2. Ткач О. (2024). Генеза правової охорони анімаційних аудіовізуальних творів. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 3. 17–27. DOI: <https://doi.org/10.33731/32024.311407>
3. Fukaya Kiminori (2015). British B Movie's Narrative Style and the Problem of Nationality in the 1930s URL: https://www.tad.u-toyama.ac.jp/_wp/wp-content/themes/wp-geibun/assets/images/research/bulletin06/p124.pdf
4. Dougherty, F. (2001). Not a Spike Lee Joint? Issues in the Authorship of Motion Pictures Under U.S. Copyright Law. UCLA law review. University of California, Los Angeles. School of Law. 49. URL: https://www.uclalawreview.org/wp-content/uploads/2019/09/11_49UCLALRev225October2001.pdf
5. Rimmer Matthew (2002) Heretic: Copyright law and dramatic works. QUT Law Review, 2(1), pp. 131–149. URL: <https://eprints.qut.edu.au/85377/>
6. Singh, Dr. (2023). CINEMATOGRAPH FILM A HISTORICAL OVERVIEW AND EVOLUTION OF ITS PROTECTION IN COPYRIGHT SYSTEM. DOI: <https://10.13140/RG.2.2.31319.44966>
7. Siefarth Christof (1986). Motion Pictures in American and International Copyright Law. LLM Theses and Essays. 98. URL: https://digitalcommons.law.uga.edu/stu_llm/98
8. Moebes Anne (1992). Copyright Protection for Audiovisual Works in the European Community, 15 Hastings Comm. & Ent. L.J. 399 URL: https://repository.uchastings.edu/hastings_comm_ent_law_journal/vol15/iss2/3
9. Berne Convention for the protection of literary and artistic works (1886). URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_berne_birpi
10. Copyright Act (1911) URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/1-2/46/enacted>
11. Maloney Wendi A. (2012). 1912 Amendment Adds Movies to Copyright Law URL: https://www.copyright.gov/history/lore/pdfs/201203%20CLore_March2012.pdf
12. Joseph Burstyn, Inc. v. Wilson, 343 U.S. 495 (1952) URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/343/495/>
13. Sony Corp. of America v. Universal City Studios, Inc., 464 U.S. 417 (1984). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/464/417/>
14. Council Directive 89/552/EEC of 3 October 1989 on the coordination of certain provisions laid down by Law, Regulation or Administrative Action in Member States concerning the pursuit of television broadcasting activities. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1989/552/oj/eng>
15. Директива Ради 92/100/ЄЕС «Щодо права на прокат та права на отримання рентної плати та деяких прав, пов'язаних з авторським правом в галузі інтелектуальної власності» від 19 листопада 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_360#Text
16. Директива Ради 93/83/ЄЕС «Про координацію деяких положень авторського права і суміжних прав при застосуванні їх до супутникового мовлення і кабельної ретрансляції» від 27 вересня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_433#Text
17. Директива Європейського Парламенту і Ради 2001/29/ЄС від 22 травня 2001 року про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_005-01#Text
18. Директива Європейського Парламенту і Ради 2006/115/ЄС від 12 грудня 2006 року про право на надання в прокат і право на надання в позичку та про деякі суміжні права у сфері інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-06#Text

19. WIPO Copyright Treaty (WCT), 1996 URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/295157>
20. Digital Millennium Copyright Act, Pub. L. No. 105-304, 112 Stat. 2860 (Oct. 28, 1998), codified at 17 U.S.C. 512, 1201-05, 1301-22; 28 U.S.C. 4001. URL: <https://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf>
21. Report of the register of copyrights «Copyright and Artificial Intelligence Part 1: Digital Replicas» (2024). U.S. Copyright Office. URL: <https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-1-Digital-Replicas-Report.pdf>
22. Report of the register of copyrights «Copyright and Artificial Intelligence Part 2: Copyrightability» (2025). U.S. Copyright Office. URL: <https://www.copyright.gov/ai/Copyright-and-Artificial-Intelligence-Part-2-Copyrightability-Report.pdf>
23. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32024R1689>

Стаття надійшла до редакції 27.06.2025

Рекомендована до друку 17.07.2025

Опублікована 17.11.2025

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЄС ДОСТУПУ ДО ІНФОРМАЦІЇ В ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖАХ

Прокопченко С. В.,

головний науковий співробітник

Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки

та судових експертиз Служби безпеки України

ORCID ID: 0000-0002-8338-4876

lodrins@gmail.com

У статті здійснено комплексний аналіз еволюції нормативно-правового регулювання доступу правоохоронних органів держав-членів Європейського Союзу до даних електронних комунікацій. Об'єктом дослідження є ключові нормативно-правові акти ЄС, серед яких: Резолюція № 96/C329/01 «Про законне перехоплення телекомунікацій», Конвенція Ради ЄС № 994_238 про взаємодопомогу в кримінальних справах, Директива № 96/C329/01 (ENFOPOL), Директива 2006/24/ЄС про зберігання даних, а також Директива (ЄС) 2018/1972/ЄС (Європейський кодекс електронних комунікацій).

Метою дослідження є виявлення трансформації підходів Європейського Союзу до забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та дотриманням основоположних прав людини, зокрема права на приватність та захист персональних даних. Проаналізовано правові підстави, обсяг та межі здійснення законного перехоплення електронних повідомлень, запровадження обов'язку провайдерів щодо зберігання трафіку даних, а також ключові виклики у процесі імплементації цих норм на національному рівні.

Особливу увагу приділено аналізу рішення Суду Європейського Союзу у справі Digital Rights Ireland (2014), яке призвело до визнання Директиви 2006/24/ЄС такою, що не відповідає Хартії основних прав ЄС. На цьому тлі розглянуто концептуальне перезавантаження підходів до збереження даних у контексті нового нормативного середовища, окресленого положеннями Директиви 2018/1972. Стаття формує пропозиції щодо можливостей адаптації європейських підходів у законодавство України в контексті гармонізації із правом ЄС та в умовах сучасних безпекових викликів, включаючи протидію міжнародному тероризму та військової агресії.

Висновки. ЄС пройшов еволюційний шлях від безпекового централізму до демократичного компромісу, орієнтованого на верховенство права та основоположні свободи. Система доступу до даних стала більш прозорою, підзвітною, орієнтованою на ризик, а не на масовість, що становить орієнтиром для України на шляху імплементації європейських стандартів у сфері електронних комунікацій та прав людини.

Ключові слова: ENFOPOL, законне перехоплення, електронні комунікаційні мережі, правоохоронні запити, збереження даних, приватність, Європейський Союз, національна безпека, Суд ЄС.

Постановка проблеми. Розвиток електронних комунікаційних мереж призвів до трансформації правових підходів до регулювання доступу до інформації в цифровому середовищі. У Європейському Союзі поступове зростання ролі електронної комунікації в повсякденному житті, бізнесі та державному управлінні зумовило необхідність комплексного врегулювання питань конфіденційності, безпеки, доступу до даних і правового статусу провайдерів.

Водночас, розширення технологічних можливостей державних органів у сфері нагляду та забезпечення безпеки викликало занепокоєння щодо потенційного порушення прав людини, зокрема права на приватність, захист персональних даних і свободу вираження поглядів. Судова практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) та Суду ЄС неодноразово підкреслювала, що втручання в комунікаційні права має бути законним, пропорційним і виправданим цілями, визначеними в демократичному суспільстві.

Відповідно, виникає необхідність дослідити, яким чином сучасне правове поле ЄС – зокрема через Резолюцію № 96/C329/01 «Про законне перехоплення телекомунікацій», Конвенцію Ради ЄС № 994_238, Директиву № 994_234 «Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно телекомунікаційних мереж загального користування та послуг зв'язку (ENFOPOL)», Регламент 2016/679 (GDPR), Директиву 2018/1972/ЄС (Європейський кодекс електронних комунікацій) та рішення ЄСПЛ – формує баланс між правами суб'єктів інформаційного суспільства та інтересами національної безпеки, боротьби з кіберзлочинністю та тероризмом.

Крім того, постає потреба у розгляді правової визначеності та прозорості механізмів доступу держав до даних у мережах електронної комунікації, зокрема метаданих, даних локації, змісту повідомлень і способів законного перехоплення, а також умов міжнародної співпраці.

Таким чином, на сьогодні є актуальним розгляд питання щодо еволюції правового регулювання в ЄС доступу до інформації в електронних комунікаційних мережах без порушення при цьому фундаментальних прав громадян, а також які підходи можуть бути адаптовані для українського законодавства в умовах цифровізації та викликів до національної безпеки.

Аналіз публікацій. Питання перехоплення інформації у електронних комунікаційних мережах досліджували В. Степанов, С. Грищенко, С. Кокіза. Аналіз нормативно-правових актів та нормативних документів ЄС щодо перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах в контексті підготовки технічного регламенту єдиної системи технічних засобів здійснили С. Кокіза та В. Степанов (Кокіза, Степанов, 2021). В статі В. Степанова та С. Грищенка (Степанов, Грищенко, 2019) здійснено порівняння підходу, на якому базуються загальні технічні вимоги до законного перехоплення інформації в Україні, з підходами, що визначені у світових нормативних документах (стандартах ETSI, рекомендаціях, специфікаціях тощо) зазначеної сфери.

Мета статті – дослідити еволюцію підходів ЄС щодо забезпечення балансу між національною безпекою та основоположними правами людини, зокрема правом на приватність та захист персональних даних, під час перехоплення інформації у електронних комунікаційних мережах.

Виклад основного матеріалу. У 1990-х роках швидкий розвиток телекомунікаційних технологій створив нові виклики для правоохоронних органів ЄС. Зокрема, можливість злочинців використовувати новітні комунікаційні технології для координації своєї діяльності викликала стурбованість у сфері національної та громадської безпеки.

Зростання використання цифрових технологій та мобільного зв'язку ускладнювало процес перехоплення комунікацій з боку правоохоронних органів. Одночасно з цим країни-члени ЄС мали різні підходи до законного перехоплення, що ускладнювало співпрацю в межах Союзу. Правоохоронна діяльність, навпроти, потребувала спільних узгоджених технічних стандартів для забезпечення ефективного перехоплення незалежно від країни.

Ради ЄС резолюцією від 17 січня 1995 року № 96/C329/01 «Про законне перехоплення телекомунікацій» встановила принципи та вимоги щодо перехоплення телекомунікацій на території ЄС. Основною її метою є забезпечення законного перехоплення відповідно до національного законодавства кожної країни-члена з дотриманням фундаментальних прав людини.

Основними принципами та вимогами розглянутої Резолюція Ради ЄС, що стала правовою базою ЄС у сфері перехоплення телекомунікацій та захисту даних, є:

- гармонізація стандартів: встановлення мінімальних технічних вимог для телекомунікаційних операторів щодо забезпечення перехоплення;
- спільна відповідальність: країни-члени зобов'язані співпрацювати у створенні єдиних вимог та забезпечувати дотримання прав людини;
- пропорційність та законність: перехоплення має здійснюватися виключно в рамках закону, з урахуванням принципу пропорційності та захисту особистих даних;
- технічні можливості: постачальники телекомунікаційних послуг повинні забезпечувати технічні можливості для законного перехоплення.
- Позитивним аспектом резолюції стало:
 - встановлення єдиної політики щодо перехоплення, яка зменшує ризики порушення прав людини;
 - забезпечення оперативної діяльності правоохоронних органів;
 - створення правової основи для транскордонного співробітництва.

До недоліків резолюції відносять ризик зловживання: відсутність чітких механізмів контролю може призвести до незаконного використання перехоплення.

Резолюція від 17.01.1995 № 96/C329/01 стала основою для розробки подальших нормативних актів у сфері законного перехоплення телекомунікацій в ЄС, а саме:

- директиви про захист даних № 95/46/ЄС, що встановила основні принципи захисту персональних даних у ЄС та вплинула на практики перехоплення телекомунікацій;

– регламенту про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних № 2016/679/ЄС, введений у дію в 2018 році, який посилив вимоги щодо захисту персональних даних, що також стосується практик перехоплення телекомунікацій, та який має пряме застосування у всіх державах-членах ЄС, без потреби національної імплементації.

Наступним важливим міжнародно-правовим документом, що регулює механізми взаємодопомоги в кримінальних справах між державами-членами ЄС стала Конвенція Ради ЄС від 29.05.2000 № 994_238 (Convention). Її прийняття зумовлене необхідністю удосконалення системи співробітництва у сфері кримінального судочинства, адаптації правових механізмів до сучасних викликів та забезпечення ефективного розслідування злочинів у межах ЄС.

Основними чинниками, що зумовили розробку та прийняття Конвенції, стали:

– необхідність покращення правової співпраці між державами-членами ЄС, оскільки до її прийняття взаємодія у сфері кримінального судочинства регулювалася окремими двосторонніми угодами або нормами Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року. Удосконалення цих механізмів було необхідним для прискорення процесів співпраці та усунення бюрократичних перешкод;

– адаптація до сучасних загроз (організована злочинність, тероризм, кіберзлочинність, корупція);

– гармонізація з базовими нормами міжнародного права та захисту прав людини, якими є положення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, що гарантує дотримання принципів справедливого судочинства, права на приватність та захист персональних даних у процесі міжнародного правового співробітництва.

Основними положеннями Конвенції передбачено:

– розширення сфер співпраці – запропоновано нові форми взаємодії, такі як спільні слідчі групи, контрольовані поставки та негласні операції, що дозволяє ефективніше боротися з транснаціональною злочинністю;

– прямі контакти між судовими органами, що сприяє встановленню прямих зв'язків між компетентними органами держав-членів, що зменшує бюрократичні перепони та прискорює процес обміну інформацією;

– використання сучасних технологій, а саме можливість використання відео- та телеконференцій для допиту свідків та експертів, що підвищує оперативність та знижує витрати на проведення процесуальних дій;

– захист персональних даних та забезпечення конфіденційності при обміні інформацією між державами-членами в рамках кримінальних розслідувань.

Впровадження положень Конвенції вимагало від держав-членів адаптації національного законодавства щодо:

– гармонізації процедур: проведення уніфікації процесуальних норм для забезпечення ефективної співпраці та взаємного визнання рішень;

– забезпечення прав людини: гарантування дотримання фундаментальних прав та свобод особи під час здійснення міжнародної співпраці.

Для забезпечення балансу між потребами кримінального розслідування та захистом прав людини в розділі III “Перехоплення телекомунікацій” зазначеної Конвенції визначено наступні вимоги до механізму перехоплення даних на території ЄС:

– компетентним органом може бути суд або інший спеціально уповноважений орган, який здійснює кримінальне розслідування, але якщо судові органи не мають компетенції у певній сфері, інші державні органи можуть виконувати ці функції відповідно до законодавства країни;

– кожна країна може звернутися до іншої держави-члена щодо негайного перехоплення, запису та подальшої передачі даних із запитом, який має містити інформацію щодо: органу, що подає запит; правові підстави перехоплення; ідентифікаційних даних особи, яка є суб'єктом перехоплення; кримінального діяння, що розслідується; очікувану тривалість перехоплення;

– якщо телекомунікаційна мережа проходить через шлюз у державі-члені, але не є безпосередньо доступною для перехоплення в іншій державі-члені, доступ до комунікацій забезпечується через постачальника послуг у державі, де розташовано шлюз, при цьому держави-члени зобов'язані надати компетентним органам право здійснювати таке перехоплення без залучення іншої держави;

– якщо держава-член перехоплює комунікації особи, яка перебуває в іншій державі, вона повинна повідомити відповідний орган цієї країни. Якщо через 96 годин повідомлена держава дозволяє перехоплення – воно продовжується, у випадку вимоги припинити перехоплення – держава, що здійснювала його, повинна припинити або знищити отримані дані.

Крім того, держави-члени можуть укладати додаткові угоди, які полегшують взаємодію та впроваджують нові технічні рішення для законного перехоплення телекомунікацій.

Ця Конвенція відповідає стандартам Європейської конвенції про права людини, яка гарантує право на повагу до приватного життя та конфіденційність комунікацій, водночас забезпечує співпрацю між країнами ЄС у кримінальних розслідуваннях. Вона стала першим міжнародно-правовим інструментом ЄС, який передбачав правила перехоплення на запит іншої держави-члена та запровадила механізм прямої міждержавної співпраці без погодження через центральні органи.

Одночасно з цим залишається необхідність вдосконалювати механізми контролю та підзвітності, щоб запобігати зловживанням у сфері масового стеження та незаконного збору даних.

З метою зміцнення співпраці між правоохоронними органами держав-членів ЄС у сфері боротьби з організованою злочинністю, тероризмом і кіберзлочинністю в рамках Ради ЄС була створена на робоча група, яка у 1995 році отримала офіційну назву ENFOPOL (скорочення від "Enforcement Police" – "Поліцейське правозастосування").

У 1998–2001 роках ENFOPOL стає ключовою платформою для обговорення питань телекомунікаційного контролю та оперативного доступу до даних. Група працювала над гармонізацією європейських стандартів у сфері цифрового моніторингу, включаючи доступ до телекомунікаційних даних. Її робота згодом вплинула на директиви щодо збереження даних і безпеки електронних комунікацій у ЄС. Саме за результатом її роботи з представниками телекомунікаційної індустрії, а також після обговорень та узгоджень тексту, Радою ЄС у 2001 році офіційно прийнята директива № 994/234 «Про оперативні запити правоохоронних органів стосовно телекомунікаційних мереж загального користування та послуг зв'язку (ENFOPOL)», яку створено за рекомендаціями ЄС щодо взаємодії постачальників послуг з правоохоронними органами.

Сфера дії документу охоплює всі види телекомунікацій: фіксований зв'язок (PSTN, ISDN), мобільний зв'язок (GSM, UMTS, CDMA), супутниковий зв'язок (S-PCS), пакетна передача даних (GPRS, xDSL, Інтернет). Тобто оперативна інформація для правоохоронних органів може бути запитана з будь-якої інфраструктури передачі даних, включно з VoIP, VPN, e-mail, мобільних додатками тощо. Запитувана інформація включає адреси, кредитні картки, каталожні імена – що може виходити за межі необхідного, якщо не обґрунтовано конкретно кримінальною справою.

Санкціоноване для правоохоронних органів перехоплення інформації можливе лише за умови, якщо визначено конкретний абонент спостереження (ідентифікаційна ознака), межі втручання та термін дії санкції, що дає їм право:

- отримати усі передані або майбутні дані, що асоціюються з ідентифікаційною ознакою абонента спостереження;
- використовувати ідентифікаційні ознаки комунікації: номер кінцевого (термінального) обладнання, IP-адресу, e-mail, IMSI, IMEI, логін, MAC-адресу тощо;
- мати відокремлений доступ до потоків інформації (у разі одночасних з'єднань).

Доступ незалежно від статусу користувача послуг включає: тимчасові користувачи (роумінг, UPT, Wi-Fi), виклики через третіх постачальників послуг, зв'язок через голосову пошту, переадресацію. Це дозволяє відстежувати дії, що маскуються через технічні засоби уникнення ідентифікації.

Правоохоронці прагнуть не лише "перехопити дзвінок", а відтворити логіку дій, контакти, переміщення, способи маскування активності користувача послуг. Тому інформація про з'єднання містить наступні типи даних:

- статус готовності (онлайн, активне підключення);
- вхідні/вихідні спроби з'єднання;
- сигнали набору, перенаправлення, конференції;
- час, тривалість, початок/кінець;
- переадресовані номери/кінцевий пункт;
- геолокація, навіть логічна (наприклад, точка входу в мережу);
- активовані додаткові послуги (SMS, MMS, Voicemail).

Важливим аспектом при цьому є дотримання принципу законності щодо недопустимості отримувати дані, які не належать до ідентифікованої ознаки абонента спостереження (навіть якщо є технічна можливість це зробити).

Директива описує також технічні та організаційні вимоги правоохоронних органів до постачальників послуг щодо перехоплення інформації в телекомунікаційних мережах. Йдеться про:

- таємність перехоплення інформації (абонент спостереження не повинен знати про факт перехоплення інформації);
- захист інформації про сам процес перехоплення інформації, ідентифікацію суб'єкта перехоплення та запис активації;
- обробку одночасних запитів;
- шифрування.

Цей документ не обмежується конкретними технологіями, що дозволяє його застосування до сучасних цифрових сервісів, включно з месенджерами Telegram, Signal та WhatsApp, хмарними сервісами тощо. Одночасно з тим, щоб технічні можливості постачальників послуг не перетворилися в безконтрольний доступ, потрібна юридична підстава та перевірка пропорційності втручання.

Директива Ради ЄС № 994/234 є нормативний опис функціональних вимог, що стали основою для стандарту ETSI TS 101 671, та які необхідно імплементувати згідно із законами кожної окремої держави для захисту національної безпеки та запобіганню злочинам.

З подальшим розвитком цифрових технологій та зростанням використання електронних комунікацій виникла потреба в оновленні законодавства для забезпечення належного рівня конфіденційності та захисту персональних даних. Директива 95/46/ЄС [37] (Директива про захист даних) від 1995 року вже не охоплювала всі аспекти, пов'язані з новими технологіями, такими як електронна пошта, SMS та інші форми електронних комунікацій. Тому для впорядкування цих питань Європейським Парламентом та Радою ЄС 12.07.2002 прийнято Директиву 2002/58/ЄС «Про обробку персональних даних та захист конфіденційності в секторі електронних комунікацій», яка доповнила Директиву 95/46/ЄС специфічними правилами щодо обробки персональних даних та захисту конфіденційності в секторі електронних комунікацій.

Правила, закладані в документі, базуються на основних принципах:

1. Відображення парадигми «цифрового ризик-менеджменту», коли правові інститути адаптуються до викликів цифрового середовища. Акцент робиться на балансі між інноваціями та правами людини, що є ключовим постулатом у сучасному європейському праві.

2. Формування концепції «технології, орієнтовані на приватність» (Privacy by Design), в ній акцент на анонімність підкреслює необхідність інтеграції технічних рішень у правову практику.

3. Субсидіарність («не чини згори того, що краще вирішується знизу») та розмежування компетенцій з одночасним визнанням потенційного конфлікту між безпекою та приватністю, який вирішується через принцип пропорційності.

4. Технологічна конкретизація юридичних понять та трансформація договірного права в умовах цифровізації.

5. Розрізнення понять “broadcast communication” (трансляційна комунікація) та “personalized communication” (персоналізована комунікація), які визначають межі приватності.

6. Формування основи для “cookie-згоди” та інших онлайн-інтерфейсів, що виводить питання згоди у площину UX-дизайну, поведінкової економіки та права.

7. Створення підґрунтя кібергігієни та відповідального провайдингу.

Крім того, у зазначеній Директиві встановлено наступні основні вимоги щодо:

- тимчасового автоматичного зберігання даних (без порушення конфіденційності), необхідних виключно для передачі інформаційних повідомлень, що відповідає принципам мінімізації даних;

- запису інформаційних повідомлень у законних комерційних цілях з дотриманням прозорості та обмеження терміну їх зберігання;

- введення кешування, технічної обробки даних, мінімізації з дотриманням пріоритетів щодо технічної необхідності та захисту персональних даних;

- наявності згоди на обробку персональних даних, якщо додаткова послуга вимагає специфічної обробки даних, а також якщо технічно можливо ідентифікувати користувача послуг (фізичну або юридичну особу);

- відповідності договорів з третіми сторонами (наприклад, агентських) нормам захисту персональних даних, зокрема Директиві 95/46/ЄС (користувачі повинні бути проінформовані про передачу даних трафіку або геолокації);

- впровадження анонімних форм оплати (телефонні картки, часткове маскування номерів), оскільки прозорість білінгових рахунків може загрожувати приватності;

- анонімності для абонентів вразливих груп при ідентифікації номерів (провайдери повинні інформувати користувачів про доступні опції щодо ідентифікації);

- обробки даних геолокації лише з окремої згоди абонента (абонент має право легким образом тимчасово відмовитись від такої обробки);

- можливості виключень з правил конфіденційності у випадках злочинних дій або для служб екстреної допомоги;

- забезпечення за запитом абонента захисту від повторних дзвінків та небажаних звернень;

- надання користувачам права визначати дані щодо публікації у довідниках абонентів і в якому вигляді;

- можливості надсилання небажаних повідомлень (спаму) лише за умови попередньої згоди з користувачем послуг (телефон, факс, e-mail, SMS) під час наявності опції безкоштовної відмови, а також наявності технічних рішень для контролю його згоди;

- наявності визначених умов для прямого маркетингу з правом відмови в межах наявних клієнтських відносин;
- можливості здійснення голосових маркетингових дзвінків лише у разі відповідності цієї дії національному законодавству;
- заборони на використання фальшивих ідентифікаторів під час відправлення маркетингових повідомлень.

Директива від 12.07.2002 № 2002/58/ЄС стала важливим кроком у забезпеченні конфіденційності та захисту персональних даних в епоху цифрових технологій, встановивши основні принципи та вимоги для електронних комунікацій, які згодом були розширені та уточнені новими законодавчими актами ЄС.

Після терористичних атак у США 11 вересня 2001 року та в Європі (Мадрид, 2004; Лондон, 2005) зросла потреба у посиленні заходів безпеки. Це призвело до обговорення необхідності збереження телекомунікаційних даних для запобігання та розслідування серйозних злочинів та офіційного прийняття в березні 2006 року Директиви 2006/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС, відомої як Директива про збереження даних (Data Retention Directive).

Зазначена Директива зобов'язувала постачальників послуг електронних комунікаційних зберігати певні дані протягом періоду не менше шести місяців та не більше двох років з дати повідомлення для забезпечення їх доступності з метою розслідування, виявлення та судового переслідування тяжких злочинів, як це визначено кожною державою-членом у своєму національному законодавстві. Вона застосовувалася до даних про трафік та місцезнаходження, а також до пов'язаних даних, необхідних для ідентифікації абонента або зареєстрованого користувача послуг, але не поширювалася на зміст електронних повідомлень. Обов'язок збереження даних також мав відношення до даних про невдалі спроби дзвінків, коли ці дані генеруються або обробляються.

Проте 8 квітня 2014 року Суд ЄС у справі Digital Rights Ireland (C-293/12 та C-594/12) (Adam Juszcak, Elisa Sason, 2021) визнав Директиву 2006/24/ЄС недійсною. Суд ЄС постановив, що Директива порушує основні права на повагу до приватного життя та захист персональних даних, гарантовані Хартією основних прав ЄС, а саме:

- загальне та невибіркове зберігання даних не обмежується лише тим, що є строго необхідним;
- відсутність чітких правил щодо доступу до даних не забезпечує достатніх гарантій проти зловживань.

Це рішення стало прецедентом для перегляду законодавства щодо законного перехоплення та зберігання даних у країнах-членах ЄС. Після визнання Директиви недійсною, багато країн ЄС переглянули свої національні закони щодо законного перехоплення та зберігання даних. Деякі країни, як-то Німеччина та Румунія, скасували відповідні закони або внесли суттєві зміни для забезпечення відповідності вимогам Суду ЄС.

Ключовим документом, що реформувала та консолідувала правову базу ЄС у сфері електронних комунікацій стала Директива 2018/1972/ЄС, відома як Європейський кодекс електронних комунікацій (European Electronic Communications Code, EECC), яка прийнята Європейським Парламентом та Радою 11.12.2018 з подальшим імплементаванням її положень державами-членами ЄС.

EECC об'єднала та замінила чотири основні директиви: 2002/19/ЄС (директива про доступ), 2002/20/ЄС (директива про авторизацію), 2002/21/ЄС (рамкова директива), 2002/22/ЄС (директива про універсальні послуги). Це дозволило створити єдиний, узгоджений правовий акт, що регулює електронні комунікації в ЄС.

EECC встановлює базові визначення, що забезпечують чітке розмежування між різними елементами електронних комунікацій та є критично важливим для правильного застосування нормативно-правових вимог і забезпечення прав користувачів, а саме:

- електронна комунікаційна мережа: системи передачі сигналів, включаючи обладнання для комутації або маршрутизації обладнання та інші ресурси, що дозволяють передачу сигналів за допомогою дровів, радіо, оптичних або інших електромагнітних засобів;
- електронна комунікаційна послуга: платна послуга зазвичай, що повністю або переважно складається з передачі сигналів через електронні комунікаційні мережі, включаючи телекомунікаційні та інтернет-послуги;
- номер ресурсу: номер, що використовується для ідентифікації кінцевих точок у мережі, наприклад, телефонний номер або IP-адреса;
- користувач: фізична або юридична особа, яка використовує або запитує публічно доступну електронну комунікаційну послугу;
- кінцеве обладнання: обладнання, призначене для підключення безпосередньо або опосередковано до інтерфейсів публічних електронних комунікаційних мереж, наприклад, телефони, модеми, маршрутизатори.

Директива визначає чіткі вимоги до національних регуляторних органів, зокрема:

- гарантування їх незалежності та політичної нейтральності;
- призначення керівників на термін не менше трьох років;
- забезпечення участі в діяльності Органу європейських регуляторів електронних комунікацій (BEREC).

Одночасно ЕЕЕС посилює права користувачів, включаючи:

- обмеження цін на внутрішньоєвропейські дзвінки та SMS;
- право на зміну оператора без додаткових витрат;
- обов'язок операторів надавати інформацію про умови контрактів;
- ведення системи публічних оповіщень у разі надзвичайних ситуацій.

ЕЕЕС підкреслює важливість захисту конфіденційності електронних комунікацій, але допускає обмеження цього права відповідно до статті 15 Директиви 2002/58/ЄС.

Висновки. Європейський Союз пройшов трансформаційний шлях від безпекового централізму до моделі правового регулювання, заснованої на дотриманні прав людини, верховенстві права та демократичних принципах. Це відобразилось у зменшенні практик масового збору даних, посиленні інституційного контролю за доступом до комунікацій, а також у впровадженні системи незалежного судового нагляду. Застосування ризик-орієнтованого підходу у сфері доступу до електронної інформації стало не лише нормою, а й критерієм ефективності системи цифрової безпеки. В умовах євроінтеграції та реформування сектору електронних комунікацій Україні доцільно адаптувати положення європейського права, особливо у сфері регламентації діяльності СБУ, НАБУ, кіберполіції та інших суб'єктів доступу до трафіку і даних. Варто прийняти законодавчий акт, в якому запровадити незалежний нагляд за такими діями, наприклад через уповноважений орган або судову інстанцію із забезпеченням прозорості звітуванням перед парламентом і громадськістю.

Держави-члени ЄС можуть приймати законодавчі заходи, які обмежують права на конфіденційність, якщо такі заходи є необхідними, пропорційними та відповідають демократичному суспільству для забезпечення національної безпеки. Тобто під час дії воєнного стану Україна має законне право тимчасово обмежувати певні права, зокрема конфіденційність електронних комунікацій, у межах, необхідних для забезпечення оборони та національної безпеки. Водночас навіть за таких обставин слід дотримуватися принципів необхідності, пропорційності та демократичної обґрунтованості, згідно з практикою ЄС. Це означає, що будь-яке втручання у приватне спілкування має:

- здійснюватися лише за наявності чітко визначених правових підстав, з дотриманням процедури;
- супроводжуватися обмеженням обсягу даних, що збираються (мінімізація);
- мати встановлений строк зберігання інформації, із подальшим обов'язковим знищенням;
- передбачати документовану правову оцінку необхідності такого втручання.

Prokopchenko S. Regulation in the EU of access to information in electronic communications networks

The article provides a comprehensive analysis of the evolution of the regulatory framework governing access to electronic communications data by law enforcement agencies in the European Union Member States. The research focuses on key EU regulatory frameworks, including: Council Resolution of 17 January 1995 on the lawful interception of telecommunications № 96/C329/01; Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union № 994_238, Directive (EU) № 96/C329/01 (ENFOPOL), Directive (EU) 2006/24 про зберігання даних, Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code (Recast).

The aim of the study is to identify the transformation of the European Union's approaches to ensuring a balance between national security interests and respect for fundamental human rights, in particular the right to privacy and protection of personal data. The legal basis, scope, and limits of lawful interception of electronic messages, the introduction of the obligation of providers to store data traffic, as well as key challenges in the implementation of these norms at the national level are analyzed.

Particular attention is paid to the analysis of the decision of the Court of Justice of the European Union in the Digital Rights Ireland case (2014), which led to the recognition of Directive 2006/24/EC as incompatible with the EU Charter of Fundamental Rights. Against this background, a conceptual reboot of data retention approaches is considered in the context of the new regulatory environment outlined by the provisions of Directive 2018/1972. The article formulates proposals on the possibilities of adapting

European approaches to Ukrainian legislation in the context of harmonization with EU law and in the context of modern security challenges, including countering international terrorism and military aggression.

Conclusion. The EU has evolved from security centralism to a democratic compromise focused on the rule of law and fundamental freedoms. The data access system has become more transparent, accountable, risk-oriented, and not mass-oriented, which is a benchmark for Ukraine on the path to implementing European standards in the field of electronic communications and human rights.

Key words: ENFOPOL, lawful interception, electronic communications networks, law enforcement requests, data retention, privacy, European Union, national security, Court of Justice of the EU.

Література:

1. Степанов В.А., Грищенко С.М. (2019). Особливості побудови системи законного перехоплення інформації з телекомунікаційних мереж. *Збірник наукових праць НА СБУ*, 69, 199–204.
2. Кокіза С.В., Степанов В.А. (2021). Вимоги правоохоронних органів ЄС щодо законного перехоплення інформації в електронних комунікаційних мережах. *Інформація і право*, 3(38) 115–120. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3\(38\).243815](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.3(38).243815).
3. Council Resolution of 17 January 1995 on the lawful interception of telecommunications: 96/C329/01. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=oj%3AJOC_1996_329_R_0001_01&utm
4. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A31995L0046>.
5. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
6. Council Act of 29 May 2000 establishing in accordance with Article 34 of the Treaty on European Union the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000F0712%2802%29>.
7. Council Resolution on law enforcement operational needs with respect to public telecommunication networks and services. 9194/01 ENFOPOL 55 ECO 143 <https://www.statewatch.org/media/documents/news/2001/sep/9194.pdf>
8. ETSI TS 101 671 «Lawful Interception (LI); Handover Interface for the Lawful Interception of Telecommunications Traffic».
9. Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32002L0058>.
10. Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2006/24/oj>.
11. Recalibrating Data Retention in the EU The Jurisprudence of the CJEU – Is this the End or the Beginning? Adam Juszczyk and Elisa Sason. <https://eucrim.eu/articles/recalibrating-data-retention-in-the-eu/#statement>
12. Directive (EU) 2018/1972 of the European Parliament and of the Council of 11 December 2018 establishing the European Electronic Communications Code (Recast). <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1972/oj/eng>.

Стаття надійшла до редакції 05.06.2025

Рекомендована до друку 13.08.2025

Опублікована 17.11.2025

Збірник наукових праць

**ВІСНИК
НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕХНІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УКРАЇНИ
“КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”**

**ПОЛІТОЛОГІЯ
СОЦІОЛОГІЯ
ПРАВО**

**№ 3 (67)
2025**

Коректура • *В.О. Бабич*

Комп'ютерна верстка • *В.Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 17.11.2025. Формат 60×84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно друк. арк. 16,04. Тираж 150. Замовлення № 1025/794.

Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022